

ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

РИБАК КАТЕРИНА БОГДАНІВНА

УДК:811.161.2'276.6:336.22(043.5)

ДИСЕРТАЦІЯ

**ІСТОРІЯ НАЙМЕНУВАНЬ ПОДАТКОВОЇ СФЕРИ
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ**

03 Гуманітарні науки

035 Філологія

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **Рибак К.Б.**

(підпис, ініціали та прізвище здобувача)

Науковий керівник: **Білоусенко Петро Іванович**, доктор філологічних наук,
професор

Запоріжжя – 2021

АНОТАЦІЯ

Рибак К.Б. Історія найменувань податкової сфери української мови. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 035 Філологія. – Запорізький національний університет, Запоріжжя, 2021 рік; Запорізький національний університет.

Дисертацію присвячено комплексному дослідженню податкових найменувань в історії української мови.

У роботі виявлено склад найменувань податкової сфери праслов'янського мовного періоду, давньокиївської доби (XI–XIII ст.), середньоукраїнської мови раннього (XIV–XV ст.) та пізнього періоду (XVI–XVII ст.), нової української мови (від кінця XVIII ст.), української мови XX – поч. XXI ст. з пам'яток різних стилів і жанрів та лексикографічних праць, що відображають лексику.

Здійснено докладний опис походження найменувань податкової сфери, описано їхні семантико-структурні особливості в контексті соціально-економічних процесів у ході державотворення.

Огляд наукової літератури свідчить про широке поле лінгвістичних досліджень. Окремі аспекти етимології, формування складу, словотвірної структури податкових найменувань дослідили Л. Батюк, П. Білоусенко, Л. Бойко, Ж. Варбот, О. Винник, Д. Гринчишин, Т. Дячук, І. Керницький, І. Козловець, Т. Крехно, Е. Ланюк, А. Львов, В. Німчук, Т.Сукаленко, О. Трубачов, Т. Цимбал, Г. Чорновол, О. Чорна, О.Чумак та ін. Мовознавці значну увагу приділяли добиранню та опису структурно-семантичної специфіки деяких податкових назв з пам'яток різних періодів. Дослідники виділяють окремі податкові назви як складники адміністративно-юридичної, судово-адміністративної, адміністративної, побутової, суспільно-економічної, соціально-економічної, економічної, торговельно-економічної, фінансово-кредитної лексики тощо. З історичного погляду назви податкової сфери вивчені недостатньо, оскільки вони привертали увагу вчених у синхронії, або ж у межах аналізу конкретних мовних явищ.

Подано визначення поняття найменувань податкової сфери у взаємозв'язку із суспільно-історичними реаліями, у яких формувалася українська мова.

У лексичній системі праслов'янської мови виокремлено такі групи слів податкової сфери: а) назви різних видів податків та зборів: номени податків на користь влади (**birь, *berьna, *obrokь, *danina, *dumьnica, *dumь, *kosovica*), номени податків з підкореного населення (**danь, *danьje, *danьkь, *dara, *datьkь*), номени видів митних зборів (**myto, *myтьkь, *mostovina*); б) назви форм оплати: сільськогосподарськими продуктами (**otьsьpь/*otьsьpь, *otьsypь/*otsypь*), податки грошима (**nakladь, *obplata*) тощо; в) назви суб'єктів оподаткування: збирачі (**berьсь, *berixь, *mytarь, *myтнькь, *daniborь, *mьzdojьmьсь*) та платники податків (**daniborь, *mьzdojьmьсь, *datelь, *davaць, *danьnikь*); г) назви дій, що пов'язані із податковою системою (**dajati, *dati, *jьmati (se), *jьmanьje*); д) назви місць збору податків (**myтнь'a, *myтньnica, *mytarьnica*). Нерідко трапляються найменування, що характеризують процес оподаткування (**mьzdbнь(jь), *danьнь(jь), *datьнь(jь), *berьньjь, *myтньjь, *mostьskьjь*).

Найчастіше серед реконструйованих праслов'янських назв зафіксовані відіменні та відприкметникові деривати, утворені суфіксальним способом (здебільшого за допомогою суфіксів *-нь, -н-, -ьsk-, -ьna, -ьje, -ькь, -ov, -av-, -ica*). Для лексико-семантичної групи „податкові найменування” характерні субстантивовані прикметники та похідні, що утворилися поєднанням кількох основ у цілісну лексичну одиницю. Значна частина українських податкових назв має праслов'янське походження. Наприклад, *данина, митник, оплатки* тощо.

Найменування податкової сфери у давньоруськоукраїнській мові (XI–XIII ст.) представлені іменниками на позначення: а) видів податків та зборів; б) платників та збирачів податків; в) місць процесу оподаткування.

Зі структурного погляду для аналізованого історичного періоду виявився продуктивним морфологічний спосіб творення слів, серед яких немало давніх утворень, успадкованих українською мовою. Твірною базою для дериватів дослідженої семантичної групи служать здебільшого іменники або дієслова. Для найменувань податкової сфери цього періоду характерні суфіксальні форманти *-ник*

(*осетръникъ, осмьникъ, десятиньникъ, мытьникъ, даньникъ*); *-тель* (*коупьнорвььнитель, датель*); *-ець* (*мытоимьць, давць, даноплатьць*); *-анинь* (*дворанинь*); *-ина* (*десятина, третина*).

У творенні найменувань податкової сфери київської доби також зафіксовано активне вживання конфікса *по-...-Ø(ъ)*: *поборъ, повозъ*; *за-...-иє*: *задхшиє, забожьничьє*; *по-...-иє*: *полюдиє, погородие*; *об-...-Ø(ъ)*: *оброкъ*; *подъ-...-Ø(а)*: *подвода* тощо. Менш продуктивною у пам'ятках XI–XIII ст. виявлено субстантивацію, наприклад, *мъсачьноє, перекладьноє*.

Задokumentована податкова лексика в матеріалах широкого кола пам'яток XIV–XVII ст. ранньої та пізньої середньоукраїнської мови відображає суспільно-економічні реалії за допомогою новоутворень та слів, характерних попереднім мовним періодам. У зв'язку з міжнародною діяльністю лексична система поповнилася через посередництво польської та російської мов запозиченнями, наприклад: з лат. *чини*, з пол. – *капицизна*, з лит. – *дякло*, з тур. – *гарачь* тощо. Для описаної тематичної групи слів виявилися продуктивними субстантивовані прикметники на *-оє* (*восковоє, заводноє, викотноє, торговое*); *-щина* (*воловицина, городовщина, кликовщина* і подібні); *-изна* (*посеребицизна, есачьчизна*). Задokumentовані субстантивно-ад'єктивні словосполучення типу *дань бобровая, дякло овсаноє, деревенкоє мыто* тощо. Серед основних способів словотворення номенів податкової сфери – морфолого-синтаксичний та афіксальний.

Найменування податків у словниковому складі середньоукраїнської мови представлені неоднорідним складом, проте прослідковується тенденція збереження давнього лексичного фонду.

Група найменувань податкової сфери в українській мові з к. XVIII – поч. XX ст. строката за складом, адже лексична система увібрала в себе давні слова (*дань, данина, дача, датокъ, подимне, полюддя* тощо), поповнилася запозиченнями у зв'язку з впливом мов сусідніх держав (через посередництво молдавської, польської, російської, словацької та угорської мов з грецької, латинської, литовської мов (*дабела, хавтур, чини*) та ін.), а також збільшилася кількість новоутворень на

означення процесу оподаткування під впливом іноземних слів, проте засвоєні мовою за українськими моделями.

Як і у попередні мовні періоди найпродуктивнішими виявилися похідні, утворені морфолого-синтаксичним (субстантивовані прикметники: *воротне, викупне, подушне, вгдерковоє, дегтевоє, дубасне, восківниче, помірне, поколене* та подібні), а також морфологічним способом від основ іменників, прикметників та дієслів, наприклад, деривати на **-щина** (*дубровщина, верховщина*); на **-ина** (*девятина, капщина*), на **-изна** (*капцизна*), на **-чина** (*дубасчина*), на **-ник** (*акцизник, цілувальник*), **-ець** (*побірець, поборець*) тощо.

Назви податків утворені здебільшого конфіксальними дериватами **по- ...-щина** (*показаницина, погребщина, показаницина, поголовщина*); **по-...-овщина, по-...-евщина** (*поволовщина, погуковщина*). Також у мові зафіксовані суфіксальні похідні на **-щина** (*дубровщина, верховщина, затульщина*); на **-ина** (*девятина, капщина*), на **-изна** (*капцизна*), на **-чина** (*дубасчина*) тощо.

Значна частина слів зафіксована у словотвірних варіантах: *дубасне – дубасчина, подушний збір – подушне, роківщина – рокове* тощо.

У ХХ – поч. ХХІ ст. лексична система української мови зазнає значних змін: поповнення лексико-семантичної групи „найменування податкової сфери” відбувається на основі похідних, що утворюються за власними моделями; запозичень; слів, що змінюють лексичне знання; через засвоєння мовою діалектизмів тощо.

Поодинокі назви податкової сфери відображають властиві радянському суспільству реалії та засвоєні з російської мови як росіянізми або як мовні одиниці створені калькуванням. Продуктивними виявилися складноскорочені назви, на кшталт: **продподаток, продрозверстка, продрозкладка** та ін.

Податкові найменування сучасної України сформовані під впливом зміни податкового законодавства, становлення податкової системи в цілому, а також у зв'язку з активною міжнародною діяльністю. Тому серед найменувань податкової сфери помітно збільшується кількість запозичень. Наприклад, **агент, а-конто, акцизи, інспектор, таксатор** тощо.

Зафіксовано багатокomпонентні аналітичні сполуки: *єдиний збір, який справляється в пунктах пропуску через державний кордон України; податок на дохід, що стягується шляхом регулярних відрахувань із заробітної плати; податок, що стягується за єдиною ставкою; податки й збори (обов'язкові платежі) до бюджетів та до державних цільових фондів* та подібні.

На кожному етапі розвитку мови податкові найменування поділено на тематичні підгрупи на основі базового поняття „податок”, „збір”, а також суб'єктів та об'єктів, джерел сплати та одиниць сплати: а) податкові найменування (назви грошових й натуральних зборів; назви податків від загального прибутку в селянському господарстві; назви податків за виконання певних послуг; назви податків, пов'язаних зі вступом чи виходом суб'єктів оподаткування із певної території чи населеного пункту; назви митних, судових зборів та повинностей); б) найменування суб'єктів процесу оподаткування (назви збирачів, контролерів, платників податків та зборів, а також звільнених від оплати громадян); в) найменування місць збору податків; г) найменування грамот, документів, прав та обов'язків суб'єктів оподаткування.

У дослідженні проаналізовано семантику та структуру вказаної лексики за відповідними історичними етапами формування української мови та визначено специфіку формування податкових назв у лексичній системі української мови.

Вказано, що найменування податкової сфери широко розгалужена структурна організація зі своїми особливостями і як окрема частина всієї лексичної системи мови, пов'язана із суспільними перетвореннями, типами виробничих відносин, співвідношеннями класових сил, змінами суспільно-державного устрою, міжнародними відносинами та ін.

У дисертаційній роботі вперше здійснено комплексне дослідження податкових найменувань в історії української мови від праслов'янського мовного періоду до сучасної української мови; виділено тематичні групи назв податкової сфери на кожному етапі розвитку української мови та вивчено їхню семантику в хронологічному порядку; з'ясовано смислову та структурну організацію лексико-семантичної групи.

Ключові слова: податкові найменування; збір; повинності; мито; об'єкти, суб'єкти та база оподаткування; праслов'янська, давньоруськоукраїнська, середньоукраїнська, нова українська та сучасна українська мова; лексико-семантична група; форманти; деривати.

SUMMARY

Rybak K.B. History of nominations of tax sphere in the Ukrainian language. – Qualified scientific work on the rights of the manuscript.

Thesis for a Doctor of Philosophy, speciality 035 Philology. – Zaporizhzhya National University, Zaporizhia, 2021. Zaporizhzhya National University.

The dissertation is devoted to the complex study of taxes names in the history of the Ukrainian language.

The composition reveals the names of the tax sphere of the Slavic language period, the Old Kiev period (XI–XIII centuries), Middle Ukrainian language of the early (XIV–XV centuries) and the late period (XVI–XVIII centuries), of the new Ukrainian language (from the end 18th c.), in the Ukrainian language of the XX – the beginning XXI century from monuments of different styles and genres and lexicographical works that reflect vocabulary.

A detailed description of the origin of the names of the tax sphere, their semantic and structural features in the context of socio-economic processes in the course of state formation.

A review of the scientific literature indicates a wide field of linguistic research. Some aspects of etymology, composition, word-forming structure of tax names were studied by L. Batyuk, P. Bilousenko, L. Boyko, J. Varbot, O. Vynnyk, D. Hrynchyshyn, T. Dyachuk, I. Kernytsky, I. Kozlovets, T. Krekhno, E. Lanyuk, A. Lviv, V. Nimchuk, T. Sukalenko, O. Trubachov, T. Tsymbal, G. Chornovol, O. Chorna, O. Chumak and others. Linguists have paid considerable attention to the selection and description of the structural and semantic specifics of some taxes names from monuments of different periods. Researchers single out certain tax names as components of administrative-legal, judicial-administrative, administrative, household, socio-economic, socio-economic,

economic, trade-economic, financial-credit vocabulary, etc. From a historical point of view, the names of the tax sphere are insufficiently studied, because they attracted the attention of scholars in synchrony, or within specific linguistic phenomena.

The definition of the concept of the names of the tax sphere in relation to the socio-historical realities in which the Ukrainian language was formed is given.

The lexical system of the Proto-Slavonic language distinguishes the following groups of words in the tax sphere: a) the names of different types of taxes and fees: the names of taxes in favour of the authorities (**birь, *berьna, *obrokь, *danina, *dymьnica, *dymь, *kosovica*), the names of taxes from the subjugated population (**danь, *danьje, *danьkь, *dara, *datьkь*), the names of types of customs duties (**myto, *mytьkь, *mostovina*); b) the names of the forms of payment: agricultural products (**otьsьrь/*otьsьrь, *otьsypь/*otsypь*), the names of taxes in money (**nakladь, *obplata*) etc; c) the names of the taxable entities: collectors (**berьсь, *berixь, *mytarь, *mytьnikь, *daniborь, *mьzdojьmьсь*) and taxpayers (**daniborь, *mьzdojьmьсь, *datelь, *davaць, *danьnikь*); d) the names of the actions related to the tax system (**dajati, *dati, *jьmati (se), *jьmanьje*); e) the names of tax collection points (**mytьn'a, *mytьnica, *mytarьnica*). Often, the names that characterize the process of taxation revealed (**mьzdbьnь(jь), *danьnь(jь), *datьnь(jь), *berьnьjь, *mytьnьjь, *mostьskьjь*).

Most often among the reconstructed Proto-Slavic names, singular and adjective derivatives formed by the suffix method are recorded (mostly with the help of suffixes *-ьнь, -ьн-, -ьsk-, -ьна, -ьje, -ькь, -ов, -ав-, -ica*). The lexical-semantic group „tax names” is characterized by substantivized adjectives and derivatives, formed by combining several bases into a single lexical unit.

Much of the current Ukrainian taxes names are of Proto-Slavic origin. For example, *данина, митник, оплатки* etc.

The names of the tax sphere in the old-russian-ukrainian language (XI–XIII centuries) are represented by nouns for designation: a) types of taxes and fees; b) taxpayers and tax collectors; c) places of taxation process.

From a structural point of view, for the analyzed historical period, a morphological way of creating words appeared to be productive, among which there are many ancient

formations inherited in the Ukrainian language. Generally, nouns or verbs are the basis for derivatives of the studied semantic group. The tax field names of this period are characterized by suffix formats *-ник* (*осетръникъ, осмьникъ, десятиньникъ, мытьникъ, даньникъ*); *-тель* (*коупьнорвьвнитель, датель*); *-ець* (*мытоимьць, давьць, даноплатьць*); *-анинь* (*дворанинь*); *-ина* (*десятина, третина*).

In the creation of the names of the tax sphere of the Kiev era also revealed active use of the conflict *по-...-Ø(ъ)*: *поборъ, повозъ*; *за-...-иѣ*: *задхшиѣ, забожьничыѣ*; *по-...-иѣ*: *полюдиѣ, погородиѣ*; *об-...-Ø(ъ)*: *оброкъ*; *подъ-...-Ø(а)*: *подвода* etc. Less productive in the monuments of XI–XIII centuries substantiation is detected, for example, *мъсачьноѣ, перекладьноѣ*.

Documented taxes vocabulary in materials of a wide range of XIV–XVII centuries. The early and late Middle Ukrainian language reflects socio-economic realities by means of neoplasms and words characteristic of previous linguistic periods. In connection with international activities, the lexical system has been replenished through the mediation of Polish and Russian by borrowing, for example: from Latin. *чини*, from Polish – *капицзна*, from Lithuanian– *дякло*, from Turkish – *гараць*. Substantive adjectives to the word were productive for the described thematic group of words *-ое* (*восковоое, заводное, викотное, торговое*); *-щина* (*воловищина, городовщина, кликовщина* etc); *-изна* (*посеребщицзна, есачьчицзна*). Documented substantive-addictive word combinations of type *дань бобровая, дякло овсаное, деревенкое мыто* etc. Morphological, syntactic, and affixal are among the main ways in which the tax sphere is worded.

The names of taxes in the vocabulary of the Middle Ukrainian are represented by a heterogeneous composition, but the tendency to preserve the ancient lexical fund is traced.

Group of taxes names in the Ukrainian language from the 18th to the beginning 20th century varied in composition, because the lexical system has absorbed ancient words (*дань, данина, дача, датокъ, подимне, полюддя* etc), replenished by borrowing due to the influence of the languages of neighbouring countries (through the mediation of Moldovan, Polish, Russian, Slovak and Hungarian languages in Greek, Latin, Lithuanian (*дабела, хавтур, чини*) etc), also the number of neoplasms for determining the process of

taxation under the influence of foreign words, but mastered by the language according to Ukrainian models.

As in previous language periods, derivatives formed by morphological-syntactic (substantiated adjectives) were the most productive: *воротне, викупне, подушне, втьдерковое, дегтевое, восківниче, помірне, поколене* and the like) as well as morphologically from nouns, adjectives and verbs, for example, derivatives on **-щина** (*дубровщина, верховщина*); on **-ина** (*девятина, капщина*), on **-изна** (*капцизна*), on **-чина** (*дубасчина*), on **-ник** (*акцизник, цілувальник*), **-ець** (*побірець, поборець*) and so on.

The names of taxes are formed mainly by conflated derivatives **по- ...-щина** (*показанщина, погребщина, показанщина, поголовщина*); **по-...-овщина, по-...-евщина** (*поволовщина, погуковщина*). Also, the language has suffixed word derivatives on **-щина** (*дубровщина, верховщина, затульщина*); on **-ина** (*девятина, капщина*), on **-изна** (*капцизна*), on **-чина** (*дубасчина*) etc.

Much of the words are recorded in word-forming variants: *дубасне – дубасчина, подушний збір – подушне, роківщина – рокове* etc.

In the twentieth – early XXI century, the lexical system of the Ukrainian language underwent significant changes: the replenishment of the lexical-semantic group “names of the tax sphere” was made on the basis of derivatives formed on their own models; borrowing; words that change lexical knowledge; through mastering the language of dialectisms and the like.

Certain names of the tax sphere reflect the realities inherent in Soviet society and learned from the Russian language as russianism or as linguistic units created by calculations. Complex short names, like, were productive: ***продподаток, продрозверстка, продрозкладка*** and etc.

The tax names of modern Ukraine are formed under the influence of changes in tax legislation, the formation of the tax system as a whole, and also in connection with active international activities. Therefore, among the names of the tax sphere, the number of borrowings is noticeably increasing. For example, ***агент, а-конто, акцизи, інспектор, таксатор***, etc.

Multicomponent analytical compounds were reported: *єдиний збір, який справляється в пунктах пропуску через державний кордон України; податок на дохід, що стягується шляхом регулярних відрахувань із заробітної плати; податок, що стягується за єдиною ставкою; податки й збори (обов'язкові платежі) до бюджетів та до державних цільових фондів* and the like.

At each stage of language development, the taxes names are divided into thematic subgroups based on the basic concept of „tax”, „ gathering”, as well as subjects and objects, sources of payment and units of payment: a) tax names (names of monetary and natural fees; the names of taxes on general income in the farm; the names of taxes for the performance of certain services; the names of taxes related to the entry or exit of taxable persons from a certain territory or locality; the names of customs, court fees and duties; b) the names of the subjects of the taxation process (names of collectors, controllers, taxpayers and fees, as well as exempt citizens); c) name of tax collection points; d) the name of the certificates, rights and duties of the taxable persons.

The study analyzes the semantics and structure of the given vocabulary by the relevant historical stages of formation of the Ukrainian language and specifies the specifics of the formation of tax names in the lexical system of the Ukrainian language.

It is stated that the name of the tax sphere is a wide-ranging structural organization with its peculiarities and as a separate part of the whole lexical system of the language, connected with social transformations, types of industrial relations, relations of class forces, changes in the social-state system, international relations, etc.

In the dissertation, for the first time, a comprehensive study of tax names in the history of the Ukrainian language from the Slavic language period to the modern Ukrainian language was carried out; thematic groups of tax sphere names were identified at each stage of development of the Ukrainian language and their semantics studied in chronological order; semantic and structural organization of the lexical-semantic group has been clarified.

Keywords: tax-related nominations, tax gathering related nominations, obligations, toll, objects, subjects and the base taxation, Proto-Slavic language, the old-russian-

ukrainian language, the Middle-Ukrainian language, New-Ukrainian language, Modern Ukrainian language, lexical-semantic group, formants, derivatives.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

I. Наукові праці, у яких опубліковані основні наукові результати

1. Рибак К. Б. Найменування податкової сфери в лексичній системі української мови. *Вісник Запорізького національного університету: Збірник наукових праць. Філологічні науки*. Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2016. №1. С. 212–218.
2. Рибак К. Найменування податкової сфери у праслов'янській мові. *Вісник Запорізького національного університету: Збірник наукових праць. Філологічні науки*. Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2017. №2. С. 215–221.
3. Рибак К.Б. Структура та семантика податкових найменувань у давньоруськоукраїнській мові (XI-XIII ст.). *Філологічні студії: Науковий вісник Криворізького національного університету*: зб. наук. праць. Вип. 16. Кривий Ріг, 2017. С. 218–226.
4. Рибак К.Б. Податкові найменування у середньоукраїнській мові XIV-XV ст. (назви загальних податків та зборів). *Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія: Філологічні науки (мовознавство)*. 2018. № 9. С. 181–185.
5. Рибак К.Б. Податкові найменування у середньоукраїнській мові (податки та збори, суб'єкти та об'єкти процесу оподаткування). *Вісник Запорізького національного університету: Збірник наукових праць. Філологічні науки*. Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2018. №2. С.92–99.
6. Рибак К.Б. Назви загальних податків з населення пізньої середньоукраїнської мови XVI-XVII ст. *Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія: Філологічні науки (мовознавство)*. 2018. № 10. С.126–130.

7. Рибак К. Б. Лексика на означення податків у пізній середньоукраїнській мові XVI-XVII ст. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Філологія»*. 2018. № 36. С.61–64.
8. Рибак К.Б. Назви загальних податків з населення новоукраїнської мови (від к. XVIII ст.). *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. Київ, 2019. Т.30 (69) № 2. С. 31–36
9. Рибак К.Б. Структурно-семантичні особливості податкових найменувань в українській мові кінця XVIII – початку XX ст. *Слов'янські мови: зб. наук. пр. / редкол.: Ю. В. Кравцова (відп. ред.) [та ін.]*. Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2019. Вип. 2 (14). С. 24–32.
10. Рибак К.Б. Історія податкової лексики в українській мові XX – поч. XXI ст. *Sciences of Europe. Praha, Czech Republic, 2020. VOL 4, № 50. P. 44–50.*
11. Рибак К.Б. Податкові найменування в сучасній українській мові. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Дрогобич. 2020. Випуск 30. С. 57–63.
12. Рибак К.Б. Найменування податкової сфери в сучасній українській мові (за суб'єктами та об'єктами оподаткування). *Збірник наукових праць „Південний архів (філологічні науки)”*. Херсон, 2020. №82. С. 14–19.

II. Опубліковані праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

- 1) Рибак К. Б. Найменування податкової сфери як лексико-семантична група. Міжнародна науково-практична конференція „Сучасна філологія: актуальні наукові проблеми та шляхи вирішення”, 26–27 квітня 2019 року, м. Одеса: „Центр філологічних досліджень”, 2019. С. 20–22.
- 2) Рибак К. Б. Семантичні типи податкових назв новоукраїнської мови (від к. XVIII ст.). Міжнародна науково-практична конференція „Нове у філології сучасного світу”, 7–8 червня 2019 року, м. Львів: Наукова філологічна організація „ЛОГОС”, 2019. № 7–8 червня 2019 С. 63–65.

- 3) Рибак К. Б. Лексика на означення найменувань податкової сфери в новоукраїнській мові кінця XVIII – початку XX ст. Міжнародна науково-практична конференція „Філологічні науки: історія, сучасний стан та перспективи досліджень”, 13–14 грудня 2019 року, м. Львів: Наукова філологічна організація „ЛОГОС”, 2019. № 13–14 грудня 2019 р. С. 105–108.
- 4) Рибак К. Б. Формування лексико-семантичної групи „податкові найменування” в українській мові. Міжнародна науково-практична конференція „Питання сучасної філології в контексті взаємодії мов і культур”. Венеція: Центр українсько-європейського наукового співробітництва, 2019. С. 65–69.

ЗМІСТ

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ.....	19
ВСТУП.....	20
Розділ 1. ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА ГРУПА „ПОДАТКОВІ НАЙМЕНУВАННЯ” ЯК ФОРМА ВІДОБРАЖЕННЯ РЕАЛІЙ ДИНАМІКИ ПЕРЕХІДНИХ СУСПІЛЬСТВ.....	24
1.1. З історії дослідження українських податкових найменувань.....	24
1.2. Роль позамовної дійсності у формуванні найменувань податкової сфери української мови.....	32
Висновки до розділу.....	49
Розділ 2. ЛЕКСИКА ПОДАТКОВОЇ СФЕРИ ПРАСЛОВ’ЯНСЬКОГО ТА ДАВНЬОКИЇВСЬКОГО ПЕРІОДУ.....	51
2.1. Податкові найменування у праслов’янській мові.....	51
2.1.1. Найменування податків та зборів.....	54
2.1.2. Найменування суб’єктів процесу оподаткування.....	56
2.1.3. Найменування дій, пов’язаних із процесом оподаткування.....	56
2.1.4. Найменування місць збору податків.....	56
2.1.5. Найменування ознак, що характеризують процес оподаткування.....	56
2.2. Назви сфери оподаткування у давньоруськоукраїнській мові (XI–XIII ст.).....	57
2.2.1. Найменування загальних податків з населення.....	57
2.2.2. Найменування податків та зборів за виконання певних послуг.....	59
2.2.3. Найменування митних зборів.....	60
2.2.4. Найменування суб’єктів процесу оподаткування.....	60
2.2.4.1. Найменування збирачів податків.....	60
2.2.4.2. Найменування платників податків.....	62
2.2.5. Найменування місць збору податків.....	62
Висновки до розділу.....	63
Розділ 3. НАЙМЕНУВАННЯ ПОДАТКОВОЇ СФЕРИ В СЕРЕДНЬОУКРАЇНСЬКІЙ МОВІ (XIV–XVIII СТ.).....	66

	16
3.1. Податкові найменування ранньої середньоукраїнської мови (XIV–XV ст.)...	66
3.1.1. Найменування податків та зборів.....	66
3.1.1.1. Найменування загальних податків з населення.....	66
3.1.1.1.1. Найменування грошових і натуральних зборів з платників.....	67
3.1.1.1.2. Найменування податків від загального прибутку в селянському господарстві.....	74
3.1.1.2. Найменування податків за виконання певних послуг	77
3.1.1.3. Найменування податків, пов'язаних зі вступом чи виходом суб'єктів оподаткування із певної території чи населеного пункту.....	78
3.1.1.4. Найменування митних зборів.....	78
3.1.1.5. Найменування судових зборів та повинностей.....	81
3.1.2. Найменування суб'єктів процесу оподаткування.....	82
3.1.2.1. Найменування збирачів податків та зборів.....	82
3.1.2.2. Найменування контролерів процесу оподаткування.....	83
3.1.2.3. Найменування платників податків та зборів.....	84
3.1.2.4. Найменування звільнених від оплати громадян.....	85
3.1.3. Найменування місць збору податків.....	85
3.1.4. Найменування документів, що засвідчують статус суб'єктів оподаткування.....	86
3.2. Лексика на означення податків у пізній середньоукраїнській мові (XV–XVIII ст.).....	86
3.2.1. Найменування податків та зборів.....	87
3.2.1.1. Найменування загальних податків з населення.....	87
3.2.1.1.1. Найменування грошових і натуральних зборів з платників.....	88
3.2.1.1.2. Найменування податків від загального прибутку в господарстві.....	97
3.2.1.2. Найменування податків за виконання певних послуг.....	101
3.2.1.3. Найменування судових зборів та повинностей.....	103
3.2.1.4. Найменування податків, пов'язаних зі вступом чи виходом суб'єктів оподаткування із певної території чи населеного пункту.....	104

	17
3.2.1.5. Найменування митного збору.....	104
3.2.2. Найменування суб'єктів процесу оподаткування.....	106
3.2.2.1. Найменування збирачів податків та зборів.....	106
3.2.2.2. Найменування платників податків та зборів.....	109
3.2.3. Найменування місць збору податків.....	111
3.2.4. Найменування документів, що засвідчують статус суб'єктів оподаткування.....	112
3.2.5. Інші найменування.....	113
Висновки до розділу.....	114
Розділ 4. ПОДАТКОВІ НАЙМЕНУВАННЯ У НОВОУКРАЇНСЬКІЙ МОВІ	116
4.1. Найменування податків та зборів.....	117
4.1.1. Найменування загальних податків з населення.....	117
4.1.1.1. Найменування грошових й натуральних зборів з платників.....	117
4.1.1.2. Найменування податків від загального прибутку в господарстві.....	122
4.1.2. Найменування податків за виконання певних послуг.....	124
4.1.3. Найменування податків, пов'язаних зі вступом чи виходом суб'єктів оподаткування із певної території чи населеного пункту.....	125
4.1.4. Найменування митних зборів.....	125
4.1.5. Найменування судових зборів	126
4.1.6. Найменування повинностей.....	126
4.2. Найменування суб'єктів процесу оподаткування.....	127
4.2.1. Найменування збирачів податків та зборів.....	127
4.2.2. Найменування платників податків та зборів.....	129
4.3. Найменування місць збору податків.....	130
4.4. Найменування документів, прав та обов'язків суб'єктів оподаткування.....	130
Висновки до розділу.....	130
Розділ 5. ПОДАТКОВІ НАЙМЕНУВАННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ ХХ – ПОЧ. ХХІ СТ.....	132
5.1. Найменування податків та зборів.....	133

	18
5.1.1. Найменування загальних податків з населення.....	133
5.1.1.1. Найменування грошових і натуральних зборів з платників.....	133
5.1.1.2. Найменування податків від загального прибутку в господарстві.....	137
5.1.2. Найменування податків за виконання певних послуг.....	139
5.1.3. Найменування митних зборів.....	140
5.1.4. Найменування повинностей.....	141
5.2. Найменування суб'єктів процесу оподаткування.....	142
5.2.1. Найменування збирачів податків та зборів.. ..	142
5.2.2. Найменування платників податків та зборів.....	143
5.3. Найменування місць збору податків.....	145
5.4. Найменування документів, прав та обов'язків суб'єктів оподаткування.....	145
5.5. Найменування ознак, що характеризують процес оподаткування.....	146
5.6. Податкові найменування в сучасній українській мові ХХІ ст.....	147
5.6.1. Найменування податків та зборів.....	147
5.6.2. Найменування суб'єктів процесу оподаткування.....	157
5.6.2.1. Найменування збирачів податків та зборів.....	157
5.6.2.2. Найменування платників податків та зборів.....	159
5.6.3. Найменування організацій та установ, що здійснюють процес оподаткування.....	161
5.6.4. Найменування документів оподаткування.....	162
5.6.5. Найменування ознак, що характеризують процес оподаткування.....	165
Висновки до розділу.....	166
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.....	168
ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	178
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	193
СЛОВОПОКАЖЧИК НАЙМЕНУВАНЬ ПОДАТКОВОЇ СФЕРИ.....	213

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

Скорочення назв мов і говорів

авест. – авестійська	осет. – осетинська
англ. – англійська	пол. – польська
араб. – арабська	прасл. – праслов'янська
болг. – болгарська	прус. – пруська
голл. – голландська	рос. – російська
гот. – готська	рум. – румунська
гр. – грецька	свн. – середньовісньонімецька
двн. – давньовісньонімецька	сер.лат. – середньолатинська
д.-інд. – давньоіндійська	сер.укр. – середньоукраїнська
д.-ісл. – давньоісландська	слат. – середньолатинська
д.-р.-укр. – давньоруськоукраїнська	слв. – словацька
д.-тат. – давньотатарська	слов. – слов'янська
і.-є. – індоєвропейська	слн. – словенська
італ. – італійська	стп. – ставропольська
лат. – латинська	стч. – старочеська
лит. – литовська	тат. – татарська
лтс. – латиська	тур. – турецька
мад. – мадярська	тюрк. – тюркська
молд. – молдавська	угор. – угорська
монг. – монгольська	укр. – українська
нвн. – нижньовісньонімецька	франц. – французька
нім. – німецька	чагат. – чагатайська

Інші скорочення

бл. – близько	поч. – початок
див. – дивіться	с.р. – середній рід
ж.р. – жіночий рід	сер. – середина
зменш.-пестл. – зменшено-пестливий	ст. – століття
іст. – історизм	та ін. – та інші
к. – кінець	тепер. ч. – теперішній час
м. – місто	р. – рік
пор. – порівняйте	ч.р. – чоловічий рід

ВСТУП

Лексико-семантична група „податкові найменування” в українській мові була сформована й розвивається під впливом соціально-економічних, історичних, державотворчих чинників. Динамічні зміни в процесі становлення відповідних тематичних класів слів, їхній взаємозв’язок із мисленневою діяльністю суспільства неодноразово ставали об’єктами лінгвістичних досліджень.

Аналіз податкових найменувань здійснили Л. Батюк, П. Білоусенко, Л. Бойко, Ж. Варбот, О. Винник, Д. Гринчишин, Т. Дячук, І. Керницький, І. Козловець, Т. Крехно, Е. Ланюк, А. Львов, В. Німчук, Л. Полюга, Т. Сукаленко, О. Трубачов, Т. Цимбал, Г. Чорновол, О. Чорна, О.Чумак та ін.

Незважаючи на наявність робіт, присвячених податковій лексиці, історія формування лексико-семантичної групи „податкові найменування” на кожному етапі функціонування української мови вимагає всебічного вивчення. **Актуальність дослідження** полягає в потребі комплексного аналізу лексики на означення податків та зборів, суб’єктів та об’єктів процесу оподаткування від праслов’янського мовного періоду до сучасної української мови. Вивчення найменувань податкової сфери сприятиме збагаченню лексикографічної практики.

Мета дослідження – здійснити докладний лексико-семантичний, словотвірний аналіз найменувань податкової сфери в історії української мови в контексті соціально-економічних процесів та нестабільної ситуації в ході державотворення.

Реалізація поставленої мети передбачає виконання таких **завдань**:

- 1) з’ясувати зміст поняття „найменування податкової сфери”, схарактеризувати екстралінгвальні та інтралінгвальні чинники розвитку податкової лексики в українській мові;
- 2) визначити склад лексико-семантичної групи „найменування податкової сфери” в українській мові від праслов’янського мовного періоду до сьогодення;

- 3) описати семантику та структуру досліджуваної лексики за відповідними історичними етапами формування української мови;
- 4) виявити тенденції розвитку податкових назв у лексичній системі української мови.

Об'єктом вивчення є лексика, пов'язана з податковою сферою, зокрема назви податків та зборів, суб'єктів та об'єктів процесу оподаткування, засвідчені в пам'ятках та історичних словниках праслов'янського мовного періоду, давньоруськоукраїнської мови (XI–XIII ст.), середньоукраїнської мови раннього (XIV–XV ст.) та пізнього періоду (XVI–XVII ст.), нової української мови (від кінця XVIII ст.), української мови XX – поч. XXI ст. (радянського періоду 1917–1991 рр., сучасної української мови України).

Предметом дослідження є генезис, лексичні, дериваційні й семантичні процеси, що зумовили історичний розвиток зазначених найменувань в історії української мови.

Джерельною базою дослідження слугували українські пам'ятки писемності, „Етимологічний словник слов'янських мов: Праслов'янський лексичний фонд”; опубліковані пам'ятки давньокиївської доби (XI–XIII ст.), середньоукраїнської мови (XIV–XVII ст.), нової української мови (від кінця XVII ст.); історичні словники української мови, що містять лексику вказаних періодів; Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.; матеріали картотек „Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.” та „Історичного словника українського язика” за ред. Є. Тимченка, а також українські етимологічні та діалектні словники, періодичні видання, твори різних стилів та жанрів тощо.

Методи дослідження. Вибір методів і прийомів дослідження зумовлений специфікою його об'єкта та метою роботи. Основні методи: а) *описовий* (при зовнішній інтерпретації – *прийом тематичних груп* (назви податків та зборів, назви суб'єктів процесу оподаткування тощо), при внутрішній інтерпретації – *прийом класифікації і систематизації*, у процесі якого аналізований матеріал розділено на окремі групи, наприклад, найменування податків і зборів за відмінними ознаками поділено на назви загальних податків з населення, назви податків і збори за

виконання певних послуг та назви митних зборів тощо; б) *порівняльно-історичний* (застосовано *прийом хронологізації* при аналізі лексем відповідних мовних періодів із виявленням першої фіксації кожного конкретного слова; в) *структурний* (*компонентний аналіз*, за допомогою якого значення мовних одиниць досліджено на основі вивчення сем).

Вивчення лексико-семантичної групи „податкові найменування” здійснюватиметься за комплексною методикою, що об’єднує семантико-словотвірний та етимологічний аспекти дослідження.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що вперше здійснено комплексне дослідження податкових найменувань в історії української мови від праслов’янського періоду до сучасності; виявлено тематичні групи назв податкової сфери на кожному етапі розвитку української мови; вивчено семантику досліджуваних номенів у хронологічному порядку; з’ясовано їхню смислову та структурну організацію.

Теоретичне значення роботи вмотивоване тим, що здобуті результати поглиблюють знання з історії української лексики, дисертаційне дослідження доповнює наявні наукові здобутки українського мовознавства та поглиблює уявлення про лексико-семантичне поле „податкові найменування”, фіксує динаміку функціонування тематичних груп податкових найменувань на кожному мовному етапі розвитку української мови при неоднакових екстралінгвальних та інтралінгвальних чинниках.

Практичне значення: результати дослідження можуть бути використані під час викладання курсів „Історія української мови”, „Сучасна українська літературна мова” (розділ „Лексикологія”), „Порівняльно-історична граматики слов’янських мов”, при розробці спецкурсів та спецсемінарів з історії української мови для вищої школи у подальшій науковій роботі. Зібраний та узагальнений матеріал може бути застосований при укладанні історико-етимологічних словників.

Апробація результатів дослідження. Основні результати дисертації апробовано на V Міжнародній науковій конференції „Українська мова серед інших слов’янських: етнологічні та граматичні параметри” (Кривий Ріг, 2017 р.);

Всеукраїнській науковій конференції до 70-річчя від дня народження П. І. Білоусенка „Східнослов'янські мови в їх історичному розвитку” (Запоріжжя, 2018 р.); Міжнародній науково-практичній конференції „Сучасна філологія: актуальні наукові проблеми та шляхи вирішення” (Одеса, 2019 р.); Міжнародній науково-практичній конференції „Нове у філології сучасного світу” (Львів, 2019 р.); Міжнародній науково-практичній конференції „Філологічні науки: історія, сучасний стан та перспективи досліджень” (Львів, 2019 р.); Міжнародній науково-практичній конференції „Питання сучасної філології в контексті взаємодії мов і культур” (Центр українсько-європейського наукового співробітництва, м. Венеція, 2019 р.).

Окремі розділи й дисертація загалом обговорювалися на засіданнях кафедри української мови Запорізького національного університету.

За отриманими результатами дослідження опубліковано 12 статей у фахових виданнях, визначених ВАК України як фахові з філологічних наук.

Структура й обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, п'яти розділів, списку використаної літератури (206 позицій), списку використаних джерел (146 позицій). Повний обсяг дисертації – 225 сторінок, основного тексту – 177 сторінок.

Розділ 1. ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА ГРУПА „ПОДАТКОВІ НАЙМЕНУВАННЯ” ЯК ФОРМА ВІДОБРАЖЕННЯ РЕАЛІЙ ДИНАМІКИ ПЕРЕХІДНИХ СУСПІЛЬСТВ

1.1. З історії дослідження українських податкових найменувань

Лексика кожної мови є динамічною лінгвальною системою, вона реагує на суспільні процеси, відображає рівень розвитку народу. „Розкриття внутрішньої структури слова, системної організації його значень дає змогу виявити ті закономірності, які лежать в основі розгортання лексичної семантики на кожному етапі розвитку мови” [146, с. 27].

Дослідження історії формування тематичних груп певних галузей науки й техніки чи сфер життєдіяльності суспільства дають змогу розкривати й поглиблювати уявлення про людське буття, виявляти та систематизувати лексику української мови за чіткою схемою.

Н. Сніжко, окреслюючи актуальні проблеми системного дослідження мови, вказує на необхідність визначення чинників природної систематизації та співвідношення рівнів узагальнення семантики, моделювання лексико-семантичної системи у вигляді ієрархічно організованого об’єднання семантичних (поняттєвих) полів, побудови мовної картини світу, відображення результатів системного дослідження лексики словниками різного типу [156, с. 532]. Тобто об’єднання найменувань податкової сфери в лексико-семантичну групу потребує осмислення та систематизації результатів освоєння дійсності.

Очевидно, що така мовна організація є динамічною, структурно-функціональною, відкритою. Такі риси пояснюються тим, що „лексика є тією ділянкою, яка пов’язує мову з об’єктивною дійсністю” [73, с. 306].

Дослідники історії української мови здавна вивчають лексику, котра є найактуальнішою для життєдіяльності людини, серед таких праці А. Бурячка (назви спорідненості і свояцтва) [16], Г. Войтів (назви одягу в пам’ятках української мови XIV – XVIII ст.) [22], Л. Вялкіної (лексика певних мовних періодів чи пам’яток: слов’янська лексика XI – XIV ст.) [26], В. Гончарова

(спільнослов'янська і східнослов'янська лексика в словниковому складі давньоруської мови) [27], Р. Кисельов (лексика української мови в почаївських виданнях XVIII – першої третини XIX ст.) [64], А. Малюги (найменування явищ природи у зіставному аспекті) [95], Г. Миронової (назви одягу в давньоукраїнській мові) [100], О. Миронюк (історія українського мовного етикету) [101], О. Муромцевої (лексика української літературної мови в другій половині XIX – на початку XX ст.) [107], В. Німчука (давня руськоукраїнська спадщина в лексиці сучасної української мови) [116], Ю. Осінчука (історія богослужбово-обрядової лексики української мови) [122], Л. Полюги (українська абстрактна лексика XIV – першої пол. XVII ст.) [130], Н. П'яст (формування тематичної групи „назви посуду” в сучасній українській літературній мові) [133], І. Сабадоша (формування ботанічної номенклатури) [147], А. Сібрук (назви прикрас на основі пам'яток XI – XIV ст.) [153], Л. Туровської (військові звання та посади в Україні) [171], О. Чмир (лексика права у старослов'янській та давньоруській мовах) [180], О. Чуєшкової (аналітичні номінації в економічній терміносистемі) [193], М. Худаша (лексика українських ділових документів к. XVI – п. XVII ст.) [174] та ін. Історичну лексикологію української мови вивчали П. Горецький [29], Л. Гуменська [39], В. Іващенко [54], С. Караванський [57], А. Коваль [65], А. Москаленко [106], В. Німчук [118].

Останнім часом науковці значну увагу приділяють вивченню соціально-економічної та торговельної лексики. Історію економічної лексики в українському мовознавстві вивчали Ю. Бужинська („Особливості функціонування української економічної лексики на сучасному етапі”) [15]; С. Дем'яненко („До питання сучасної економічної термінології”) [43]; Т. Дячук („Семантичні зсуви (розширення і звуження) як способи поповнення складу соціально-економічної термінології”) [47]; Т. Кравченко („Способи творення галузевих термінів на позначення понять економіки АПК”) [75]; Л. Кушмар („Лексика економічної сфери в мовній картині світу українців”) [86]; Н. Лиса, Т. Янкова („Структурно-семантичні особливості сучасної економічної термінології”) [92]; О. Михалевич

(„Структура та функції економічної лексики другої половини ХХ – початку ХХІ століття”) [102], М. Навальна („Історія формування економічної лексики на позначення дій та процесів” [108]; „Нові явища та процеси у вживанні дієслів соціально-економічної сфери в українській мові”) [109]; Г. Пастернак („З історії становлення української економічно-правової термінології”) [125]; В. Тихоша („Лексика соціально-економічної сфери у мові засобів масової інформації”) [165]; Ф. Ткач Ф. („Суспільно-економічна лексика мови українських ділових документів І пол. ХVІІ ст.”) [167]; Л. Томіленко („Економічна лексика в радянській та сучасній тлумачній лексикографії української мови (порівняльний аспект)”) [169]; О. Черемська („Становлення та нормування української економічної термінології”) [179]; Г. Чорновол („Англізми в сучасній економічній термінології”, „Деякі комунікативні особливості економічної термінології (на матеріалі сучасних українських періодичних видань)”, „Новітня економічна термінологія та її стилістичне вживання в сучасній українській мові (на матеріалі періодичних видань)”, „Особливості вживання економічних термінів у сучасних періодичних виданнях”, „Стилістичні проблеми функціонування спеціальної лексики в неспеціальних текстах (на матеріалі економічної термінології)”) [187; 188; 189; 191; 192]; торговельних, ринкових відносин – Л. Бойко („Торговельна лексика запорозького козацького вжитку”) [14]; Л. Гула („Назви учасників торговельно-економічних відносин в українській лексиці ХІV – ХVІІІ ст.” [38]; „Полонізми в українській торговельно-економічній лексиці ХІV – ХVІІІ ст.” [35]; „Словотвірні-структурні особливості торговельно-економічної лексики української мови ХІV – ХVІІІ ст.” [36]; „Терміни латинського походження в торговельно-економічній лексиці ХІV – ХVІІІ ст.” [37]); Е. Ланюк („До питання про становлення галузевої лексичної системи (на матеріалах німецької торговельно-економічної лексики)”) [88]; О. Покровська („Українська термінологія ринкових відносин”, „Лексико-семантичні варіанти ринкової термінології”) [129; 130]; лексику, пов’язану із фінансовою сферою – Г. Барвіцька („Формування української термінології обліку та аудиту”) [5]; П. Матвієнко („Українська інтерпретація фінансово-банківських англомовних термінів”) [97];

Р. Товстенко („Історія розвитку фінансової термінології в країнах Західної Європи та Україні”) [168].

Важливе місце в історії мови посідають найменування податкової сфери, адже вказують на стан розвитку торгово-економічних зв'язків, презентують суспільно-державний устрій та відображають прогрес людства на конкретному історичному етапі.

Історію розвитку податкової системи та оподаткування висвітлено у багатьох працях, зокрема правовому регулюванню податкової системи України присвячена дисертація Т. Цимбал [175], котра також досліджує еволюцію поняття „податок” [177]. Визначене дослідницею обґрунтування дає змогу усвідомити складники податкової сфери та окреслити їхні межі.

Податкова термінологія частково досліджена у мовознавчих дослідженнях. Зокрема, метафоричні процеси у формуванні української економічної лексики, у тому числі й податкової, описані у праці О. Винник [21], структурно-компонентну організацію фінансово-бухгалтерських терміносполучень в українській мові, серед яких і податкові найменування, досліджувала О. Чумак [194]. Сучасні проблеми вивчення термінології податківця описали Т. Сукаленко, І. Солодка [158].

Назвам податків та повинностей присвячена дисертація Т. Крехно [78], у котрій досліджено номінації плат, податків, повинностей в українській мові XV–XVIII ст., з'ясовано склад та джерела поповнення словника, проаналізовано закономірності внутрішньої організації, досліджено системні відношення, виявлено специфіку еволюції й функціонування макросистеми як лінгвістичної одиниці, запропоновано лексико-тематичну та структурно-граматичну класифікацію лексичного матеріалу. Дослідниця описала „коло термінів на означення торгівельних митних зборів, особливості семантики цих онімів, їх творення в контексті формування термінологічної системи зі значенням „податки” в XIV–XV ст. в Україні” [76, с. 363]. Особливості формування, семантичної реконструкції та деривації, системних відношень у лексико-семантичній групі

“плати – податки – повинності” є об’єктом дослідження наукових стетей Т. Крежно [77; 79; 80; 81].

Вивченню системної організації української податкової термінології присвячені праці О. Чорної („Українська термінологія податкової сфери: структура, функціонування, формування” [186]; „Гіперо-гіпонімічні відношення у податковій термінології” [181]; „Зародження прототермінів податкової сфери” [182]; „Про періодизацію становлення податкової лексики” [185]; „Формування лексико-семантичного поля терміна податок” [184]). У них охарактеризовано структурні типи термінів, особливості та моделі термінотворення, подано генетичну характеристику аналізованих лексем, проаналізовано лексико-семантичні відношення між податковими номінаціями.

Дослідниця виділила 12 тематичних груп податкових термінів на основі предметно-поняттєвого співвідношення слів: „назви обов’язкових податків (натуральні, загальні, грошові); історичні назви на позначення осіб – платників податків; назви видів повинностей; назви на позначення осіб – збирачів податків; сучасні офіційні назви посадових осіб податкової служби; суб’єктів та періодів оподаткування; організацій, закладів податкової служби; наук, їхніх структурних підрозділів, що обслуговують податкову сферу; податкової документації; властивостей, якостей та економічного стану об’єктів оподаткування; податкових операцій, процесів, дій; одиниць вимірювання розміру податку” [183]. Вказані групи слів об’єднані О. Чорною за тематичною ознакою, однак при їхньому групуванні не врахований діахронічний аспект формування податкових найменувань в історії української мови.

Дослідження лексики праслов’янської та давньоруськоукраїнської мови (XI–XIII ст.), у тому числі податкових найменувань, належить низці науковців, зокрема Ж. Варбот [17], М. Карплук [200], А. Львову [93; 94], В. Німчуку [119], Ф. Славському [203], О. Трубачову [170] та ін. А. Львов, досліджуючи лексику „Повісті временних літ”, аналізує найменування *дань*, *даньникъ*, *десятина* [93, с.184–185], *оурокъ* [93, с.187–188].

Н. Іванова аналізує окремі податкові найменування праслов'янського походження в контексті вивчення податкової термінології російської мови XI–XVII ст. [53].

Л. Гула, дослідивши торговельно-економічну лексику XIV–XVIII ст. [38], виділяє з-поміж інших лексико-семантичну групу „найменування податків та митних зборів” (*дань, мито, поплата, посадь, промито*); серед назв учасників торговельно-економічних відносин аналізує окремі податкові назви, такі як *коморникъ, митник, посадник*; серед найменувань торговельно-економічних установ та закладів: *комора, митниця* та ін. Вивченню назв митних зборів та податків присвячена окрема праця дослідниці [33].

Визначаючи лексико-семантичні шари, які входять до складу терміносистем економічного спрямування, О. Покровська подає аналіз деяких назв податкової лексики, зокрема *мито, вагове, куниця, поємщина, змирищина, мирська куниця, куничне* [128, с. 788–789].

Історія словотвірної структури податкових найменувань з суфіксами *-ина* та *-щина (-чина)* описана в праці П. Білоусенка [9], у якій науковець аналізує лексеми: *тотарьщина, мостовщина, посеребщина, данина, дев'ятина, ординщина, капциनावоловщина, бо(л)коно(в)щина, верховщина, путевщина, серповщина, городовщина, коневщина, коневщина, бобровщина, роковщина, годівщина, биковщина, гаєвщина, береговщина, мостовщина, повісщина, колодина, милостина, місячина, тивоунщина, житщина, винщина, дубащина, ямицка, осінщина, осінщина, головщина, сербина, посеребщицзна, вигінщина, вигонщина, пастущина, паницыны, ставщина, житщина, половинщина, пэтриўщина, мірошиіна, пастириіна, сторожовщина, корговщина, даниновщина, подимщина, посощина, подужъчина, поворотщина, поголовщина, показаницина, поколещина, показаницина, погребщина, показаницина, почеревщина, посільщина, поволовщина, поволівщина, пороговщина, подушевщина, скопщина, скіпщина, ізпільщина, здольщина, пошлина, мипоемщина, затулицина, відсипщина, погуковщина, ловщина, одбігщина, дякоўщина, сухомельщина, сухомельщина. Окремі назви*

податків, мит, поборів проаналізовано науковцем у співавторстві з В. Німчуком [10, с. 136–137].

У колективній монографії П. Білоусенка, І. Іншакової, К. Качайло, О. Меркулової, Л. Стівбур [111] досліджено функціонування конфіксальних формантів в історії української мови на прикладах деяких податкових найменувань.

Лексика на означення митних зборів і податків у торговельних актах Волині й Наддніпрянщини XIV – середини XVII століття та назви торговельних мит і податків у запорозьких козаків були об'єктом дослідження Л. Бойко [11; 13]. Дослідниця окреслює семантику назв митних зборів і податків, розглядає синоніми й варіанти, характерні для цієї групи лексики.

Л. Батюк, досліджуючи лексику літопису Самовидця, аналізує окремі податкові найменування [6].

Назви податків як об'єкт історичної лексикології української мови вивчено в працях Д. Гришишина (у складі адміністративно-юридичної лексики в українських грамотах XIV–XV ст., а також в українській історичній та діалектній лексиці) [31; 32]; І. Керницького (у складі судово-адміністративної і суспільно-економічної лексики „Війтівських книг” XVI–XVII ст. с. Одрехови, кол. Солоцького повіту на Лемківщині) [63]; Л. Полюги (у складі української абстрактної лексики XIV – першої половини XVII ст.) [131].

Податкові найменування як різновиди соціально-економічної, адміністративної та побутової лексики охарактеризовані в „Історії української мови. Лексика і фразеологія” (В. Русанівський, В. Винник, В. Горобець та ін.) [55], а також у дослідженні Т. Дячук „Українська соціально-економічна термінологія: становлення і кодифікація” [48].

А. Москоленко, досліджуючи українську лексику першої половини XIX ст., у розділі про суспільно-політичну лексику аналізує податкові найменування *поборець* ‘особа, що збирала податки’ [105, с. 26], *побор* ‘податок’, *подушне*, *подушевщина* ‘податок поміщикам, державі з кожної душі кріпачської сім’ї’, *повоскове* ‘податок з вулика бджіл’, *погуковщина* ‘збирання грошей серед

сільської общини на сплату податків за тих, хто їх не може сплатити’, *тяжар* ‘податок’ [с. 30], до суспільно-політичної – *здирищина* ‘насильницьке, грабїжницьке стягання з населення податків’ [с. 82], *вилог* ‘податок за пасовисько’ [с. 83], *волосне* ‘податок, призначений на різні витрати волосного управління’ [Там само], *недоїмка* ‘частина податку, що не була сплачена у визначений термін’ [Там само].

І. Керницький виділяє назви осіб, пов’язаних із процесом оподаткування, за соціальним складом, зокрема: *люди таглыє, таглыї чоловікь, люди новые, волжанинъ, слободникъ, данникъ, люди данные, куничникъ, есачникъ* [60, с. 6–18]. Досліджуючи найменування на означення населення за суспільно-економічним станом і майново-правовими відносинами, він аналізує слова, які вказують на види майна як одиниці оподаткування: *дымъ, подимає, подымщина, дворъ, тяглоє та служебное дворище* [61, с. 18–26].

Автор на основі староукраїнських пам’яток XIV–XV ст. фіксує також назви данин та інших повинностей: *дань, дача, дачка, подачка, податокъ, подать, пошлина, полатъ, полатокъ, поборъ, илишь, есакъ, оброкъ, дякло, чиншь, полюдьє, подымщина, посощина, посадъ, десятина, чоломъбитъє, тивоунъщина, мыто, дельное, пръписъ, броднина, перевозъ, куница, житщина, волощина, болкоуновщина, плечкове*. Окрім того, І. Керницький виділяє назви деяких видів штрафів за певні провини (*вина, головщина, глоба*), а також назви повинностей (*толока, таглы тагноути, водити подводу, погъздънство, топоръ, сторожа, городъ робыти, слоужба, слгъдъ*) [62, с. 26–33].

І. Козловець розглядає податкові найменування у складі фінансово-кредитної термінології, зокрема виділяє групу лексем на позначення фінансово-кредитних відносин: *дань, виравирьникъ, мыто, мытьникъ, мытаръ, броднина, виходъ, волощина, мытьце, померноє, вирьноє, гостиноє, мостовъщина, волощина, головщина, болкоуновщина* [69], подає синоніми до терміна „податок”: „*подать, пошлина, мито, індукта, евекта, цло; доходъ – утрата, ущербокъ, дань, дачка, даток, данина, полати, полатокъ та ін.*” [69, с. 79].

Отже, різні учені зараховують назви окремих податків до адміністративно-юридичної, судово-адміністративної, адміністративної, побутової, суспільно-економічної, соціально-економічної, економічної, торговельно-економічної, фінансово-кредитної лексики тощо. Це свідчить про неоднорідний склад податкових найменувань та їхній взаємозв'язок із економічно-політичним життям суспільства залежно від сфери використання.

Дослідники виділяють як окремий складник назви повинностей, податків, зборів, процесів та суб'єктів оподаткування в контексті різних мовознавчих аспектів, проте низка питань залишається невивченою та вимагає системного опису.

Огляд наукової літератури свідчить про широке поле мовознавчих досліджень з теми дисертаційної роботи, однак немає спеціальної праці, котра б розкривала історію формування податкових найменувань як окремої лексико-семантичної групи, що формувалася в різні мовні періоди за неоднакових екстралінгвальних чинників.

1.2. Роль позамовної дійсності у формуванні найменувань податкової сфери української мови

Суспільство загалом і держава зокрема в ході еволюції переживають певні трансформаційні процеси. Будь-які зміни сприяють поповненню відповідної лексики.

Найменування податкової сфери відображають специфічні умови розвитку кожної країни. “Це пов'язано із рівнем розвитку економіки та соціальної сфери, зовнішньою та внутрішньою політикою, географічним положення і кліматичними умовами, традиціями народу і багатьма іншими чинниками” [132, с. 135–136]. При формуванні назв системи податків та зборів варто враховувати механізми збирання, кількість та періодичність призначених податків, визначення доходів платників тощо.

Динаміка формування найменувань податкової сфери залежить від екстралінгвального детермінанта, а саме: економічного й політичного ладу

суспільства, форм існування держави в різні часи, котрі й визначають склад лексико-семантичної групи „податкові назви”.

Саме поняття „найменування податкової сфери” вимагає чіткого окреслення.

У наукових працях трапляються такі визначення податкових назв: „сукупність спеціальних найменувань, що співвідносяться з об’єктами, суб’єктами та процесами оподаткування й утворюють окрему терміносистему” [186, с. 5]; „своєрідна форма теоретичного мислення, наукова абстракція, яка відображає відносини у податковій галузі [45].

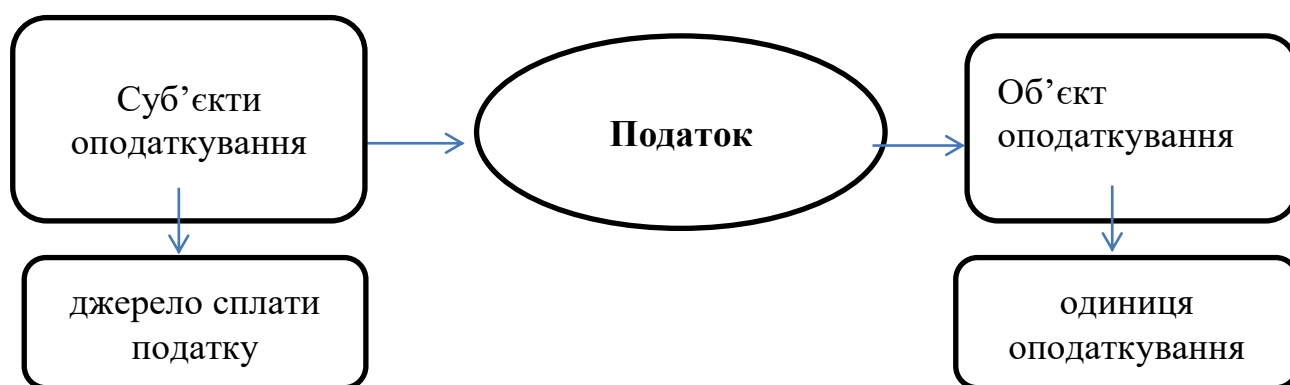
О. Чорна вказує, що податкові назви формують окрему терміносистему. На нашу думку, не всі податкові найменування можна зараховувати до термінів. Мовознавці виділяють такі основні ознаки терміна, як системність, точність, прагнення до однозначності та наявність дефініції, що не характерно для давніх найменувань. Наприклад, назва **яловица** (1349 Розов, с. 4) вказує на повинність віддавати ялову корову, тобто назва мотивується об’єктом сплати податку, проте так називають і безплідну корову. Очевидно, що вказане слово багатозначне, відповідно не зафіксована єдина чітко окреслена його дефініція, тобто лексема **яловица** залежна від контексту. До термінів також не варто зараховувати такі найменування як **коса** (1301 П, с. 12) ‘вид феодалної повинності’, **лисица** (1378 Розов, с. 26) та **бобрь** (1506 АЛРГ, с. 119), назви котрих мотивуються шкурою відповідної тварини як вид натуральної данини тощо. Окремі назви мають паралельні форми: **дяколь** (XV Тимч I, с. 866), **дякло** (1444 МатТимч I, с. 241) ‘данина збіжжям’. На позначення збирача данини зафіксовані синонімічні лексеми **даньщикъ** (XIII–XV Ср I, с. 629), **даньникъ** (XV Тимч I, с. 663–664), **данник** (1499 УГ, с. 31), платника – **давць** (Ізб 1076, с. 219), **датель** (ПНЧ 1296, с.67 об.), що також не властиво термінам.

На думку Ф. Філіна, лексико-семантичні групи слів – це власне мовні одиниці, продукт історичного розвитку тієї чи тієї мови. Значення слів у межах однієї лексико-семантичної групи водночас стають пов’язаними між собою різними типами відношень [173, с. 237–238]. Л. Васильєв стверджує, що терміном

лексико-семантична група можна позначати будь-який семантичний клас слів (лексем), об'єднаних хоча б однією спільною лексичною парадигматичною семою (або хоча б одним спільним семантичним множителем). До тематичної групи він вважає за необхідне відносити лише такі класи слів, які поєднуються однією типовою ситуацією чи темою, але спільна (ядерна) сема для них є не обов'язковою [18, с. 110].

Тому, аби окреслити коло найменувань податкової сфери, потрібно проаналізувати складники цього поняття. Враховуючи дефініції податкової системи: „сукупність податків, зборів (обов'язкових платежів) до бюджетів і внесків до державних цільових фондів, їх законодавчо закріплені види, розмір і коло осіб для сплати” (Т. Цимбал) [176, с. 35]; „урегульована нормами права сукупність податків, що стягуються на території України, а також форми й методи їх побудови” (Л. Воронова, Д. Бекерська) [23, с. 114]; „сукупність таких елементів: суб'єкти і об'єкти оподаткування, оборот платників податків, податкова ставка, правила нарахування та порядок уплати податку, штрафи та інші санкції за несплату податку” (Г. Астахова, Є. Лаптева) [110, с. 6], припускаємо, що найменування податкової сфери в окрему лексико-семантичну групу об'єднують такі базові поняття та їхні елементи (Рис.1):

Рис. 1

Сутність податків, їхня структура, призначення, роль, характер оподаткування визначаються торгово-економічними зв'язками, що діють у суспільстві. Податок – найдавніша форма взаємовідносин між державою та

представниками населення, яка засвідчувала як перехід до грошового господарства, так і утворення самої держави.

Зі зміною суспільства змінювались і форми податків, їхня кількість та періодичність, а також самі назви тих чи тих видів передачі індивідуальних доходів на користь держави.

Для розуміння еволюції податків цінною є думка Е. Селігмена, котрий виділяє сім етапів в історії розвитку податків: спочатку переважає ідея дару; далі прохання держави у народу підтримки; згодом закріплення ідеї допомоги, що надається державі; пізніше такий внесок починає сприйматися як пожертва в інтересах держави, за якої громадяни відмовляються від частини власних благ на користь суспільства; наступний етап – домінування ідеї обов'язку сплати податку; потім з'являється ідея примусу; останнім етапом є виникнення ідеї певної частки або окладу, встановленої урядом незалежно від волі платника [149, с. 91].

Поняття „податок” дослідники різних часів трактували по-різному: Ф. Аквінський тлумачить податок „як дозволену форму грабежу”, стверджуючи, що податки – ознака не рабства, а свободи [24, с. 367]. За визначенням Й. Кулішера, „війна породила на світ податки, спочатку тимчасові, а потім, з появою війська, і постійні. Сучасна армія і сучасна податкова система – сіамські близнюки, нерозривно з'єднані, нерозлучні, неподільні” [85, с. 66].

Побутує твердження, що податки з'явилися як „внески громадян, необхідні для утримання... публічної влади” [49, с. 165].

З економічного погляду на сутність поняття вперше звернув увагу Д. Рікардо, котрий вказав, що „податки становлять ту частку продукту і праці країни, яка надходить у розпорядження уряду, які завжди сплачуються в кінцевому рахунку, з капіталу або з прибутку країни” [цит. за 178, с. 38]. І. Бабін зазначає, що у податку представлені засадничі публічні та приватні начала суспільного розвитку, його статика й динаміка, дискретність і неперервність, уявлення про суспільну справедливість та їхні найрізноманітніші втілення [4, с. 69].

Окрім складників „податкова система” та „податок” важливо розрізняти поняття „податки”, „збори” та „мити”, оскільки їх часто ототожнюють. Т. Меліхова дослідила проблеми визначення сутності та елементів податку та, зокрема, удосконалила розуміння понять „податок”, „плата”, „збір”, „внесок”, „мити” [99] із економічної точки зору. Тому вважаємо, що попри загальне родові значення обов’язкового платежу податкового характеру за чітко встановленими правилами та часовими періодами, все ж ці поняття є видовими.

На сучасному етапі мито і збір відрізняються від податків за такими ознаками:

- **За значенням.** Податкові платежі забезпечують значно більше надходжень у доходну частину бюджету, ніж митні збори.
- **За обставинами.** Податкам характерна послідовність у сплаті платежів, мито й збір сплачуються платником лише у зв’язку з послугами державних установ, що реалізують державно-владні повноваження.
- **За характером обов’язку.** Податок є обов’язковим забор’язанням громадянина, мито та збір характеризуються певною добровільністю дій платника й не регулюються іноді відносинами імперативного характеру.
- **За періодичністю.** Збори, платежі, мито часто мають разовий характер і сплата їх здійснюється без певної системи, податки ж характеризуються певною періодичністю [128, с. 43].

Поняття „мити” та „збір” не розмежовуються на законодавчому рівні, але вони не тотожні: „Збір – платіж за володіння особливим правом; мито – плата за здійснення на користь платників юридично значущих дій” [с. 44].

Важливим аспектом аналізу понять податкової сфери є зв’язок із позначуваними реаліями. А тому найменування податкової сфери варто розглядати у контексті певної історичної епохи.

Податкова система відображає специфічні умови розвитку кожної країни, „це пов’язано із рівнем розвитку економіки і соціальної сфери, зовнішньою та внутрішньою політикою, географічним положення і кліматичними умовами, традиціями народу і багатьма іншими чинниками” [132, с. 135–136].

В історії податкової системи у зв'язку з історичними подіями розвитку державності здійснено поділ на періоди: від перших спроб організувати суспільно-ринкові відносини до зародження держави – часів Київської Русі (IX – кінець XIII ст.), часів Галицько-Волинського князівства, Великого Князівства Литовського, Української козацької держави, Запорізької Січі, перебування українських земель у складі Австро-Угорської та Російської імперій, Радянської України до сьогодення, Незалежної України [197].

На різних етапах розвитку суспільства вводились податки та збори, що відповідали особливостям історичного періоду. Їхній характер залежав від способу виробництва, форми оподаткування, видів доходів тощо.

Походження податків та зборів, а водночас і відповідних найменувань для їхнього позначення, пов'язують із переходом від натурального господарства до грошового, а також із виникненням держави.

Саме в умовах розвитку ринкових відносин формується модель податкової системи певного суспільства. З часом змінюються не лише види податків та зборів, але й ставлення суб'єктів оподаткування до них. Якщо на початкових етапах формування податкових систем спостерігаємо примусовий, загарбницький характер збору для платників, то з часом податок стає мотивацією до активної діяльності та чітким предметом регулювання економіки сучасних держав, а відповідно й рівня життя людей, що пов'язано у тому числі і зі зміною ролі держави у керуванні суспільно-економічними процесами в ході еволюції: від командування та примусу до гарантій соціального захисту, раціонального розподілу матеріальних благ, забезпечення економічного розвитку країни тощо.

„Суспільний зміст податків дає політичній владі можливість впливу на сферу економічних відносин суспільства” [42, с. 123]. І саме від правильної податкової політики залежить рівень життя населення. Адже „через сплату податків реальні доходи понижуються, але при отриманні від держави суспільних благ та трансфертних платежів реальний добробут покращується” [74, с. 421].

Лексика водночас відображає суспільно-політичні процеси та закріплює такі економічні відносини появою чи зникненням відповідних найменувань, а

тому часто характеризується як стихійно організована система, яка із розвитком мови, науки й суспільно-економічних відносин зазнає значних еволюційних змін.

Специфіка формування найменувань податкової сфери пов'язана із особливостями розвитку не лише економіки країни, але й формуванням самої держави. Відсутність державності протягом кількох століть, перебування під чужими економічними та політичними впливами кількісно відображались на функціонуванні лексико-семантичної групи „податкові найменування” шляхом поповнення лексики іншомовними словами. Окрім того, процес становлення лексики на позначення податкових понять зумовлений також торговельними відносинами, що відомі ще племінним спільнотам.

Розклад первіснообщинного ладу відкривав нові шляхи для розвитку виробничих сил і організації суспільства. Поступово слов'яни вступили в добу воєнної демократії, усвідомлюючи свою спорідненість і необхідність об'єднання сил для оборони територій, „перебували на завершальній стадії розкладу первіснообщинного ладу, коли ще панувала патріархальна община, пізніше – на етапі формування станово-класового суспільства і протодержавних об'єднань” [41, с. 68]. Тому водночас із формуванням політико-адміністративних, ремісничо-торговельних, культурних центрів відбувається й розвиток податкової системи, а відповідно й розширення словникового складу, яким послуговуються суб'єкти податкової сфери. Вводяться різні види податків, торговельних зборів. Переважно такі назви мотивуються об'єктами процесу оподаткування.

Проте нестабільність територіальних меж у зв'язку із війнами породжує потребу первісних державних утворень наповнювати власні скарбниці за рахунок контрибуції, яку змушені були сплачували переможені племена, чи шляхом збору матеріальних благ із власного населення для забезпечення потреб війська. Звідси виникає й потреба утворення нових слів на позначення таких реалій.

Безперечно, розвиток суспільства на територіях сучасної України здавна був складником еволюції людства. „Провідною рисою господарського життя її населення була безперервність економічного прогресу: від привласнювального господарства мисливців і рибалок до відтворювального землеробсько-

тваринницького господарства. Прогресу форм господарювання сприяли зміни природно-кліматичних умов. Величезне значення для економічного розвитку українських земель мали контакти з сусідніми спільнотами” [87, с. 308]. Такі взаємовпливи сприяли поповненню лексичної системи української мови запозиченнями.

Із формуванням державності Київської Русі поширення набуває данина, котра за визначенням С. Корфа, проходить три стадії свого розвитку: данина у вигляді простої контрибуції з населення, яку брав князь за свій військовий ризик; данина, яку брав князь, який вже твердо тримав владу в окремо взятому князівстві; данина, яка мала характер державної повинності [70, с. 5]. У той самий час „дань” та „дар” використовувалися як для визначення зовнішньої данини, так і для внутрішніх підношень [148, с. 145].

Збільшення кількості податкових назв сприяло ускладненню функцій князівської влади та виникненню бюрократичного апарату. Саме нерегульованість розмірів і періодичності збирання більшості податків, їхня величезна кількість і різноманітність на теренах Київської Русі (IX – кінець XIII ст.), специфічні прояви політики князів позначились на поповненні мови відповідними найменуваннями.

Щодо самої мовної ситуації в Київській Русі, то її слід кваліфікувати як диглосну, оскільки „роль літературно-писемної мови в цей історичний період виконувала церковнослов’янська, тоді як в уснорозмовному народному мовленні побутували діалекти – територіальні різновиди української мови” [96, с. 42]. З XI ст. у зв’язку зі зміною суспільно-політичної ситуації починається процес проникнення живої розмовної мови в церковнослов’янську. Про причини такої мовної ситуації в Київській Русі пише А. Кримський у праці „Нарис історії українського правопису до 1927 року” [83], де зазначає риси, які свідчать про пристосування літературного правопису до духу живої мови, вказує на рівень співіснування запозиченої церковнослов’янської та народної руської, що увібрала в себе діалектну говірку населення Київської Русі та поступово наростаючу перевагу останньої.

На українських територіях в XI–XIII ст. побутувала давньоруськоукраїнська мова, за періодизацією походження української мови В. Німчука.

„Після періоду розквіту і величі Києворуської держави в XI–XII ст. (до монгольської навали у 1240 р.) і Галицько-Волинського князівства (XIII – середина XIV ст.) майже вся Україна опинилася у сфері іноземного панування. Волинь, Київщина, Переяславщина, Галичина, Холмщина – у складі Литовсько-Польського, Буковина у складі – Молдавського князівств” [50, с. 17]. Проте цей вплив був незначний, адже культура була високорозвиненою, а тому не уподібнювалась до інших норм та вимог. Водночас дослідники підкреслюють, що панівні народності не могли впливати на культуру, оскільки литовська і молдавська не мали писемних традицій, а польська – через офіційну латиномовну практику [Там само].

І. Огієнко зазначав, що „мова українська зробилась тоді державною мовою, – нею вчили по школах, нею вчили по церквах, нею суд вели і нашою мовою балакали тоді і вища старшина, і в королівськiм палаці” [120, с. 24].

З першої половини XIV ст. землі України перебувають у складі Великого Князівства Литовського, де “зберігалася податкова система періоду Київської Русі та діяли закони “Руської правди” аж до другої половини XVI ст.” [197, с. 83]. На мовні процеси в цей період впливає спільний для всього князівства канцелярсько-діловий стиль. Тому в мові з’являються запозичені податкові найменування з литовської та через її посередництво з інших мов.

З XVI ст. українські землі після Люблінської унії Литви з Польщею (1569 р.) увійшли до складу Речі Посполитої, а „відтак на українських землях було запроваджено й польську податкову систему, за якою шляхта і маєтки католицької церкви звільнялися від оподаткування”, а „найширші маси сільського й частково міського населення були зобов’язані до панщини, натуральної данини і грошових чиншів та інших оплат безпосередньо своїм панам – шляхті” [113, с. 24].

Писемну мову, поширену на українських територіях у XIV–XVII ст. вважають староукраїнською (за періодизацією О. Шахматова), середньоукраїнською (за Ю. Шевельовим, В. Німчуком).

У період XVI–XVII ст. серед причин, що гальмували процес переростання народної староукраїнської мови в літературну, були, по-перше, „непохитний авторитет і священна недоторканність церковнослов'янської мови” [91, с. 29], по-друге, „в урядовій та політичній сферах свого часу панувала латинська мова, що ускладнювало доступ простих людей до цих сфер” [с. 30]. Окрім того, це період насадження польської мови, яка була основною в усіх сферах життя.

З часом свавілля чиновників призвело до конфлікту, який згодом переріс у визвольну війну. Представники з різних територій України почали тікати на південний схід, на так звані свободи, місця, де не потрібно було платити податки, а згодом „козацька старшина на чолі з гетьманом намагалася відродити українську державність, створити свою фінансову і податкову системи” [115, с. 67].

Через те, що козаки були представниками різних етнічних територій України, мова в Запорозькій Січі була строкатою, „оскільки серед переселенців були носії всіх можливих українських говірок, як південно-західних, так і північних, а поза ним – білоруської, польської та (нехай на меншу міру) багатьох інших мов, від татарської до німецької чи литовської” [195, с. 711]. При такій взаємодії український елемент мав перевагу, а тому постали південно-східні говірки, що „їхні прикмети, викшталтувані у другій половині XVI ст. та в XVII ст., зазнали тільки незначних змін у XVIII – XIX ст.” [Там само].

Зовнішня політика з європейськими країнами у Козацькій державі здійснювалася латинською мовою, з Московською державою – „дуже наближеною до церковнослов'янської, оскільки саме вона лягла в основу російської писемно-літературної мови” [117, с. 23].

Основними джерелами прибутків Війська Запорозького низового, окрім природних багатств, були воєнна здобич, зовнішня та внутрішня торгівля („На всіх запорозьких базарах особливі начальники – військові кантаржії – збирали у

військову скарбницю мито з купців, стежили за точністю мір і ваги, призначали ціну на привезений товар” [115, с. 67]), загальні податки, якими обкладалося все населення. Січова влада стягувала з селян та міщан військовий оклад, проте він не був надто обтяжливим, „головне значення мали прибутки з привізних і вивізних мит (індукти, евекти) та непрямі податки – оплата з млинів, гут, рудень, тютюну, дьогтю, селітри, шинків” тощо [114, с. 66].

О. Мірущенко, вивчаючи економіку Нової Січі (1734–1775) та вплив на неї російського уряду, виділив такі джерела прибутків козаків: транзитна торгівля [104, с. 104], прибутки від перевозів, через які проходили товари [с. 105], запорозький експорт [с. 106].

Поява нових податкових реалій спричинила збільшення складу податкової лексики. Економічні нововведення сприяли розвитку ділового жанру в Гетьманщині-Січі, оскільки з’явилася необхідність фіксувати митні, торгівельні справи.

О. Горбач, досліджуючи козацьку добу (1648–1764 /1775/ 1780), вказує на початок процесу витіснення ділового стилю польською мовою на Правобережжі, а російською мовою на Слобожанщині та відзначає, що „уніфікаційні тенденції в літературній мові церковно-наукових жанрів наближаються до літературної мови Росії, водночас із витісненням полонізмів, германізмів, латинізмів та із замінюванням їх церковнослов’янізмами й російсько-українськими архаїзмами; західні (німецькі, голландські, англійські і французькі) мовні впливи – за російським посередництвом” [28, с. 9]. Очевидно, це пов’язано із іноземними впливами у державотворенні українців.

Дослідження Ф. Ткача „Народна основа лексики ділових документів канцелярії Богдана Хмельницького” [166] дає змогу зробити висновки, що ділова документація в цей період велася здебільшого українською мовою з невеликим відсотком церковнослов’янізмів, запозичених з давньоруського періоду, та лексикою інших мов.

Період XIV–XVIII ст. описаний у контексті історії мови та зв’язків польської й української мови, їх взаємовпливів у багатьох закордонних публікаціях, зокрема

це статті М. Балія [198], Г. Вісневської [205], В. Курашкевича [201], М. Лесіва [202], Т. Хинчевської-Геннель [199].

За Переяславською угодою 1654 р. в Україні запроваджують російську царську адміністрацію, московські переписувачі складають подушний опис „пашенних” людей, тобто хліборобів [197, с. 117]. Українців змусили сплачували до казни Московії як щомісячні грошові, так і натуральні податки. Кількість лексем на позначення податків особливо зростає за часів правління Петра I, оскільки він вводить, окрім „подвірного”, „кінного”, ще й „драгунський збір”, „збір на будівництво кораблів”, „податок на домашню лазню”, „податок на полоскання білизни”, „податок на прогін плотів по річці”, „торгові податки й мита”, „податок на бороду” тощо [197, с. 118]. Численна кількість різноманітних видів платежів, зборів, податків, характерних для московсько-російської податкової системи, зафіксовані лексемами від сер. XVI до поч. XX ст. Про згубний вплив на українську мову тодішньої влади в особі Петра I детально описує І. Фаріон у роботі „Мова – краса і сила: Суспільно-креативна роль української мови в XI – середині XIX ст.” [172].

Мовна нівеляція українців унеможлиблювала процес поповнення та систематизації лексичної систем. П. Тимошенко пояснює якісну різницю лексичного складу української мови в порівнянні з іншими європейськими такими чинниками, як: „приплив нових слів не знаходив належного унормування, бо Україна була поділена між декількома державами, буржуазно-поміщицькі уряди яких ігнорували нашу мову” [163, с. 83]. Відсутність роботи над словниковим складом мови спричинила появу великої кількості лексичних паралелізмів.

Українською мовою писали здебільшого художні тексти та листи, проте з 40 рр. XIX ст. спостерігається пошкваллення використання української мови у зв’язку з посиленням визвольної боротьби на Західній і Східній Україні, появою молодих революційно-демократичних сил, наприклад, таких як Т.Шевченка та „Руської трійці”. Книжною українською мовою писали І. Величковський, Й. Галятовський, К. Зіновійв, С. Мокрієвич, А. Радивиловський, Д.Тупало та ін. Велику роль у збереженні та формуванні української літературної мови відіграли письменники

І. Котляревський, Г. Квітка-Основ'яненко, П. Куліш та багато інших інтелектуалів, що вплинули на відродження національної ідентичності українців, у створених ними текстах збереглося чимало соціально-економічних лексем.

Назви податків фіксували сучасні суспільні порядки в царській Росії та цісарській Австрії. Проте на поширення тих чи тих назв впливала політична ситуація щодо статусу української мови на різних територіях. Ю. Шевельов відзначив, що „в найгіршому стані – і де юре, і де факто – перебувала українська мова на підросійській Україні (офіційно заборонена у громадському житті, шкільництві й літературі) та під Угорщиною (без правових гарантій, а в дійсності цілком усунена з громадського життя); у найкращому стані була вона в Галичині, де її вживано публічно” [196, с. 44]. Саме тому значна частина запозичених податкових назв засвоєна саме через посередництво російської та польської мов.

Зміна економічних процесів за часів радянської влади сприяла появі нових найменувань на означення реалій податкової системи. У цей період встановлені промислові, прибутково-майнові, сільськогосподарські податки, комунальні податки, квартирний збір, збір із власників транспортних засобів, прописочний збір, гужовий податок, загальногромадянський, подвірно-грошовий, податок з обороту і відрахування від прибутку тощо, окрім того існували трудові повинності як у воєнний період, так і в період відбудови [197, с. 144–146].

Податкова система незалежної України характеризується виникненням нових видів податків. Велику роль у цьому процесі відіграють відносини із іншими державами, а також прагнення створення власної системи оподаткування на основі міжнародного досвіду.

Податковий кодекс України (ПКУ) фіксує такі види елементів процесу оподаткування:

- 1) стаття 9. Загальнодержавні податки та збори (податок на прибуток підприємств; податок на доходи фізичних осіб; податок на додану вартість; акцизний податок; екологічний податок; рентна плата; мито);

2) стаття 10. Місцеві податки (податок на майно; єдиний податок), збори (збір за місця для паркування транспортних засобів; туристичний збір);

3) суб'єкти оподаткування (резиденти і нерезиденти України, юридичні особи та їх відокремлені підрозділи та ін.);

4) об'єкти оподаткування, серед яких: майно, товари, дохід (прибуток) або його частина, обороти з реалізації товарів (робіт, послуг), операції з постачання товарів (робіт, послуг) та інші об'єкти, визначені податковим законодавством, з наявністю яких податкове законодавство пов'язує виникнення у платника податкового обов'язку.

На сучасному етапі розвитку держави значно впливає на поповнення найменувань оподаткування й те, що *податкова система України* (ПКУ, п. 6.3), 'сукупність загальнодержавних і місцевих податків та зборів, що справляються в установленому ПКУ порядку'; будувалась і будується на основі як власного, так і зарубіжного досвіду. Саме тому в умовах глобалізації економіки й інтернаціоналізації науки важливо дослідити іншомовні слова в українській податковій лексиці. Зазначимо, що роль запозичень у лексиці української мови вивчали І. Білодід [8], В. Калашник [56], О. Ковальчук [67], Л. Козак [68], І. Кочан [71; 72], О. Стишов [157] та ін.

Податкові найменування як невід'ємна частина лексичної системи української мови ґрунтуються „на основі власнемовних ресурсів і запозичень” [159, с. 74]. При дослідженні лексики податкової сфери враховано „час і шляхи запозичення іншомовних слів, а також характер лексики і активність її засвоєння з тієї чи іншої мови” [51, с. 44], що безумовно залежить від зв'язків з іноземними країнами у різні історичні періоди.

Зокрема, джерелом появи грецизмів В. Сімонок вважає носіїв грецької мови – ієрархів з Візантії, запрошених після прийняття хрещення до Київської Русі. У X–XII ст. переважали торговельні зв'язки зі Сходом, через що в цей час і запозичень східного походження було більше, ніж західного [155, с. 66]. Торгівля з німецькими князівствами та створена в Ресензбурзі спеціальна корпорація

торгівців з Руссю, так званих „русаріїв” [152, с. 63–75] сприяли поширенню слів з німецької мови.

Після приєднання України до складу Речі Посполитої, процес запозичення слів відбувався не лише через посередництво польської, але й через безпосередні зв'язки українських діячів із Європою. Українські культурні діячі здобувають освіту за кордоном і таким чином Україна вливається у загальний потік світової культури. Тому окремі іншомовні слова проникали в українську мову через мову привілейованих соціальних груп і були мало поширені у народній розмовній мові. Екстралінгвальні чинники, що вплинули на поширення інтернаціоналізмів, описані в науковій розвідці В. Сімонок „Іншомовна лексика в українській мовній картині світу” [154, с. 66]. Існує думка, що саме німецька мова першою виробила досконалу економічну лексику і в XIV–XV ст. стала для української мови джерелом прямого запозичування слів: гандель, мито, ринок, ярмарок [155, с. 10].

У XVI–XVII ст. в українську мову починають проникати запозичені слова з французької мови. Одним зі шляхів проникнення лексичних запозичень в українську мову XVIII ст. була література. Запозичення з англійської, французької та німецької мов в українську не є поодинокими, а становлять семантичні блоки, співвідносні з певним простором у концептуальній і мовній картинах світу [155, с. 10–13].

Подібні висновки щодо впливу історичних подій на кількість запозичень описує В. Титаренко, зазначаючи, що найпотужнішим струменем чужомовні запозичення входили в українську мову в X–XII ст., під час запровадження християнства, розквіту Київської Русі; у XIV–XVII ст., в період нового державотворення, а також експансії іншими державами [164, с. 157–158].

Функціонування значної частини іншомовної лексики в сучасній українській мові дослідники пояснюють мовними та позамовними факторами.

Зокрема, О. Лапінська виокремлює такі екстралінгвальні чинники запозичення іншомовних найменувань: „утворення незалежної держави, розвиток в Україні ринкової економіки, еволюція міжнародних економічних зв'язків”; „використання англіцизмів мовцями переважно в розмовному мовленні, у

художній літературі, сприйняття слухачами іншомовних слів як таких, що краще звучать”; „існування американських організацій, фірм на території України, користування американською продукцією”; „розвиток туризму в Україні, поглиблення міжнародних культурних зв’язків” та ін. [89, с. 178]. У свою чергу О. Архипенко виділяє такі основні інтралінгвальні чинники:

- відсутність слова для називання нового предмета, нового явища, поняття тощо;
- потреба у слові, у називанні для усунення непорозумінь між партнерами;
- потреба у позначенні комунікативно актуального поняття: якщо поняття торкається життєво важливих інтересів людей, то і слово, що його позначає, стає загальноживаним;
- потреба в розмежуванні змістовно близьких понять;
- потреба спеціалізації понять у тій чи тій сфері;
- потреба в нових номінаціях як данина моді, престижності, підвищенню власного авторитету в очах оточення. Серед екстралінгвальних дослідниць виокремлює: економічні; суспільно-політичні; культурні та культурно-побутові; наукові; соціально-психологічні та ін. [3, с. 5–6].

П. Селігей вказує на потребу визначення основних факторів проникнення лексики та виділяє іншомовну термінологію як міжнародну, а тому запозичення в українській мові трактує як:

- запозичення досвіду, здобутків тощо;
- тенденцію до лаконізму й однослівності, визначаючи, що мовці прагнуть позначити поняття одним запозиченим терміном, аніж багатослівно-громіздким питомим зворотом;
- однозначне, його семантика більш конкретна й чіткіше окреслена;
- естетичні або етичні міркування;
- слова, що жваво проникають і тоді, коли окремі суспільні прошарки захоплюються культурою іншого народу [150, с. 10–11].

Формування лексико-семантичної системи податкових найменувань варто досліджувати із врахуванням загальних закономірностей розвитку мови.

Податкова лексика фіксує розвиток сфери оподаткування на кожному історичному етапі розвитку та зумовлена екстралінгвальними та інтралінгвальними чинниками. Як будь-яка інша галузева лексика проходить певні етапи формування. Дослідники виділяють 7 таких стадій:

а) IX – перша половина XIX ст. – період стихійного нагромадження галузевої лексики;

б) друга половини XIX ст. – початок XX ст. – діяльність Наукового товариства імені Тараса Шевченка;

в) 1913 р. – у Києві, 1918 р. – у Луганську – утворення наукових товариств;

г) 20-ті – початок 30-х рр. XX ст. – період діяльності Інституту української наукової мови;

ґ) 1932–1990 років – час функціонування української термінології;

д) 50–80-і рр. XX ст. – поживлення термінологічних студій у зв'язку зі створенням 1957 р.;

е) 90-ті роки XX ст. – початок XXI ст. – новітній період розвитку української термінології [46; 82; 151]. Також розвиток галузевої лексики пов'язують із публікаціями в журналі „Основа” та діяльністю Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка у Галичині (друга пол. – к. XIX ст.), з утворенням наукових товариств у Східній Україні (к. XIX – поч. XX ст.), зі створенням Інституту української наукової мови (1921 р.), із виданням низки термінологічних словників АН УРСР (50 – 60-ті рр. XX ст.) [124, с. 12–25].

О. Чорна пов'язує періодизацію розвитку української податкової лексичної системи з етапами розбудови української держави та еволюцією економічних відношень, тому умовно виділяє період Київської Русі; період татаро-монгольського завоювання Київської Русі; II половину XIV ст. – I половину XVII ст.; II половину XVII – I половину XIX ст.; II половину XIX – I половину XX ст.; II половину XX – поч. XXI ст. [186, с. 11–12].

Автори монографії „Історія української мови: лексика і фразеологія” виокремлені 5 стадій розвитку тематичних груп на основі мовної періодизації, а саме: праслов'янська лексика, лексика давньоукраїнської мови, лексика XIV –

XV ст., староукраїнська писемність XVI – XVIII ст., розвиток лексики в українській мові XIX – початку XX ст. [55, с. 15–156].

Дослідженням етапів розвитку галузевої лексики, зокрема економічної, комерційної, фінансової та ін., присвячені окремі розвідки М. Зарицького [52], Н. Ковальської [66], І. Козловець [69], С. Крисюк [84], О. Михалевич [103, с. 227–228], О. Огуй [121, с. 12–18], О. Черемської [179]. Огляд праць, у яких досліджувалося питання періодизації галузевої лексики, свідчить про відсутність єдиного критерію класифікації.

Отже, *найменування податкової сфери* в історії української мови утворюють окрему лексико-семантичну групу, що є сукупністю спеціальних назв на позначення податків та зборів; об'єктів, суб'єктів та бази оподаткування; порядку обчислення платежів та податкові періоди їх сплати, а також залежить від етапу розвитку торгово-економічних зв'язків, розвитку держави загалом та відповідного мовного періоду.

Основні положення розділу відображені в науковій статті автора [135].

Висновки до розділу

Податкові найменування становлять динамічну, широко розгалужену структурну організацію зі своїми особливостями і, як окрема частина всієї лексичної системи мови, пов'язані із суспільними перетвореннями, типами виробничих відносин, співвідношеннями класових сил, змінами суспільно-державного устрою, міжнародними відносинами та ін.

Найменування податкової сфери функціонують і розвиваються не ізольовано, а в тісному причиново-наслідковому взаємозв'язку, а тому утворюють цілісну систему, зміни якої зумовлені взаємодією зовнішніх та внутрішніх факторів, мають відбиток історичної епохи та відповідної податкової системи.

Міжетнічні контакти на торговельно-економічному рівні спричинили появу запозиченої лексики на позначення податкових найменувань, переважно з

романських і германських мов через посередництво старопольської і старочеської мов тощо.

У XIV–XV ст. значна частина найменувань успадковані з давньоруськоукраїнської мови.

Джерела XVI–XVIII ст. фіксують найменування попередніх мовних періодів та назв, що утворилися під час перебування українських земель під впливом Австро-Угорської, Російської імперій, а також у період існування незалежної козацької держави (1648–1654 рр.).

Важливим чинником розвитку суспільства залишаються міжнародні економічні зв'язки, що позначаються на поповненні мови запозиченнями: переважно із західноєвропейських та східних мов (найчастіше з польської, а з початку XVIII ст. – російської мов).

Зв'язок суспільно-історичних подій з формуванням податкових найменувань української мови вказує на взаємовпливи позначуваних реалій із лексичною системою, яка фіксує новоутворення.

Розділ 2. ЛЕКСИКА ПОДАТКОВОЇ СФЕРИ ПРАСЛОВ'ЯНСЬКОГО ТА ДАВНЬОКИЇВСЬКОГО ПЕРІОДУ

2.1. Податкові найменування у праслов'янській мові

Праслов'янська лексика успадкова із індоєвропейської прамови та складається з таких елементів: слів, що виникли на базі праіндоєвропейських коренів у результаті словотворчої праці праслов'ян; запозичень з інших індоєвропейських мов [55, с. 15].

Дослідниками реконструйовано назви праслов'янського мовного фонду, серед яких виявлено найменування на позначення відповідних реалій податкової сфери: найменування податків та зборів за характером сплати та видом оплати; найменування суб'єктів оподаткування; дій, що пов'язані із процесом оподаткування; найменування місць збору податків та найменування, що характеризують процес оподаткування.

2.1.1. Найменування податків та зборів вказують на встановлений владою обов'язковий збір: з населення за різноманітні послуги, які громадянин самотужки не може собі забезпечити, але потребує їх; з населення території, зайнятої ним під час війни; за перевезення товарів, прогін худоби через кордон чи внутрішні митні застави. Слід виокремити такі їхні різновиди: за характером сплати (податки на користь влади, податки з підкореного населення, мито) та предметом сплати (податки сільськогосподарськими продуктами, податки грошима).

Найменування податків на користь влади позначають поняття стягнення з платників податків з метою фінансового забезпечення функціонування суспільства певної території. Вони відображені віддієслівними іменниками: **birь* (ЭССЯ II, с. 98) 'податок', похідне з суфіксом від **birati* зі збереженням вокалізму, менш імовірно, пояснення походження слова від **bir* із угор. *ver* 'плата', близьке значення до слн. *bira* 'збір для священика'; спільнокореневе **berьna* (I, с. 201) 'податок, збір' є утворенням із суфіксом *-ьna* від основи *-be-*

(**bьrati*, **berq*), первісного ад'єктивного походження, див. [203, I, с. 41]; **obrokь* (ЭССЯ XXIX, с. 98–101) 'натуральна чи грошова подать феодалу', від **obrekt'i* з характерним для цього типу іменників чергуванням голосних у корені – вокалізмом у ступені *о, первинна мотивація – 'те, що обумовлено', звідки значення 'обіцянка, умова, податок, оброк'.

Окремі назви вказують на об'єкт, який лежать у основі номінації: дериват **дутьніса* (ЭССЯ V, с. 203–204) 'податок від диму (=хати)' (ЕСУМ II, с. 71), співвідносне з прикметником **дутьнь*; **дуть* (ЭССЯ V, с. 203; Ф, I, с. 558) 'житло, господарство як податкова одиниця' (ЕСУМ II, с. 71), подібно до і.-є. **dhūto*, лат. *dūtai*; **лqкьно* (ЭССЯ XVI, с. 149) 'податок', утворення на -ьно від **лqкь*, первинне значення „щось зігнуте”, пізніше – „корзина, дерев'яний посуд різного виду”, проте існує й інша думка, що **лqк(ь)но* походить від **лqčiti* (Ф II, с. 532, с. 537–538) 'мітити, потрапляти, отримувати'; **kosovica* (ЭССЯ XI, с. 152) 'подать зі скошеного сіна' (<**kosa*, **kositi* із суфіксом -ov, -ica).

Також зафіксоване слово **danina* (ЭССЯ IV, с. 187–188) 'данина', співвідносне з іншим видом податку **дань*, ускладнене суфіксом -ina та **dadje* (ЭССЯ IV, с. 182) 'дань – те саме, що данина, кількість молочних продуктів, що віддають як податок' (ЕСУМ II, с. 13), утворення з -j- суфіксальним від редукованої основи *dad-*, с.р. тепер. ч. **dadmь* (**dati*). Також див. [203, I, с. 38].

Поява військової контрибуції 'грошового або натурального податку, який бере переможець із населення території, зайнятої ним під час війни' (СУМ IV, с. 271) розширює спектр *найменувань податків з підкореного населення*. Наприклад, найменування **дань* (ЭССЯ IV, с. 188) 'податок, який збирав переможець з переможеного племені', якщо прослідкувати зв'язок з формами д.-інд. *danam* 'дар', лат. *dōnum* та слов. **darь* 'дар', то ймовірно, що в основі на -ї **дань* представлено розширення первинної основи на голосний і.-є. **dōn-*, Е. Бернекер говорить про утворення із суфіксом -ni- від **dati* (Berneker I, с. 179), М. Фасмер виводить ще із слов., що ймовірно запозичені з лтс. *dāņa*, *dānis* теж і, без сумніву, від лит. *donis* (і зазначає, що лит. *duonis* не існує, всупереч Е. Бернекеру) (Ф I, с. 484).

Задokumentовано спільнокореневі похідні **danьkь* (ЭССЯ IV, с. 187–188) ‘данок, дар’, від твірної основи **danь*, за допомогою суфікса *-ьkь*; та **danьje* (с. 188–189) ‘дар, подарунок’ (<**danь* (**dati*) та суфікса *-ьje*). Деякі назви фіксують зв’язок податків із семантикою дарування: **dara* (с. 189), продовження з і.-є. **dōra*; **datьkь* ‘дар, пожертвування’ (с. 214), походить від пасивного дієприкметника минулого часу **datь* від дієслова **dati* із суфіксом *-ьkь*.

Найменування митних зборів. На відміну від податків, стягнення мита є умовою для здійснення певних дій їхнім платником. Така плата могла здійснюватись за переміщення товарів, прогін худоби через кордон чи внутрішні митні застави. „Більшість становили торговельні мита – „вага” і „міра”; „мито” – через міські застави; „перевіз” – через річку. „Гостинне” і „торгове” мито стягувалося за право мати склади й організацію торжищ. Внутрішня торгівля велася переважно на торгах у певних місцях і в певний час” [197, с. 74]. У прасл. реконструкціях маємо такі назви мита: **myto* (Brückner, с.351; ЭССЯ XXI, с. 81–82) ‘оплата за перевіз товарів через кордон’ (ЕСУМ III, с. 467), **myto* (Ф III, с. 26) запозичення із двн. *Mīta*, див. (Machek ESJČ, с. 386); **mytьkь* (ЭССЯ XXI, с. 84) ‘митний податок’, утворення із суфіксом *-ьkь* від **mytь* ‘податок, нагорода’; **mьzda* (ЭССЯ XXI, с. 176–178) ‘плата, винагорода за що-небудь’, **mьzda* (Ф II, с. 618) і.-є. основа на *-ō* ж.р., близьке значення до д.-інд. *mīdhām* ‘приз’, авест. *mīzdām* ‘нагорода, виграш’, осет. *mīzd* ‘нагорода’.

Важливим джерелом прибутків слід вважати **mostovina* (ЭССЯ XX, с. 27–28) ‘мостовий збір, плата за мостовий перехід чи перевіз’, походить від **mostovьjь* ‘який відноситься до мосту’ чи **mostь* ‘міст’, що відмінюється за зразком основ на *-jь* із суфіксом *-ina*.

Сплата податку передбачає передачу матеріальних благ платника у відповідні структури, які здійснюють процес оподаткування, окрім того „піддані мали повинності особистого характеру (участь у походах, робота на полях) або сплачували податки продовольством, фуражем, спорядженням для армії” [197, с. 53]. На означення таких реалій вживаються **найменування податків сільськогосподарськими продуктами.**

Група назв, представлена віддієслівними похідними **otъsъpъ/*otъsъpъ* (ЭССЯ ХХVІІІ, с. 212) ‘плата, яку віддавали сільськогосподарськими культурами, особливо хлібним зерном’, співвідносне із основою форми теперішнього часу **otъsъpо* дієслова **otъsupti* ‘відсипати, відплатити’; пор. **otъsypъ/*otsypъ* (с. 217–218) ‘відсип, плата частиною продукту’, похідне від дієслова **otъsypati* (с. 215) ‘відсипати, відкладати’.

У прасл. реконструкціях виявлено назви **податків грошима**: **nakladъ/*naklada/*nakladъ* (ЭССЯ ХХІІ, с. 125–126) ‘податкові витрати’, назви на *-о-, *-а-, *-ї- основ, похідні від дієслів **naklasti*, **nakladati* ‘накладати’; **obplata/*obplatъ* (ХХVІІІ, с. 205–206) ‘грошовий податок, витрати’ (**obplatiti/*otplatiti* ‘повернути борг, заплатити, відплатити, нагородити’).

Таким чином, найменування податків найчастіше утворюються на базі дієслів (**birъ – *birati*, **datъкъ – *dati* тощо) та іменників (**danina – *danъ*, **myтъкъ – *myтъ*), за допомогою суфіксів *-ьна*, *-ьје*, *-ькъ*, *-ov*, *-ica* та ін.

2.1.2. Найменування суб’єктів процесу оподаткування охоплюють групу лексики, яка вказує на осіб, які пов’язані податковими відносинами, котрі отримують чи передають предмет оподаткування.

Найменування збирачів податків – найменування осіб, на яких покладено обов’язок отримувати від платників гроші чи продукти та вносити їх до загального бюджету. Серед назв на позначення таких осіб реконструйовані віддієслівні деривати, утворені суфіксальним способом: **berъсь* (ЭССЯ І, с. 201) ‘збирач податків’, віддієслівна назва діяча, утворення з суфіксом *-ьсь* від презентної основи *ber-* (**bъrati*); **berixъ* (с. 194) ‘збирач податків’, назва діяча з суфіксом *-ixъ* від основи *ber-* (**bъrati*); **berica* (с. 193) ‘та, що збирає податки’ (<*ber-* (**bъrati*) з суфіксом *-ica*); **berъса* (с. 200) ‘той, хто бере’, назва діяча, утворене від *ber-* (**bъrati*) з суфіксом *-ъса*; та інші суфіксальні похідні: **mytarъ* (ХХІ, с. 73–74) ‘збирач мита’, (<**myto*), або запозичення з двн. *mūtâri* чи гот. *mōtareis* (Ф ІІІ, с. 25); **myтъникъ* (ЭССЯ ХХІ, с. 87) ‘митний чиновник, збирач податків’ від **myto* за допомогою суфікса *-ъникъ*, або утворення від прикметника **myтъньъ* із суфіксом *-икъ* тощо.

У прасл. мові зафіксовані лексеми-композиції, що вказують на збирачів податків: **daniborъ* (IV, с. 187) ‘збирач’, іменне складання основ **danъ* та **-borъ*; **тъздожътьсь* (XXI, с. 82) ‘митар, той, хто бере мито’ складання основ **myto*, **жътьсь* ‘поручитель, хабарник’; **mytojътьсь* (с. 178) ‘митар’, складання **myto* і **жътьсь* ‘поручитель, хабарник’ та ін.

На думку А. Мейе, „у загальноєвропейській мові для творення іменника, який би мав єдину словозміну – кінцеву основу чи суфікс, могли поєднуватися дві основи: перша – у формі основи і друга – що зберігала свою словозміну чи отримувала словотворчий суфікс. Складення цього типу в давніх індоєвропейських мовах були досить численними і являли один із основних засобів для надання словам спеціального характеру” [98, с. 300].

Найменування платників податків – номени осіб, які передають об’єкт оподаткування за різноманітні послуги, оборону і захист, виконання інших обов’язків, пов’язаних з такою сплатою. Вони представлені віддієслівними іменниками: **datelъ* (ЭССЯ IV, с. 193–194) ‘той, хто дає’, назва діяча, що формально представляє собою похідне на *-telъ* від дієслова **dati*, хоча допустиме пряме зведення з і.-є. **dōtel-*; **davaць* (с. 197) ‘той, хто дає податки’, (<**davati*); **davъсь* (IV, с. 200) ‘той, хто дає’, від дієслова **davati* чи від дієприкметника минулого часу **davъ* з суфіксом *-ъсь*.

Назви, утворені від виду податку чи збору: **danъникъ* (с. 189) ‘той, що платить дань’, походить від **danъ* із суфіксом *-никъ* чи шляхом субстантивації за допомогою суфіксом *-икъ* прикметника **danънъжъ*; **тъздъникъ* (XXI, с. 178) ‘той, хто платить’, (<**тъзда* із суфіксом *-никъ* чи від прикметника **тъздънъ* (с. 179) ‘грошовитий’ з суфіксом *-икъ*), пор. слн. *mezdnik*.

Отже, найменування суб’єктів процесу оподаткування походять від дієслів (**datelъ* – **dati*), іменників (**тъздъникъ* – **тъзда*), що творяться суфіксальним способом, рідше основоскладанням (**daniborъ* від **danъ* та **-borъ*; **тъздожътьсь* від **тъзда*, **жътьсь* тощо). Окремі з найменувань мають спільну твірну основу, наприклад, від **bъrati* утворені **berъсь*, **berixъ*, **berъса*, **berica*.

2.1.3. Найменування дій, пов'язаних із процесом оподаткування охоплюють лексику на позначення операцій, процесів, що відбуваються при податкових взаємовідносинах. Реконструйовані з праслов'янського мовного фонду лексеми дієслова *давати*: **dajati* (ЭССЯ IV, с. 183–184) – вторинний інфінітив, що оформився у процесі імперфективації слов. дієслова і тісно пов'язаний із основою (теж інноваційної, що виникла на базі йотованого розширення афористичної основи типу д.-інд. *ádāt*) теперішнього часу **dajō*; **davati* (197–198) – форма недоконаного виду, співвідносна із дієсловом **dati*; а також **dati* (194–195) ‘дати’, від **damь* із **dōdmi*.

Серед інших найменувань спільнокореневі утворення **jьmati* (*se*) (VIII, с. 224–225) ‘збирати’, дієслова на *-ati* (ітератив-дуратив), утворене від **ęti*, **jьmō* на основі презентних форм останнього та **jьmanьje* (с. 223–224) ‘процес збирання’, назва дії, похідне із суфіксом *-(a)ньje* від дієслова **jьmati* ‘брати, збирати’; **gьrtnōti* (VII, с. 214–215) ‘збирати’, дієслово на *-nōti*, співвідносне з **gьrtati* ‘згрібати’; **mytarьstvo* (XXI, с. 75) ‘збір податків’, утворення від дієслова **mytariti* (*se*) із суфіксом *-stvo*.

2.1.4. Найменування місць збору податків – слова, які позначають приміщення, установи чи території, де безпосередньо відбувається процес оподаткування. Серед них такі: **myтьn'a* (ЭССЯ XXI, с. 87) ‘митний дім’, субстантивація форми короткого прикметника **myтьnьjь* ‘митний’; **myтьnica* (с. 74) ‘митниця’, дериват з суфіксом *-ica* (<**myтьnьjь*); **mytarьnica* (с. 74) ‘місце збору податків’, співвідносне з **mytarьnьjь* ‘митний’. Шляхом субстантивації форми короткого прикметника **myтьnьjь* утворено щонайменше два найменування (**myтьn'a*; **myтьnica*), від **mytarьnьjь* – **mytarьnica*. У цих випадках використано суфікс *-ica*.

2.1.5. Найменування ознак, що характеризують процес оподаткування, вказують на взаємини суб'єктів та об'єктів у сфері справляння податків і зборів. Це прикметники, утворені від іменників чи дієслів за допомогою суфіксів:

-нь: **naložьnьjь* (ЭССЯ XXII, с. 177) ‘обтяжливий’, похідне від **nalogь*, **naloga* ‘податок’; **тьzdьnь(jь)* (XXI, с. 179) ‘грошовитий’, утворений від

**mьzda*; **danьnь(jь)* (IV, с. 189) ‘податковий’, від **danь*; **datьnь(jь)* (с. 197) ‘який потрібно давати’, від інфінітива **dati*; **obplatьnьjь/*otplatьnьjь* (XXVIII, с. 207–208) ‘нагороджений, відплатний’, від дієслова **obplatiti/*otplatiti* чи від **obplata/*otplata*; **otьplatьnь(jь)* (XXXVIII, с. 31) ‘оплачуваний’, від дієслова **otьplatiti* чи іменника **otьplata/*otьplatь*;

-ьп-: **berьnьjь* (I, с. 201) ‘прийнятий (про гроші)’, утворений від дієслівної основи *ber-* (**bьrati*); **myтьnьjь* (XXI, с. 87–88) ‘митний’ (< **myto*, **myть*);

-ьск-: **mostьскьjь* (XX, с. 37) ‘мостовий’, похідне від **mostь*; **myтарьскьjь* (XXI, с. 74) ‘митарський’, співвідносне з **myтарь*;

-ов-: **mytavьjь* (с. 75) ‘підкупний’, (< **myto*);

-ав-: **mytovьjь* (с. 82) ‘митний’, утворений від **myto* тощо.

2.2. Назви сфери оподаткування у давньоруськоукраїнській мові (XI–XIII ст.)

Найменування податків та зборів – лексико-семантична група назв податків та зборів у текстах XI–XIII ст., що охоплює види обов’язкового збору об’єктів оподаткування з населення до державної скарбниці чи на користь князя за різноманітні послуги, зокрема перевезення товарів через кордон чи внутрішні митні застави.

2.2.1. Найменування загальних податків з населення позначали види зборів, що передбачалися для суспільства та збиралися з певною періодичністю уповноваженими особами.

У пам’ятках XI–XIII ст. засвідчено непохідні слова, а саме: *достоино ли есть дати кинисъ кесареви или ни?* (1057 СлРЯ VII, с. 127) ‘майно, а також податок із цього майна’, М. Фасмер пов’язує походження з гр. *κῆνσοϛ* від лат. *cēnsus* ‘перепис’ (Ф II, с. 235); *Се азъ мьстиславъ... повелъль юсмь снѡу своѡмоу всеволодоу ѡ(т)дати боуицъ стѡмоу георгиеви съ данию и съ вирами и съ продажами*, де *дань* (1130 СДЯ II, с. 426–427) ‘податок’, близьке до д.-інд. *danat* ‘дар’, лат. *dōnit* та слов. **darь* ‘дар’, М. Фасмер говорить про ймовірність запозичення з лтс. *dãņa*, *dãnis* і, без сумніву, від лит. *donis* (Ф I, с. 484); *He надобе имъ дань, и томга, и поплужное, ни ямъ, ни подводы, ни война, ни кормъ* (1267 Ср

III, с. 1658) ‘ямська повинність, грошовий збір на ямську гонитву’, від тюрк. *jam* – тяглова повинність, поштові коні (Ф IV, с. 555) та ін.

Окрім того, у пам’ятках задокументовано деревати на *-ина*: *Колико ти боудоуть даєли милостыню, не отъ всего ли имѣниѧ десятиною и пакы друго(у)ѧ десятиною и по тои третиною* (Ізб 1073; Ср III, с. 991) ‘вид податку, третя частина чогось’; *о десятинь. Не ѡви са прѣдѣ ѡмь. тѣшть. вѣсе бо се єсть заповѣди ради. приношениѣ правѣднааго мастить ольтара* (Ізб 1076, с. 143–143 об. 387–388) ‘вид податку, десята частина чогось’ тощо.

Певні назви вказаної групи утворені за допомогою конфіксів з постпозитивним компонентом *-иѣ*: *Задѣшиѣ дѣгля наших дѣтъ* (XI Ср I, с. 908) ‘внесок за упокій душі’, утворено від вислову „за душу”; *полюдиѣ* (1130 СлРЯ XVI, с. 288) ‘1. Податок, що збирали з князівських васалів. 2. Об’їзд з метою збору’ тощо, мотивується давньоруським висловом *по людѣхъ* (Ф III, с. 321–322).

Значна частина найменувань презентована віддієслівними іменниками, наприклад: *оурокъ* (1118/ 1377 ПВЛ, с. 153) / *урокъ* (1150 Ср III, с. 1258) ‘податок’, М. Фасмер мотивує походження слова від *у* і *реку*, *рок* (Ф IV, с. 168). Схожі думки наводить П. Черних (Черных II, с. 292–293), вказуючи на корінь **rok-* (абляут до **rek-*) та префікс **и-*). А. Львов вказує, що „*оурок* – віддієслівний іменник від *оуречи*” [94, с. 187–188], де *оуречи* ‘визначати, призначати’.

Серед інших віддієслівних назв маємо: *не надобѣ ему никотораѧ дань... а даєть мнѣ оброка на го(д) ѣ кунциѣ* (XIV СДЯ, V, с. 535) ‘податок грошима чи натурою’, імовірно, пов’язане із *обречи* ‘призначити для когось щось’, пор. прасл. **obrekt’i* із **ob-rokъ* від *реку* (Ф III, с. 108); *поборѣ* (1288 Ср II, с. 987), *Аже боудеть князю городѣ рубити. ини к городоу а поборомѣ. и татарциною. ко князю* (XIII СДЯ VI, с. 450) ‘податок’, співвідносне з *побрати*; *плюсчю [так!] ѣ коунѣ. перекладного ѣ кунѣ. а за мѣхъ. двѣ. ногатѣ*, де *перекладьныи / перекладьноѣ* (1285–1291 РПр сп. 621в) ‘податок на користь посадової особи князя’, субстантивований прикметник, очевидно, пов’язане з *класти* чи *перекладати* з не зовсім зрозумілим семантичним зв’язком, пор. *перекладні* (СУМ VI, с. 198) ‘екіпаж з кінями, яких замінювали на поштових станціях’; *кунами неси*

*подаи [подати] а ото в лонихъ в недоборехъ в нинишнихъ, **подать*** (XIII–XIV СДЯ VI, с. 515), співвідносно з *подати* (Ф I, с. 485) тощо.

Задokumentовано найменування **вира** (XII СДЯ I, с. 435–436) ‘стягування за вбивство вільної людини’. При цьому, якщо винний не мав грошей, аби сплатити за свою провину, за нього повинна була зробити внесок община у вигляді різновиду **виры** – **дикаа вира** (1280 СДЯ I, с. 435), **клепнаа вира, поклепнаа вира** (1280, с. 436), представлених субстантивно-ад’єктивними словосполученнями. М. Фасмер мотивує походження **вира** від **вирьнаа**, де ***вирьна** ‘штраф за вбивство чоловіка’ могло бути похідним від прасл. відповідника лит. *vugas* ‘чоловік’ (Ф I, с. 318).

Словосполучення **покони вирьнии** (1280 СДЯ I, с. 436) – так говорили про розміри податку на утримання **вирника**.

Джерелами XII ст. засвідчені також інші назви: *А взяти князю великому из **въсу** из воцаного полътретьятъцать сребра чрезъ годъ, **въсь*** (1115 СлРЯ II, с. 110) ‘податок, збір з певного виду зважуваного товару’, **въсь** – основне значення ‘вага’; субстантивний прикметник **мѣсачноу** ‘щомісячний податок, теж саме, що мѣсачина’: *аще придуть Русь бес купли. да не взимають **мѣсачна*** (XII СДЯ V, с. 112).

Похідні, утворені кофіксальним способом: **повозь** (1118/1377 ПВЛ, с. 84) ‘податок, що відвозився у визначене місце’, кофіксальний дериват з афіксом по...Ø від *везти*; *на городьцькемъ **погородье** [так!] дани \tilde{l} гривньъ бѣжицькаа, **погородье*** (XIII СДЯ VI, с. 487) ‘податок з міст’, кофіксальний дериват від *городь*; *а къ кнзю послаша къ ѡросла(в). на томъ поѣди къ намъ. **забожьницье** ѡ(т)ложи. соудье по волости не слати* (XIII–XIV СДЯ III, с. 281) ‘один з видів князівської данини’, очевидно, назва пов’язана із **божьница** ‘церква, каплиця, храм’ (Ф I, с. 184) та ін.

2.2.2. Найменування податків та зборів за виконання певних послуг – це лексеми, що позначають збір, котрий здійснюється за реалізацію певних дій чи робіт, пов’язаних із задоволенням потреб платника.

Наприклад, кодифіковано найменування *поромъ* у реченні: *привезуть събъ пьрма другъ гурьгеви* (XII СДЯ VII, с. 222) ‘податок за використання порому’, пор. прасл. **portъ* (ЕСУМ IV, с. 525), пов’язане із **perti* ‘рухатися, їхати’, М. Фасмер підкреслює спорідненість з д.-ісл. *farmr* ‘вантаж, тягар, вміст’, а також гр. *περάω* ‘проникаю’, *πορθμός* ‘місце переправи, переправа, переїзд’ (Ф III, с. 331–332).

Серед інших назв *вощъць* (1239 СДЯ I, с. 478) ‘вид мита за торгівлю воском’; *оувазати и. и дати юмоу вазебною ѿ коунъ*, від *вазати*, де *вазьчии / вазьбьныи* (1280 СДЯ II, с. 312) ‘податок за затримання та арешт злочинця’, тобто податок за ув’язнення злочинця; *посошьныи* (1285–1291 СДЯ VII, с. 275) ‘збір за отримання посади ігумена’ – земельний податок від *сохи* (<**soxa*) (ЕСУМ V, с. 362), похідне, утворене конфіксом *по-...-ьн(ыи)*.

2.2.3. Найменування митних зборів – слова, що позначають обов’язковий платіж за переміщення через кордон товарів чи за послуги митниці. Зафіксоване найменування *мыто/мыть*: *и приходомъ на мѣсто одеже мыто юмлють* (1296 ПНЧ, с. 22) ‘збір за переміщення товарів через внутрішні застави’, пор. прасл. **myto* (Ф III, с. 26) запозичення із двн. *mīta*.

2.2.4. Найменування суб’єктів процесу оподаткування вказують на осіб, які отримують чи передають податок або збір.

2.2.4.1. Найменування збирачів податків – номени уповноважених князем посадових осіб, котрі зобов’язані отримувати предмет оподаткування з населення та передавати до скарбниці. Серед них композитно-суфіксальні похідні: *Имъ же замышленеюмъ <спа>сеса и мытоимъць* (Ізб 1076, с. 197) ‘митар’, композитне суфіксальне утворення від *мыто* та *юмати*; *Кыми пѣсньными добротаи оукрасимъ пѣваемаѣ. романа силоу имоуцааго. на страсти доблестьми и давыда коупьнорвьнитела съба* (Стих 1156–1163 72 об.) ‘збирач податку’, де *коупьно* у сполученні з іншими словами набуває значення ‘спільно, разом’ (<*купа*), у церковнослов’янському словнику подано значення *купьноревнитель* як ‘людина, що змагається’ [78]; *оже оурьвѣтъ бороды немъчиць боѣариноу. или коуноемъчи дати емоу ѿ гри(в) стьрѣбра*, де *коуноемъца* (1239 СДЯ IV, с. 331)

‘збирач податків’ походить від *коуна* (XI/XII, с. 330–331) ‘грошова одиниця’, запозичене з араб., що означало образ, ікона, зображені на монеті, які, до речі, мали різновиди, серед яких: *коуны ветъхыгъ*, *коуны новыгъ*, *коуна смоленскаа*, *коуны солоныгъ*, *коуны старыгъ*, та *юмати* (XI/XII III, с. 211–212) ‘брати’ тощо. Такі назви характеризуються багатою семантикою, оскільки їм притаманний „семантичний дуалізм” [59, с. 79].

Слово- та основоскладання успадковані мовою ще зі спільнослов’янського періоду, очевидно, саме тому „протягом всієї історії української мови словоскладання було продуктивним засобом словотвору іменників, хоч і продуктивність ця була весь час обмеженою” [7, с. 137].

Найменування збирачів податків та зборів, уповноважених представників князя: *тиунь* / *тивунь* (XII Ср III, с. 961–962) ‘посадова особа при князю, яка виконувала різноманітні дії щодо керування містом чи місцевістю, у тому числі зі збирання податків’, М. Фасмер стверджує, що слово є похідним із д.-ісл. *þjónn* (Ф IV, с. 63); *биричь* (1229 СДЯ I, с. 161) ‘представник княжої влади’, *не даѡа собѡъ оупокоѡа. на посадники не зра ни на биричи. са(м) твориль что было. Надобѡъ весь нардѡъ и в дому своѡемъ то ѡа. твориль ѡсмь* (1118/1377 ПВЛ, с. 42), походження можливе від *бирь* (Ф I, с. 167) ‘податок’, проте М. Фасмер зазначає, що варто шукати етимологію, виходячи із значення ‘начальник’ із тур. *bijurudži*; *баскакъ* (1269 / XIII–XIV СДЯ I, с. 105) ‘обласний правитель на підкорених землях, поставлений ханом для збору данини’, *баше тоу баскакъ великъ володимирьскыи. іменемъ амраганъ; хто иметь держати споръ с своимъ баскако(м) тако юму буде(т)* (1118/1377 ПВЛ, с. 170), запозичення з д.-тат. мови (ЕСУМ I, с. 148), М. Фасмер вказує, що це запозичення з чагат. *baskak* ‘чиновник для збору податків із підлеглих народів’ і пов’язане з тюрк. *basmak* ‘давити’(Ф I, с. 131); *дворанинь* (1264–1265 СДЯ II, с. 449–450) ‘слуга князя, що виконував господарську і адміністративну роботу, у тому числі займався збиранням податків’.

Задokumentовані назви, що вказують на працівників – збирачів податків та зборів: *мытарь* (XIII СДЯ V, с. 83–84), *аще же и цр̃кве не послушають ти ѡако*

поганьи и мытарь (1296 ПНЧ, с. 23–24) від *мыто/мыть*; *Въ градѣ тоурѣ. бѣ нѣкто десатиньникъ. именьмъ моусхъ. многашды поведеаѣ гѣше. ѣакоу соущу ми въ коумеркарии. ѣмлющю десатиноу людии гостащихъ коумеркарии* (XIII СДЯ IV, с. 327) ‘збирач податків’, пор. гр. *χομμεροχίδιος*.

Також зафіксовані деривати на *-ник*: *За наукою того жѣ мистра, люде на потопленѣ ведучого, которого дѣпись тотъ естъ зволенникомъ, мовили* (1238 МатТимч I, с. 307) ‘поборник’: від *зволити* ‘погодитися’, пор. пол. *zwolennik*; *осетрьникъ* (1264 СДЯ VI, с. 160) ‘збирач податку осетрами з риболовлі’; *осмьникъ* (1265–1267 VI, с. 173) ‘збирач податку’, похідне від *осмий* ‘восьмий’ (ЕСУМ IV, с. 230), назва зумовлена розміром податку; *десатиньникъ* (1280 СДЯ II, с. 458) ‘збирач десятини’: *аще ли кто по оуставе нашемъ боле сего ѣмла... или намѣстеникы поставляющии на мѣздѣ. или десатиньника; мытьникъ* (РПр сп. 1280; СДЯ V, с. 85–86) ‘збирач торгового податку’: *даче бы не мытникъ. оустерегль и моста не переметаль. то ѣли быша; вирьникъ* (1280 СДЯ I, с. 436) ‘посада збирача вир’ (*вира*); *даньникъ* (1284 СДЯ II, с. 161) ‘збирач данини’ (*дань*); та *възбраньникъ / возбраньникъ* (XI Ср I, с. 338) ‘збирач податку’, утворене конфіксом, співвідносе із *брати*.

2.2.4.2. Найменування платників податків вказують на осіб, котрі сплачують податок. Кілька задокументованих дериватів пов’язано з дієсловом *дати/давати*: *давць* (Ізб 1076, с. 219): *тиха бо давцьа любитъ бѣ, датель* (ПНЧ 1296, 67 об.) ‘той, хто дає / віддає щось’, пор. прасл. **davati / *dati*; *Бы ѣму даньникъ; даньщикъ* (1267 Ср I, с. 629), *изль же пакы бы(с) въ силу. и створи ханангѣа даньники* (1284 СДЯ II, с. 427) ‘той, хто платить дань’, (<*дань*).

Інші похідні: *поале исполовницоу мою* (XIII СДЯ IV, с. 69) ‘платник податку, котрий віддавав половину урожаю’, від виду натурального податку *изполовиѣ*; *противнымъ повинуюющимъса даноплатцемъ быти скоро бывшеи побѣдѣ* (ХА XI/XIII–XIV, с. 239 б) ‘той, хто платить данину’, композитно-суфіксальне утворення від *платити дань*.

2.2.5. Найменування місць збору податків – назви установ чи територій, де відбувається процес оподаткування, зокрема: *Иде Слга к Новугороду. и*

оустави по мьсть. погосты и дань. и по Лузъ погосты и дань и Сброкы. и ловища еѧ суть по всеи земли. и знамениѧ и мѣста и погосты (1268 СДЯ VI, с. 488) ‘адміністративно-податковий округ’, а також ‘гостинний двір, де зупинявся князь’, очевидно, і з метою збору данини, на думку М. Фасмера *погость* ‘житлове подвір’я, де перебував князь зі свитою в період оподаткування’, пов’язано з *гость, погостить* (Ф III, с. 295); *мытарница* (XII/XIII СДЯ V, с. 84) ‘місце збору податку’ (<митар) та ...*и бывъ ис(с)ъ онудѣ. видѣ члѣка на мытници сѣдаща* (с. 86), від *мыть*.

Основні положення розділу відображено в науковій статті автора [136; 144].

Висновки до розділу

У лексичній системі праслов’янської мови вагоме місце займають найменування податкової сфери, серед яких чітко виокремлюються такі групи слів: а) назви різних видів податків та зборів (номени податків на користь влади, номени податків з підкореного населення, номени видів митних зборів); б) найменування форм оплати (сільськогосподарськими продуктами, податки грошима тощо); в) лексеми на позначення суб’єктів оподаткування (збирачі чи платники податків); в) найменування дій, що пов’язані із податковою системою; г) назви місць збору податків. Нерідко трапляються номени, що характеризують процес оподаткування.

Значна частина розгляданих найменувань співвідносні з дієсловами та іменниками, утворені морфологічним способом здебільшого за допомогою суфіксів, серед яких *-ьнѣ, -ьн-, -ьск-, -ьпа, -ьје, -ькъ, -ов, -ав-, -іса* та ін. Серед праслов’янських податкових найменувань також функціонують субстантивовані прикметники. Реконструйована лексика праслов’янського періоду відкриває можливості для подальшого вивчення податкових найменувань, їхнього історичного аналізу.

Зі структурного погляду в текстах XI–XIII ст. виявився продуктивним морфологічний спосіб творення слів. Серед лексем немало давніх утворень,

успадкованих українською мовою з праслов'янської. Твірною базою для дериватів семантичної групи „податкові найменування” служать здебільшого іменники або дієслова.

Для найменувань податкової сфери давньоруськоукраїнської мови характерні суфіксальні форманти **-ник**, **-тель**, **-ець**, **-анинь**, **-ина**, наприклад:

-ник: *осетръникъ, осмьникъ, десатиньникъ, мытьникъ, даньникъ, мьстьникъ*; подані найменування становлять словотвірний тип, мають словотвірне значення – назва особи як виконавця дії;

-тель: *коупьнорвьвнитель, датель*; похідні назви осіб, суб'єктів оподаткування;

-ець: цей суфікс у віддієслівних утвореннях давньоруськоукраїнської мови *мытоимьць, давьць, даноплатьць* вказує на похідні зі значенням особи;

-анинь: у дериваті *дворанинь* суфікс позначає особу за соціальною належністю;

-ина: у похідних *десятина, третина* має значення частини від цілого.

У творенні найменувань податкової сфери виявлено активне вживання конфікса **по-...-Ø** зі значенням повторюваності чи множинності дії, процесу: *поборъ, повозъ, погородьє, полюдиє*.

Для податкових найменувань також характерні конфікси: **за-...-иє** (*задхшиє, забожьничьє*; **по-...-иє** (*полюдь, почестьє, погородие, пособие*; **об-...-Ø**: *оброкъ*; **подь-...-Ø**: *подвода* [див.111, с. 68–70, 87, 91, 93].

Менш продуктивною у пам'ятках XI–XIII ст. виявлено субстантивацію, наприклад, *мъсачьною* ‘щомісячний податок’, *перекладьною* ‘податок на користь посадової особи князя’.

Більшість слів із загальним значенням “податкове найменування” утворюють синонімічний ряд. Деякі із досліджених лексем є суфіксальними синонімами, наприклад: *мытьникъ* – *мытарь*.

Найменування податкової сфери в давньоруськоукраїнській мові (XI–XIII ст.) представлені іменниками на позначення: а) видів податків та зборів (загальних

податків з населення; податків та зборів за виконання певних послуг); б) суб'єктів процесу оподаткування (збирачі; платники); в) місць збору податків.

Отже, лексико-семантична група слів зі значенням „податкові найменування” у писемних джерела давньокиївської доби у XI–XIII ст. представляє досить розвинену історично сформовану систему слів, що характеризується багатством семантики, структурною різноманітністю.

Розділ 3. НАЙМЕНУВАННЯ ПОДАТКОВОЇ СФЕРИ В СЕРЕДНЬОУКРАЇНСЬКІЙ МОВІ (XIV–XVIII СТ.)

3.1. Податкові найменування ранньої середньоукраїнської мови (XIV–XV ст.)

У період XIV–XV ст. більшість українських земель перебуває під владою іноземних держав, що позначилося на змісті податкової системи та мовних реаліях, що її відображають.

Лексика податкової сфери ранньої середньоукраїнської мови представлена назвами податків та зборів (грошові й натуральні збори; податки від загального прибутку в селянському господарстві; судові збори; податки за виконання певних послуг; податки, пов'язані з поселенням; митний збір), найменувань учасників процесу оподаткування, місць збору податків та ін.

На відміну від давньоруськоукраїнської мови (XI–XIII ст.) кількість податкових найменувань у середньоукраїнській значно зростає. З'являються нові суб'єкти оподаткування, види податків та документів, що визначають статус платників.

Найменування податкової сфери представлені назвами податків та зборів, суб'єктів процесу оподаткування, місць збору податків, словами, які позначають грамоти, права та обов'язки, що засвідчують статус суб'єктів оподаткування тощо.

3.1.1. Найменування податків та зборів – це ті лексеми, що вказують на види оподаткування, котрі визначають встановлені загальнообов'язкові грошові чи натуральні платежі, а також збори за митні послуги, що мають з певною періодичністю сплачуватися платниками. Серед них податки за виконання певних послуг, податки, пов'язані зі вступом чи виходом суб'єктів оподаткування із певної території чи населеного пункту, митні та судові збори й повинності.

3.1.1.1. Найменування загальних податків з населення – ті найменування, що вказують на види обов'язкового збору, що сплачуються

платниками податків на користь держави із чітко визначеною системністю та регульованим процесом оподаткування.

3.1.1.1. 1. Найменування грошових і натуральних зборів з платників – група лексем на позначення понять податкової сфери, які вказують на спосіб сплати грошима, або їхня назва мотивується відповідним видом господарського майна, котре збирали як податок.

Найменування *яловица* ‘вид феодальної повинності’ вжито в дарованій грамоті польського короля Казимира: *не надобѣ ни вонна ни яловиць платити а и поѣздънства* (1349 Розов, с. 4), пор. прасл. *(j)alovъ* ‘безплідний’, похідне від *jalъ* та споріднене із лтс. *ālava* ‘ялівка’ (ЕСУМ VI, с. 544–545) та д.-р.-укр. *яловъ* ‘безплідний’, очевидно, назва мотивується об’єктом сплати податку, котрий платили “з 25 пар волів – ялова корова, кабан, чотири вівці, кадь меду і півбочки соленої риби” [197, с. 91].

У грамоті короля Казимира також виявлено й інший різновид зборів – *поѣздънство* (1349 Розов, с. 4) ‘вид податку, повинність перевозити продукти княжого господарства і давати підводи для перевезення княжих урядників’, пов’язане із д.-р.-укр. *поѣздъ* (1137 Ср II, с. 1338) ‘об’їзд для збору податків’.

До цієї ж групи також належить номен *дань* (1375 П, с. 50) ‘податок’, *Але. то. што жь коли. вси бодре и землане будутъ. городъ. твердити. тогда тии люди тако же. имгють. твердити. городъ. смотрич. иже то. што жь. коли. вси землане. имуть давати. дань. оу татары. то серебро. имгють. тако же тии люди дати; ...й везде вденьколи живоу оусегда надъ йне люди дань давають ѿпришноую...* (XV Пов, с. 98), пор. прасл. **danъ* (ЭССЯ IV, с. 188) та д.-р.-укр. *дань* (1130 СДЯ II, с. 426–427) ‘податок’.

Зафіксовано ряд інших давніх однокореневих найменувань із подібним значенням, зокрема: *даніє* (1403 ССУМ I, с. 279), *А се я княз Михаило и княз Костентин Ивановичи Острозскии записываем пани Єнковой Чаплича пани Татьяне имгне своє межирече подлуг отца нашего дана* (1487 AS, I, с. 86), *а по наше(м) животъ, кто боуде(т) г(с)п(д)ръ нашеи земли... то(т) би и(м) непороуши(л) нашего даніа* (1491 Cost. S., с. 153); *данина* (1322 П, с. 22), *...а и(м)*

в тую зе(м)лю вжо ненадобе вступатисѧ, неха(и) собачку тую зе(м)лю де(р)жы(т) по(д)лу(г) **данины** наше какъ есмо ему дали (1495 УГ, с. 54), а хто бы то порушилъ после его живота и начнетъ уступатисе у тую **данину**, да судитсе зъ нымъ передъ милостывымъ Богомъ (1444 АрхЮЗР I/VI, с. 8); **данье** (XV Тимч I, с. 664–665).

У джерелах XIV–XV ст. поширені субстантивно-ад’єктивні словосполучення **даны медовіе**, *выходы и борты, и рыбыѧ* (1301 П, с. 14), *што есть дани медовое у п̃на Гле(х)ново(и) руцѣ у селѣ...* (1478 УГ, с. 68), а мы имаемъ съ тоє земли давати ко Пречистой Богородици Печерского монастыря у год же въ годъ изъ своего подклѣта п’ять ведеръ **меду** Кіевское мѣры а служѣ его милости за даннику, *де дань медом* (1499 УГ, с. 31) ‘медова данина’.

Назва **дань серебрянаѧ** задокументована у грамотах XIV ст., як-от: *й даль мой братъ князь скирикгайлѣ оую тую дань што нь есть дохода. дань серебрянаѧ. бобры. белки. й лукна всѧ и лю(д) оуси а што Г(т)лучила есва ст̃ои цркви* (1387 П, с. 76), очевидно, пов’язана із срібними виробами чи монетами, якими сплачували податок, у новоукраїнській мові зафіксовано **серебщина** ‘податки на військові потреби’.

На позначення грошового податку вживається номен **платъ** (1378 ССУМ II, с. 151) ‘грошова данина, грошовий податок’, можливо, слово утворене лексико-семантичним способом від *плат* (Ф III, с. 274) ‘шматки тканини’, які використовувались як засіб платежу, проте М. Фасмер подає ще значення *плата* (с. 274–275), наголошуючи на спорідненості лексем *платъ* та *плата*, дотримуючися думки, що останнє походить від *платъ*, частина дослідників схильна вважати, що номен співвідносний з *платити* [111, с. 159]; пор. прасл. *platъ* ‘частина, шматок’ та *plata* ‘ціна, плата’.

Протягом XV ст. документуються і **поплатокъ** (1408 АрхЮЗР I, с. 6), *А тыи роботы и дани и поплатки имаеть робити и давати къ нашей потребизнѣ*, утворене суфіксальним способом від *поплатити* (ССУМ II, с. 195).

Інші похідні: *мы олександръ воевода... знаемо чини(м)... и(ж) есмы дали... сэрэ(т) мисто... с мыты и оплаты и з данми... княгини ри(м)гаилѣ* (1421 Cost. I,

с. 142); *Мы Александро Володимировичъ пожаловали есмо н(а) то(го) слугу Ларивона Вела(в)ского: не недобе ему нам з слугами службы служити а **поплатовъ** платити и иных никоторыхъ пошлин* (1450 ССУМ II, с. 195); *И тыми разы здесе мещане были въ насъ... а слюбили намъ **плату** повышыть* (1487, с. 150–151) ‘грошова данина’.

Зафіксовано найменування **подимъѧ** в реченні: *сѣдѧть кмети оу зѣмьскомъ. нс тѣхъ брали ѧсмы. нс **подимъѧ** по колодѣ вовса. А и слугъ не брали ѧсмы. не дадутъ зѣмлане и слугъ брати* (1386–1418 Розов, с. 35) ‘одиниця оподаткування’, утворене конфіксальним способом від *дим* (ЕІУ II, с. 384) ‘господарство широкої нерозділеної або окремої малої родини, яке охоплювало двір, будинок, господарські будівлі, а також орні землі та угіддя й платило данину „від диму” тощо’.

Спостерігається тенденція „до зростання кількості односімейних *димів* в Україні. Податок, який збирався з *диму*, називався *подимщиною*, або *подимним*” [111, с. 159]. Саме слово **дымъ** теж вживається зі значенням ‘одиниця оподаткування’: *и то, господару, помню: даывали... княгини великой Витовтовой, съ **дыма** по куницы. а по тры гроши житцины, а въ кухню по курети* (1444 АрхЮЗР I, с. 17).

Згодом зафіксовано лексему **подымщина** (1468 АЛМ II, с. 15) ‘вид податку від двору як господарської одиниці оподаткування’; *...село те(р)псеєвъ а в томъ селе с отамоно(м) (!) пѧть слоу(г) а слоужба ихъ то(л)ко на во(и)ноу ходити А **подымъщиною** де(и) давали за великого кнѧзѧ витовта трети(и) годѣ* (бл. 1471 ССУМ II, с. 171), утворення від *дымъ*, за допомогою конфікса *по-...-щина*.

Синонімом до слова *дымъ* вживаються назви **дворъ** (**дворь**, **двор**) (1411 ССУМ I, с. 289–290) ‘господарство селянської сім’ї, що було одиницею оподаткування’, з подібним значенням слово зафіксоване й іншими пам’ятками: *а Ступлане сами тут **дворы** своими седели на той Мощаницы* (1444 AS, I, с. 42), *князю Андрєю... сто бочокъ ржи з **дворовъ**, што под. ключомъ* (1489 AS, III, с. 21–22).

Назва **повинность** (1389 ССУМ II, с. 159–160) ‘грошова данина господареві-землевласнику з його орних земель, які обробляли вільні селянини-данники’ задокументована згодом у реченні: *До того... землю дєржати маєте... зо встѣмъ какъ про(д)ковє его дрѣжанъа и оуживанѣ свои мѣли а пови(н)осо(ст)ь (!) и слоу(ж)боу про(д)комъ нашимъ о(т)давали и на(м)ъ о(т)даютъ* (1459 Розов, с. 171–172), утворене від *вина* у значенні ‘зобов’язаність’, за допомогою конфіксального способу. Однокореневе слово **вина** (ЕСУМ I, с. 376–377) ‘повинність’ вживається в значенні податкового зобов’язання: *и оучинили єсми нашеи вѣрности голдѣ и с нашими по(д)даными земли мо(л)давскои, яко наши пре(д)ковє чинили по винѣ* (1439 Cost. II, с. 712).

Назви певних податків етимологічно пов’язані із процесом віддавання чогонебудь: *Съ котрого того копища такъ теперешнего, яко и на потомъ набытыхъ пляцовъ, так теж пляцовъ божницы ихъ жидовское жадныхъ податковъ а ни повинности до скарбу Нашого давати не мають* (1389 П, с. 102) ‘грошові й натуральні збори з тяглих людей’; *Велми утискаль ихъ податками* (XV МатТимч II, с. 130), слово співвідносне з *подати* (ССУМ II, с. 163) із суфіксом *-окъ*, пор. прасл. **datъкъ* (ЭССЯ IV, с. 196) та д.-р.-укр. *подать* (XIII–XIV СДЯ VI, с. 515); *и... продали єсмо Его Милости... землю пашноюю... з боры и льсы и з бобровыми гоны и со всѣкими иными полатки и податми* (1492 AS III, с. 23) ‘грошові й натуральні збори з тяглих людей’, утворене від *подати*; *а нам ему и с той земли служитъ конем, а иншеи службы никоторои незнат, никоторои дачи, одно конем* (XV СГЧА, с. 20 а) ‘данина’, згідно з М. Фасмером (Ф I, с. 486) ‘принесення в дар’ – суфіксальне утворення від *дати*.

Зафіксований також дериват **подачка** (1489 ССУМ II, с. 163) ‘натуральна данина’, *а я князь Семен Юоѣевич маю придати ку святому Иоанну к Голианом полумерокъ меду из людми и з грошми и зо всеми подачки (!) оу вотчизне моеї* (1489 AS, I, с. 89).

Поборъ (1301 П, с. 12) ‘грошова данина’ – назва, пов’язана з процесом збирання, виявлена в джерелах: *Добровольне зъ набожества поборъ складали на оправу церкви; А са л. князь. левъ. вызвали есмы. слитовъскоѣ землѣ два.*

*братънъца. тутениа. а монтсѣка. дал есмы ѣма. оу Перемыскоѣ волостѣ. село. добаневичь. исъ землею. [...] со оустѣми **поборы**. исвинами. исъ головнитѣством. и серпом. искосою. исмлином. со оустѣми оужитки. какъ есмы сам держал (1443–1446 Розов, с. 147), співвідносна з *побрати* (XV ССУМ II, с. 157) ‘заволодіти чимось, забрати, взяти’; найменування успадковане з д.-р.-укр. дериват *поборь* (1288 Ср II, с. 987). Також документується однокореневе похідне **выборь** (XVII Тимч I, с. 371) ‘податок’, від *выбрати*.*

Успадковане з давньоруськоукраїнської мови похідне **полюдиѣ** (1130 СлРЯ XVI, с. 288), конфіксальний дериват, пов’язаний із висловом *по людѣхъ* (Ф III, с. 321–322), продовжує функціонувати в середньоукраїнській мові: **полюдиѣ** / **полюдьѣ** (1401 ССУМ II, с. 189); *а записала есми... къ монастыру Светого Спаса въ Кобрыню село Корпичи, и зев сими доходы, и зъ данью и зъ **полюдьемъ** (1401 АкВАК, III, с. 2); *а иде(т) с не(г) колода медоу и съ всеми пошлинами з бобры искуницами и с **полю(д)емъ** (1427 Розов, с. 108) та варіант **полюдче** (бл. 1471 ССУМ II, с. 189) ‘вид натуральної данини старостам або намісникам-державцям’.**

Продовжує функціонувати найменування **оброкъ** (1411 ССУМ II, с. 70) ‘натуральна або грошова данина феодалові’, *...и ещѣ придали есмо от нас **оброк** тому свѣтомуу нашемоу монастырю от Поутнои на каждѣи год по ѣи бочки вина, Довольни боудете оброки вашими (XV МатТимч II, с. 19), похідне від *ректи*, за допомогою конфікса *об-...-ъ* (див. ЕСУМ IV, с. 143, Ф III, с. 108). У тому ж значенні вживається слово **врокъ**: *Село слобода а в томъ селе десѣть слоугъ на во(и)ноу идоуть а **врокоу** даю(т) чотыри копы гроше(и) а подымъщиноу недаютъ а ины(х) никоторы(х) пошл(н) незнають (1471 ССУМ I, с. 200), конфіксальний дериват (<*ректи*). Задokumentоване також субстантивно-ад’єктивне словосполучення **врочныи гроши** (Там само) ‘феодална грошова повинність’.**

Давня назва **десѣтина** (Ізб 1076, 143–143 об. с. 387–388) ‘вид податку, десята частина чогось’ продовжує функціонувати й у середньоукраїнській мові: *И ещѣ есмо дали нѣто тыи села грамоты Гдсобливѣе, межѣи наши границь и боѣскихъ, и в ѣхъ поляхъ и лѣсахъ вызнаваючи Границь, ѣкъ было здавна, и придали есмо **десѣтины** з нашего кня енѣа, и с перевозовъ, и из ины **десѣтину** (1301 П,*

с. 13); да не да(ст) тоє село ни да(н), иї илиша, ни подволоу, ни **дєсѣтиноу**, што бы въ тѣхъ пасѣкахъ **дєсѣтина** не брана о(т) монастырскы(х) пчель (1431 Cost. II, с. 325); **ѣко да не ходѣтъ оу ту(м) сели ни глобици ѿ(т) сѿчвѣ. и ни (и)лишари. ни по(д)во(д) не даю(т) ни по саду ни на млино(х) наши(х) да не робѣтъ ни вино да не возѣзъ. и дєсѣтину ѿ(т) бо(л) и ѿ(т) свини да н даю(т)** (1458 УГ, с. 109); **Што былъ мой мужъ... небощикъ... хотѣлъ былъ записати дєсятину къ манастыру, къ Светому Спасу и къ Кобрыню, ино он небощикъ... зъ свѣта того изшолъ, а тоє дєсєтины не поспѣлъ записати** (1401 АкВАК, III, с. 2); **а тый три королѣ тогды тому патрїархе дєсѣтины оусѣ змѣлѣ сбоихъ. ѣ королевствѣ вѣчнє давали** (XV Пов, с. 53); **а панъ иванъ мушата рекъ предъ нами о г(с)не какъ коли не было дєсѣтины а коли б(ѣ)тъ дастъ спустъ будѣтъ и я дамъ на прч(ѣ)тую бо(ѣ)мтръ дєсѣтую бочку ис того Става** (1445 Розов, с. 150); **дѣсѣтина** (XV ССУМ I, с. 342) ‘данина господарю Молдавського князівства’, десята частина доходу, віддавана на користь церкви і духівництва; податок у розмірі десятої частини доходу’.

Назви також мотивуються не лише розміром, але й періодичністю їх збирання: у XV ст. зафіксоване давнє найменування щомісячного податку **мѣсѣчина**: **а иже придуть гостѣ да емлють мѣсѣчину. на ш̄ м(с)ць. и хлѣбъ и вино и маса и рыбы. и ѿвощемъ... аще приидуть Русь бес купли. да не взимаю(т) мѣсѣчины** (1425 СДЯ, V, с. 112) ‘натуральна плата продуктами й одягом за місяць, що видавалась поміщиком кріпакові’, лексема відіменникового походження.

Ряд найменувань податкової сфери отримали назви від предметів чи дій, котрі виконувались суб'єктами в процесі оподаткування, наприклад, **коса, серпъ, млинъ**: **А се а. князь. левъ. вызвали есмы. слитовъскоѣ землѣ два. братѣниѣ. тутениѣ. а монтсѣка. дал есмы гма. оу Перемыскоѣ волостѣ. село. добаневичѣ. исъ землею. исъ стѣножатми исъ гаѣ исъ дубровами. исрѣкою. и ставом. испотоки. Искриниѣми. со оустѣми поборы. исвинами. исъ головнитѣством. и серпом. искосою. исмлином. со оустѣми оужитки** (1301 II, с. 12) ‘вид феодальної повинності, назва якої мотивується різновидом знаряддя, котрим її виконували’;

Да не да(ст) тоє село ни да(и) нъ илиша, ни **подводоу**, ни дѣсятиноу... ни мли(н) да не робѣтъ, де **подвода** (1444 Cost. II, с. 207) ‘рід повинності, обов’язок тяглих людей давати підводу на вимогу правителя або феодала-землевласника’, співвідносно з *водити*, за допомогою конфікса *подъ-...-а*, слово часто вживається із дієсловами: *и то, господару, помню: даывали пяддесять куницъ княгини великой Витовтовой, съ дыма по куницы, а по три гроши житцины...а подъ намѣстники у подводахъ не хоживали* (1444 ССУМ II, с. 163); **топоръ** (бл.1471 II, с. 438) ‘феодална повинність селян’ вживається на позначення податку за видом знаряддя, котрим виконувалась така повинність: *Пан Юреї пишесть, ижъ тотъ человекъ Дмитѣковичъ даивалъ отцу нашему с тоє земли, на которой он сидеть, дани чотыри карамоны меду пресного а две ведре...а три копы грошій, а топор* (1493 АЛРГ, с. 56); **Повозы отправують** (1497 ССУМ II, с. 160; МатТимч II, с. 121) ‘повинність доставляти натуральну данину у двір феодала’, успадковане із джерел попереднього періоду, пор. д.-р.-укр. **повозъ** (1118/1377 ПВЛ, с. 84), похідне утворення від *повезти*, пор. пол. *rowóz* тощо.

Найменування **верховщина** (1495 Тимч I, с. 219) ‘податок від дому’, дослідники вказують на такі дефініції: “міський податок з городів; митний збір за право торгівлі городиною” (ТУ, с. 358): *Первый плат верхорщина, з каждого дому даю старостъ в год по дванадцат грошей* (1545 МатТимч, I, с. 93).

Назва **верховщина** (АЛМ I / 2, с. 111) використовувалась також для позначення ‘мита із зернового хліба, який привозили на торги’. Очевидно, податок міг стягуватись з частини, що виходила за межі певної ємності, вершок, котрий відсипали.

До грошових та натуральних зборів з платників також належать найменування **стратба** ‘вид феодалної повинності’: *и мы, дорадившисе изъ нашою княгинею, и зъ нашими князи и бояры, подлугъ даня продковъ нашихъ, што былъ придалъ великий князь Любартъ Кгидоминовичъ Сушичъно и зъ даню медовою и грошовою, н со всею стратбою и землею ловною и пашною...* (1444 АрхЮЗР I/VI, с. 8), з не зовсім зрозумілою словотвірною структурою, можливо,

це віддієслівний іменник від *стратити, истратить* (ССУМ II, с. 393) ‘втратити, розтрати’ з суфіксом *-б(а)*.

Також фіксується назва **тивоунъщина** ‘данина, яка стягувалася на користь тивуна, службової особи у Великому князівстві Литовському’: *Игна(т) де(р)жить землю василе(в)щиною а с тоє земли даєть сорокъ гроше(и)... а тивоунъщины вэдро медуу* (бл. 1471 ССУМ II, с. 430); *есаць* ‘податок натурою’: *А тотъ панъ богданъ левковичъ што люди заведеасть почонъ отъ великого цара и досюла намъ есаць давали, а тыє есаки ажъ мене братом наречеши вели дати* (1484 ССУМ I, с. 349), запозичення з тур. *jasaq* ‘данина, податок’ та ін.

3.1.1.1.2. Найменування податків від загального прибутку в селянському господарстві – група слів, що вказує на ті назви видів податків та зборів, що вимушені були платити селяни із власного доходу в господарстві.

Наприклад, попри існування назви **коуна / кзна** ‘грошова одиниця’: *а ктомуу еше придам коуны врокъ споповъ давати и соуды дхъныгъ ѥркви соудить столечнаѡ* (1301 П, с. 10), у джерелах цього періоду на позначення податку зафіксоване найменування **коуница** (1322 АрхЮЗР 1/VI, с. 3): *К тому и куницы отъ поповъ по всемъ городомъ и погостомъ и по свободамъ, где суть хрестиане; а у черновци, возы не стрясти, але купецъ дасть свою вгъру, аже не имаєть заповгданный товаръ на свои возъ, куници, серебро, воску и кони добрии земъстѣи* (1408 Cost. II, с. 632); *а иде(т) с не(г) колода медуу и съ всеми пошлинами з бобры и с куницами и с полю(д)ємь* (1427 Розов, с. 108); *на крайне(м) мыты оу бани алибо оу баковъ Ѧ(т) гривны по(л)тора гроша а сѦчавское мыто ѧ гроши Ѧ(т) гривноу. а оу серети полтора гроша. А Ѧ(т) ты(х) куници бу(д)ли на(м) надобы* (1460 УГ, с. 113); *Я хве(д)ка пашкова до(ч)ка дохновича... даровала єсми своєю доброю волею моужа своє(г) пана васи(л)я хребтовича своими миє(н)и о(т)чизными... з боры з лєсы... и з данми з медовыми из грошовыми и с коуницами* [201], номінація якого мотивується об’єктом сплати податку (хутром куниці). Існує й інший погляд, згідно з якими *куница* походить від араб. *قُوْنَةٌ* *куна* ‘ікона, образ’, тобто назва мотивується зображенням божеств на монеті, пор. рос. *икуна* (СлРЯ VI, с. 223) ‘ікона, зображення’ як еквівалент слова *ікона*.

Найменування *лисица* (1378 Розов, с. 26) ‘шкурка лисиці як товар і рід податку’: *А губка даль шюбу свою куннуюю дорогимъ сукном брунатънымъ пошита. за .ѣ. гривенъ. пани хСѣньци. и юще ва дали .ѿ. лисици; а кто идет до иловова, на головное мыто, у сочавъ, отъ скота одинъ грошъ... отъ сто лисиць десять гроши* (1408 Cost. II, с. 631), утворення від *лиса* з суфіксом *-иця*, пор. прасл. **lisica* та д.-р.-укр. *лисица* (XIII–XIV СДЯ IV, с. 404). Згодом зафіксоване й найменування *ласица* (XV ССУМ I, с. 539) ‘шкурка ласиці як товар і вид податку’.

Номінації натуральної данини мотивуються продуктом, яким сплачували податок, а також його видом, наприклад: *плечковое* (ССУМ II, с.153) ‘натуральна данина м’ясом, яку сплачували різники’, *Волно резникомъ...бидло купуючи, в рынку и в клеткахъ своихъ тушами и чвертями, и на шроты рубаяючи, кому хотя продавати волно, не даючи до скарбу нашего жадное повинности, плечового и лоеваго* (1389 П, с. 103), де об’єкт сплати торгівельного податку – шматок м’яса. Очевидно, етимологія пов’язана із *плечко* (СУМ IV, с. 442) ‘лопатка (у забитих тварин)’, яку, можливо, і віддавали як податок.

Найменування *илишь* (ССУМ I, с. 431) ‘данина зерном’, *да не да(ст) тое село ни да(н), нї илиша, ни подволоу, ни дестътиноу, ни ослоу(х), ни посадоу, ни на млин(н) да не робъть* (1444 Cost. II, с. 207), запозичене із рум., мад. *Élés* з не зовсім зрозумілою етимологією.

Дяколь (XV Тимч I, с. 866) ‘данина збіжжям’, *дякло* (1444 МатТимч I, с. 241; 1495 ССУМ I, с. 342) ‘податок натурою від урожаю і загального прибутку в селянському господарстві, крім худоби’; *Присилаючи дъцкіе свои, грабитъ насъ за дякла* (1444 АЮЗР, I, с. 16), М.Фасмер подає різні думки вчених щодо етимології найменування, серед них: із лит. **dėklas* від **dėklė* ‘оподаткування, податок’ чи *dúoklė* ‘податок’ від *dúoti* ‘дати’ (Ф I, с. 561).

Для позначення поняття збору з жита задокументовано найменування *Давывали...по три гроши житицины* (1444 МатТимч I, с. 253) ‘податок від збіжжя’ (*жито* > *житицина*).

Назва *да не даду(т) да(н)... ни горщину о(т) свини да не дадоу(т)* (1453 Cost. II, с. 492) ‘данина від свиней’. Можливо, назва мотивується розміром податку й вказує на кількість чого-небудь, що вміщається між обома напівзігнутими й складеними кистями, тобто шматок свинини, що вміщається на обох кистях рук, котрий сплачували як податок. Або ж найменування пов’язане із *горсть* (ЕСУМ I, с. 572) ‘жменя’.

Найменування *болкоуновщина* (бл. 1471 ССУМ I, с. 110), *бо(л)коуно(в)щиною* *дають с вола по три гроши* (1471 Тимч I, с. 120) ‘данина від бовкуна (вола)’, пов’язане з об’єктом повинності – бовкуном, за утримування якого селяни мали сплачувати податок.

Назва *осинщина* (XVII МатТимч II, с. 53) ‘частина врожаю натурою чи грошима’, мотивується назвою періоду збору податку (<*осінь*>).

На українських землях, що перебували у складі Великого князівства Литовського, існував податок *воловщина* (1487 ССУМ I, с. 190; ЕІУ VIII, с. 284) ‘назва податку від волового плуга’: *такеж з нашеї ласки пожаловали есмо и отпустили с того имень Любча воловщину нашу на веки, вечные* (1487 AS, I, с. 241), котра збиралася від наявності та кількості робочої худоби („від волів”), а її розмір міг коливатися від кількох грошей до однієї копи.

У пам’ятках цього періоду зафіксовані лексеми *померноє, померное: Арс(н)да мостово(г)[о] городе(н)ско(г)[о] такає почопного и поме(р)ного мерцкокого на два годы* (1489 УГ, с. 47), *А поведаль намъ, штож дей с них одна служъба, а дани они дают двадцять ведер меду и чотыры ведра, а померного два гроши* (1496 АЛРГ, с. 71) ‘торговий податок, який стягали при перемірюванні зерна та інших товарів’ (<*поміряти*>).

Найменування земельного податку *посощина: и съ тое земли бортное маеть он дань давати Светому Михайлу по давъному – и сов сими ихъ службами, и съ пошлинами, и съ посощиною, и з мерою ржаною и овсяною* (1499 ССУМ II, с. 204), співвідносне із *соха* (ЕСУМ V, с. 362) ‘одиниця вимірювання землі’, пор. *посошьныи* (1285–1291 СДЯ VII, с. 275) тощо.

3.1.1.2. Найменування податків за виконання певних послуг. Слова, що вказують на збори, пов'язані із виконанням послуг: за дії чи задоволення необхідних потреб щодо користування певними речами платник сплачував податок на користь збирача чи виконавця такого процесу.

Серед них документується лексема **броднина** (1429 ССУМ I, с. 124) ‘плата за користування бродом’: *и тако(ж) коли прїиде(т) ме(д). и жито нашого монастырѣ ѿ(т) побратѣ. на цоцори(н) бро(д). щобы превозници. превозили его без никоторого машканїа. ани мыто. ни броднину. на ни(х) оузати* (1448 УГ, с. 101) – словотвірний тип на *-ина* від *бродний*.

У тому ж числі зафіксована назва **чинишь** ‘регулярний податок селян за користування поміщицькою землею’: *...а кондра(т) имаєть ис того дворища платити чинишь и роботы поступати на(м) и по на(с) будучи(м) еп.(с)її(м). и на то дали смо ему* (1422 УГ, с. 66); *А ненадобѣ оу тую зємлю никому оуступатисѣ, а ни съ лану чиньшу никому давати* (1443 Розов, с. 145), *чиниш* (ЕСУМ VI, с. 323) запозичене через пол. і нім. (свн. *zins* ‘податок’) посередництво з лат. *census*.

Давня лексема **поромъ** (XII СДЯ VII, с. 222) ‘податок за використання порому’ продовжує функціонувати у середньоукраїнській мові – **поромъ**: *а на перевози от воза... по чотири гроши, але коли имоут возити паромомъ* (1456 Cost. II, с. 790); також **поемщизна, поемщина** (1465 МатТимч II, с. 144) ‘плата поміщику за дозвіл одружитися’, з пол. *rojemszczuzna*.

Найменування **полоукопъе** ‘плата натурою за користування землею, 30 снопів’: *Паве(л) зємлю держить глазо(в)щиною а с тоє земли хоживало (!) де(и) здавна колода медоу ино таѣ зємля вє(л)ми давно запоустєла была, ино ещо Грєжанъски(и) вєдѣко да(л) ему на полоукопъи он тоє даєть* (бл. 1471 ССУМ II, с. 187), утворене за допомогою конфікса *полоу-...-ъе*, пор. стп. *rółkorie*.

Паралельно існували назви **цинишовыи / цынишовыи гроши** (ССУМ II, с. 526–527) ‘регулярний грошовий податок, який платили феодалові або державі позбавлені земельної власності особисто вільні селяни на умовах безстрокового спадкового користування земельними угіддями’: *Князю Андрєю, Браславскому*

наместникоу ѿ копъ въ грошей: десять копъ з мыта Лоуцкого, а десять копъ въ ключника Лоуцкого с цыншовыхъ грошей (1489 AS III, с. 21), від *цыньш*, тотожне до *чиншь*.

3.1.1.3. Найменування податків, пов'язаних зі вступом чи виходом суб'єктів оподаткування із певної території чи населеного пункту – слова, що вказують на податки, котрі регулюють процеси поселення чи виселення селян із певних територій чи меж одного населеного пункту тощо. Наприклад, *А писа Захарія выхотъ* (1301 П, с. 14), *выходъ* (1392–1393 ССУМ I, с. 223) ‘1. Оплата феодалові за право виходу із села або переходу до іншого господаря; 2. Данина’, *Выходъ отдавши, волно ему поити гдѣ хочет* (1490 МатТимч I, с. 162), нульсуфіксальний дериват від *выходити*.

Вхід до певної громади, села позначали номен *посада*: *да не да(ст.) тоє село ни да(н)...ни посадоу...* (1444 Cost. II, с. 207–208) ‘данина за право поселення’, (<*посадити* ‘оселити’); *остѣдокъ* (ССУМ II, с. 100) ‘церковний дохід у вигляді податку за право поселення’; *Я, княгини Семенова, Ульяна Кобрынская, и съ сыномъ своимъ...жаловали есьмо и дали служѣ нашому на имя Іудѣ... церковъ...зо всими доходы... и съ остѣдками...* (1465 АкВАК III, с. 4), співвідносно з *осісти* (с. 94) ‘оселитися, осісти’; *И тежъ дей коли ся хто всхочет въ соборной церкви положить ино дей первыє митрополиты бирали на себе отъ мѣста вкупъ* (1498 Тимч I, с. 263) ‘оплата того, хто вкуплюється, приєднується до села чи господаря, платячи установлену ціну’, від *вкупитися*; М. Худаш стверджує, що *купно* виступає в значенні „те, що купується” [174, с. 79].

3.1.1.4. Найменування митних зборів

Назви видів оплат за послуги митниці: переміщення через митний кордон товару, худоби чи інших матеріальних благ, а також з людей, що супроводжували їх.

Наприклад, зафіксований ще давньоруськоукраїнською мовою номен *костъки* (1358 СДЯ IV, с. 271) ‘митний податок з людей, що супроводжували товар’ має не зовсім зрозуміле походження: деякі дослідники щодо етимології найменування стверджують, що іменник *костки* (ЕСБЄ XVI, с. 401) походить від

costa (морський берег) і визначають мито як берегове, проте серед науковців існує думка щодо походження слова від *гость*, зазначаючи, що це плата за перебування на чужій землі.

Пам'ятками засвідчено назву **мыто** (1361 МатТимч I, с. 443); *адани и десятины медовыѣ и звиноградовѣ. и змыты на вѣки вѣчныѣ да не удалено боудитъ отъ црквиѣ выще писаноѣ* (1301 П, с. 10), *Все есмо потвердили непорушно на вѣкъ слузѣ нашему вѣрному Ходкови Быбелскому ... съ рѣками, и съ мыты, и съ ловици* (1361 АЮЗР I, с. 1), *дали есмо таж села сов сими доходы и приходы з данми з мыты ничого на себѣ не выменяѣ с пашнами и сеножатми с лесы и луги з дубровами и з бортными...* (1407 УГ, с. 35), *А ѿ пѣсуана броду по пиньскый мостѣ. а ѿтолѣ по турью поколѣ турья прошла. А мыта не примышляти* (1366 Розов, с. 14), *а о(т) сукна и о(т) плотна и о(т) вѣсе торговлю имаю(т) платити мыта, яко бы(л) право издавно* (1448 Cost. II, с. 741), *а звездозорцемъ тоѣ горы давши ѿмъ дары полетили а мыта дати ѿбецали* (XV Пов, с. 3) та **мито** (XIV–XV ССУМ I, с. 626) ‘оплата за товар, який привозили й продавали на місці або тільки провозили через державні чи феодальні границі’, пор. *мыто/мыть* (1296 ПНЧ, с. 22).

Згодом документуються похідне **мытъца**, зафіксоване в реченні: *на го(д) со всимъ з десѣ(т) копѣ гроше(и) при(и)дѣтъ того мытъца* (бл. 1471 ССУМ I, с. 626) ‘проїдже мито’, із суфіксальним формантом або із префіксом про-: **промыто**: *а у Воложѣ мыто и промыто брать по старому, якъ было при великому князѣ Витольтѣ* (XV АЛМ, с. 9), **промыта** (1487 ССУМ II, с. 261) ‘мито із штрафом, штраф за несплату мита, який накладався на купців за об’їзд митниці’, *А которыи бы сѣ купецъ промытил, то промыта нам с ним напол, подлугъ давного обычая* (1498 АЛРГ, с. 82).

Деякі види найменувань на позначення митних зборів конкретизуються назвою населеного пункту чи місцевості, де збиралося мито: **мыто сочавское** (1408 УГ, с. 70) / **сочавское** (1460 УГ, с. 111) від м. Сочава; **мыто сиратское** (1408 УГ, с. 71) / **мыто серетское** (1460 УГ, с. 112) від м. Серет; **черновское мыто** (1408 УГ, с. 72) / **черновское** (1460 УГ, с. 113) похідне від Черновци; **мыто**

младавицкоє (1411 УГ, с. 74), пов'язане із річкою *Молдавиця*; *німецькоє десятина* (1429 УГ, с. 85) 'збір у розмірі 12 бочок вина' від міста та монастиря на однойменній річці *Немець*; *мыто былогородское* (1460 УГ, с. 111) 'мито для тих, хто йде до м. Белогорода' < *Бѣлый Город* (*Билый Город*). Назва, в основі якої номінація народу: *мыто татарское* (с. 112).

Окрім того, існували такі види митного збору як *помєрное* 'податок з помірнього зерна', *пашєнное* 'збір за випасання худоби': *Мы тєды всѣ тое видєчи... по(д)твє(р)ждає(м), то єсть мыто помє(р)ное пашє(н)ное...* (1411 УГ, с. 26), *головное мыто* 'зовнішньоторговельне мито': *а мыта єсмы имѣ такѣ поставили и оулегчили. штобы давали оу нашеи зємли мыто такѣ. наипервое головное мыто сочавьское на искладѣ ѿ(т) сукна ѿ(т) гривну три гроши* (1408 УГ, с. 70), *правое мито* (1440 УГ, с. 136): *а мито плати(т). на рибнику вѣсеки(и) члѣкѣ ѿ(т) єдиногo вoзa. Два флорини. Вѣгрѣцкы. А по ини(х) мѣсто(х). да плати(т) правое мито коко имо людїє.*

Часто найменування митного збору мотивуються географічними об'єктами, наприклад, *почопъное* від м. Чоп, а *мерецкое* від *мерецкий*, котре похідне від *Мерькн* (м. на річці Горні): *Арє(н)да мостово(г)[о] городе(н)ско(г)[о] такає почопного и помє(р)ного мерецкого на два годы* (1489 УГ, с. 47).

Найменування за послуги митниці: *побережьныи* (1371 СДЯ VI, с. 447) 'податок за право розвантаження товарів чи висадки із судна', конфіксальний дериват, співвідносний із *берег*; *перєвозъ* (1408 Cost. II, с. 631) 'плата за переправу, плата за перевіз, переміщення через митний кордон', *а кто не идєть на бѣлыи городѣ, толко имєть дати на таганакачю колко у бѣломѣ городѣ, опроче перєвозовѣ, тѣмѣ мы... дали єсмы єм(у)... єдно село на сєрєтѣ... и сѣ млино(м) и сѣ перєвозомѣ* (1445 Cost. II, с. 211), (<перевозити); *а о(т) ско(т) що имоу(т) коупити мыто да платѣ(т) и прѣпни(с), ка(к) платили при оцти наше(м)* (1437 Cost. II, с. 709), *перєписъ* (1460 ССУМ II, с. 138) 'податок за перегін з однієї місцевості в іншу призначеної на продаж худоби, яка при цьому підлягала переписові'; *проездъ* (1444 AS I, с. 42; ССУМ II, с. 258) 'грошова плата за право проїзду', *а на Данилє на Волошинє взяли єсмо проездъ десѣт коп; Мають намѣ*

давати на кажъды годъ по сту и по сороку золоты(х) вго(р)скихъ а маю(т) в тоє **мостовое** городеньское и в бочечно поме(р)ное мере(ц)кое увезатисе на святого ѡна жень што приде(т), де(р)жати имъ тоє до того жъ року [!] до святого ѡна какъ два годы вы(и)дутъ (1489 УГ, с. 47) ‘податок за проїзд через міст’, субстантивований прикметник.

3.1.1.5. Найменування судових зборів та повинностей

До найменувань судових зборів, що стягувались із суб’єктів судового процесу за певні послуги (ухвалення рішень, розгляд справи тощо), у XIV–XV ст. виявлено субстантивований прикметник **помочное** (1369 ССУМ II, с. 191), **помочное** (МатТимч II, с. 165) ‘судова оплата, здійснювана стороною, яка виграла справу’, *На балшю крѣпость нашего осужденія помочное взяли есмы у кроля* (1404 АЮЗР I, с. 5); *и на болшю крѣпость нашего осужениа помочное взяли есмы оу кроля подлугъ нашеи земли обычаа* (1404 Розов, с. 70), “старовинне судове мито, у розмірі 4 кун, яке платили за сприяння у виклику відповідача на суд і в зборах доказів проти нього на прохання позивача” (ЕСБС XXIV, с. 507), від **помочний** ‘особа, яка допомагала у судовій справі’; до цієї підгрупи також належить лексема **пересудъ** (1388 ССУМ II, с. 139) / **перьсудъ** (с. 140) ‘збір, який брали з позовників за розгляд справи в суді’ (<судъ), назва побутує й у литовських документах: *I też, jestliby... mezi soboju nezhodu, abo swar poczali, sud’ja mesta naszeho zadnoho peresuda na nich ne majet’ brati* (1388 ZPL, с. 104); найменування **третина**, виявлене в реченні: *тоты се(л) оуси вышписанны(х)... щобы са никто о(т) наши(х) пановъ не оумѣша(л) ни оу чи(м)... ни глобници и(х) ни припашаре, ни глобоу ни третиноу оузѣти о(т) ты(х) се(л)* (1447 Cost. II, с. 288–289) ‘оплата за судову справу’, вживалось і в д.-р.-укр. мові, пор. **третина** (Ізб 1073 Ср III, с. 991) ‘вид податку, третя частина чогось’, проте без зв’язку із судовим процесом, можливо, як різновид зазначеного податку; номен **паметное** ‘плата судові за виграну справу’: *Коли (ж) на соудъ одна жалоба бжде(т) положена а бждѣ(т) лі болти паръ(соу)нѣ оу тои жалобѣ венци нетоу(т) то(л)ко одно паметное имеє(т) быти положено* (XV ССУМ II, с. 122), пор. стч. *ramátné*,

стп.*ramiētnē*, можливо, утворення від *память*, ‘збереження у свідомості попередніх вражень, пам’ятання’.

Продовжують функціонувати давні найменування: іменник *вира* ‘грошова кара за вбивство людини’: *Володимеръ же отвѣргъ виры и нача казни ти разбойники* (XV Тимч I, с. 255), зафіксована ця назва й раніше: *вира* (XII СДЯ I, с. 435–436), *дикаѧ вира* (1280, с. 435), *клепнаѧ вира*, *поклепнаѧ вира* (1280, с. 436), за М. Фасмером могло бути похідним від прасл. відповідника лит. *vyras* ‘людина’ (Ф I, с. 318); також успадковане із прасл. мови найменування *слѣдъ* < **slědъ* (1467 ССУМ II, с. 359) ‘феодална повинність, що полягала в розшуку й переслідуванні злодія в межах сусідської общини, відмова від якої розцінювалась як співучасть у злочині й підлягала грошовій карі’: *и ꙗци възнали ажє влѣдчи люде слѣдъ гонать по лисичии бро(д)* (1422 Розов, с. 98).

3.1.2. Найменування суб’єктів процесу оподаткування – назви учасників установлення та справляння податків та зборів.

3.1.2.1. Найменування збирачів податків та зборів – найменування осіб, що збирають від платників грошові платежі та натуральну данину, мають право збору з населення чи інших осіб, що перетинають митний кордон, податки у встановленому заздалегідь порядку.

Серед лексем середньоукраїнської мови – назви, успадковані з попередніх мовних періодів: *даньникъ* (XV Тимч I, с. 663–664); *далъ намъ тую третину земли церковную вѣшню и нерухомо и напередъ будущими Архимандриты нерухомо и дѣтемъ нашимъ и правнучатомъ нашимъ а мы имаемъ съ тоѧ земли давати ко Преечистой Богородици Печерского монастыря у год же въ годъ изъ своего подклѣта п’ятъ ведеръ меду Кіевское мѣры а служъ его милости за даннику его ночь пити...* (1499 УГ, с. 31) ‘збирач дані’ (<дань).

Задokumentовано давні найменування митних чиновників: *ничого на них мыта не мает брано быти, хочемо, ести бы такъ заисто мытникъ што бралъ на нихъ, иж бы яко разбоникъ каранъ былъ* (1388 П, с. 87); *митник (мытныкъ, мытъникъ)* (1388 МатТимч I, с. 442), *Маете всюды свои мытники, шлите жъ собѣ до нихъ, нехай они признають, если я коликолвекъ куды порохи провадилъ; а*

кто иметь купити скоть или бараны... не надобѣ нигдѣ мыто дати, низь тамъ гдѣ купиль. И возметъ печать отъ **мытника** (1408 Cost. II, с. 632); *ненадобѣ нигдѣ мыта давати. Липає гдѣ коупи(т) и възме(т) пече(т) ѿ(т) мы(т)ника* (1460 УГ, с. 112) ‘збирач мита’; пор. д.-р.-укр. *мытникъ* (1280 СДЯ V, с. 85–86) та лит. *Socziemo (!) jestliby tak zaisto mytnik szto brał na nich, az by jako rozbojnik karan był* (1388 ZPL, с. 105).

Назви осіб, що утворилися від найменувань видів податків та зборів, виявлені в ранній середньоукраїнській мові: **посадникъ** (ССУМ II, с. 200) ‘у Молдавському князівстві призначений воєводою правитель посаду, до обов’язків якого належало збирання данини за право поселення’ від *посада* ‘данина за право поселення’, *мы боаре... бо(б) опришка(к), лацко поса(д)ни(к)...* *знаємо чини(м)...* *и(ж) есмы дали... сєре(т) мисто... княгини ри(м)гаилъ* (1421 Cost. I, с. 142); **дѣсятникъ, дѣсатникъ** (ССУМ I, с. 298), *и такожде... а ни ключници наши а ни дѣсѣтиици да не имають примѣсоу брати дѣсѣтиною о(т) вина* (1443 Cost. II, с. 185), **дѣсятинникъ** (1465 МатТимч I, с. 206), **дѣсетеникъ** (XV Тимч I, с. 702), **дѣсятилникъ** (с. 704) – відіменні утворення з суфіксом **-никъ**; **илишарь** (ССУМ I, с. 431) ‘збирач данини зерном’, утворене від назви податку *илишь* ‘данина зерном’ та ін.; *прото(ж)ни єдинъ болгаринъ, ни дворникъ, ни ослоухарь, ни жолдоунаръ, ни посадникъ, ни глобникъ, ни илишарь ані инъ никто о(т) наши(х) оурѣдниковъ, да не їмаєтъ ни постати до того села* (1444 Cost. II, с. 208); *да не даю(т) дани. Ни посаду. Ни или(ш)[аром] ни подводы. Ни млины наши да не робл(т)* (1448 УГ, с. 101).

3.1.2.2. Найменування контролерів процесу оподаткування

Найменування осіб, що сприяють вчасному та успішному збиранню податків, зборів і мит у попередньо встановлених обсягах тощо, здебільшого – це назви представників влади: *К тому и куницы отъ поповъ по всемъ городом и погостом... и своимъ тивуномъ приказуемъ судовъ церковныхъ не судити* (1322 АрхЮЗР I/VI, с. 3), *богданъ тивунъ* (1359 II, с. 34), *...и иному кому дати хто будєтъ на церков Божію дань полнити а при томъ были люди добрыє... тіунъ Печерской Иванъ Кобузевиць* (1499 УГ, с. 31) ‘збирач’; **тивунъ** (XIV ССУМ II,

с. 453) ‘службова особа у Великому князівстві Литовському, що брала участь в управлінні містом або територією, на якій діяло руське право, наглядач’, на користь якого збирали *тивоунъщину*, *тиун* (Ф IV, с. 63) – запозичення із д.-ісл. *þjóppi*, пор. д.-р.-укр. *тиунъ* / *тивунъ* (XII Ср III, с. 961–962); *соцкии*, *соцкый* (1368 Розов, с. 16) ‘представник сільської влади, який стежив за виконанням селянських повинностей’: *А кто на то оустанеть тотъ заплатитъ гривну золота вины а гривну золота послухом: А на то послуш...соцкии юско...*, очевидно, походження пов’язане з тим, що така особа очолювала *сотню* людей чи дворів, похідне від *сто* (ЕСУМ V, с. 420–421); *десятникъ* (XV Тимч I, с. 704–705) ‘той, хто має під своєю орудою десять осіб, десять дворів; наглядач над робітниками’, співвідноситься з *десять*; *а також оу та(х) села(х) да не имають ходити ни глобники, ни припашаре, ни илишаре, а ни инъ никто о(т) наши(х) оураднико(х) и перероубце(х)*, де *перероубець* (1446 Cost. II, с. 251) ‘службова особа, яка стежила за виконанням різних феодалних повинностей’, можливо, співвідносне з *перероубати*, тобто назва мотивується зарубкою, яку наносив збирач для обліку.

3.1.2.3. Найменування платників податків та зборів

До цієї групи слів належать назви осіб, на яких покладено обов’язок платити податки та інші види зборів, серед них похідні від слова *дань*, наприклад, субстантивно-ад’єктивні словосполучення *люди данные*: *Я Любарть Кгедеминичъ... записаль есми и даль село свое Рожысче... соборной церкви у Луцку, зъ людми даннями* (1322 АрхЮЗР I/VI, с. 1); *данъные люди* (XIV–XV ССУМ I, с. 279) ‘особисто вільні селяни, які володіли власною ділянкою землі і замість військової служби зобов’язані були давати *дань*, переважно натурою’; а також дериват *данникъ* (1433 ССУМ I, с. 279) та субстантивований прикметник *данный* (XV Тимч I, с. 664) ‘той, що платить данину’, пор. *селянь данныхъ*.

Продовжують функціонувати в середньоукраїнській мові давньоруськоукраїнські слова *оброчьникъ* (1339 СДЯ V, с. 536) ‘особа, що має платити оброк’ (<*оброк*>) та *къметь* (1378 IV, с. 352) ‘селянин-оброчник’ (за М.Фасмером *кметь* (Ф II, с. 261) – запозичення із лат. *comes*, *-itis* через народнолат. *comitia* “*comitatus*”).

Серед найменувань зазначеної групи слів – назви осіб, утворені від виду податку, котрий вони віддавали: *а коуничнико(в) три по шести коуни(ц) дают два и(х), а трети(и) коуничникъ по три коуници а вси три го(л)тми* (бл. 1471 ССУМ I, с. 528) ‘селяни, що платили податок феодалові шкурками куниць’; *А есачники имоуть таглы тагнуоути какъ и иные люди* (бл.1471 ССУМ I, с. 349) ‘люди, що сплачували есакъ’; одночасно з *есачник* вживалися субстантивованій прикметник *есачный* та субстантивно-ад’єктивне словосполучення *есачный люди: а ещо моихъ несколько есачныхъ люде(и) отъ есака бегаючи к тебе прихилилися* (Там само) ‘люди, що платять ясак’.

3.1.2.4. Найменування звільнених від оплати громадян – найменування осіб, котрі певний період чи на постійній основі могли не платити податки та збори, наприклад: *А изъ рашювъскои волости приходить поль третья ста коло(д) опроче воланъ што на воли съдать, воланинь* (1386–1418 Розов, с. 35) ‘новоселець, тимчасово звільнений від повинностей і податків’, від *воланъ*; *а тарканъ никто щобы не былъ, али да платгтъ мито каждый* (1439 Cost. II, с. 59) ‘той, хто звільнений від оплати мита’, запозичення з тюрк. *tarchan*.

3.1.3. Найменування місць збору податків вказують на певні приміщення чи території, на яких відбувається процес оподаткування.

Наприклад: *а на перєвози и отъ нѣмецкихъ возъ цѣлыхъ и отъ орменскихъ по четіре гроши* (1408 Cost. II, с. 632) ‘місце, придатне або спеціально пристосоване для переїзду’, назва омонімічна до різновиду митного збору *перевозъ* (1408 ССУМ II, с. 135) ‘плата за переправу’.

Найменування *мыто, мито* (1361 ССУМ I, с. 626) ‘місце, де збирали мито, митна застава, митниця’ – у такому значенні “у джерелах XVIII ст. заступила спеціальна назва *митниця*” [55, с. 490]. Хоча варіанти такого найменування трапляються значно раніше: *а коли привезоу(т) ливовчане соу(к)на алибо боу(д) какы товаръ а оу ны(х) никто гвалто(м) бє(з) пингъзеи ни сѣди(н) локо(т) не могли оузгъти ни мы(т)ни(к) ани боари(и) ав[?]ани ми сами. але коли боудеть намъ надобы или соу(к)но или инаа торговлѣ. Или много или мало а мы алибо наши мы(т)ници. абы торговали и запла(т) оудилавши и надобное оузати* (1460

УГ, с. 113); *Оузргль [Лисусь]мытника именемъ Левію а онъ съдить на мытници* (XVI ПЄ, с. 35).

Номінація *скарб* (1449 ССУМ, II, с. 348) ‘майно, казна, місце, де зберігалися зібрані гроші’: *jako rosprawca skarbu naszoho okrutne majet’ byti karan* (1388 ZPL, с. 107) вживається в мові через пол. посередництво, очевидно, з двн. *Scerf* ‘монета’ (ЕСУМ V, с. 265), пов’язане із двн. *scarbon* ‘робити надрізи, карбувати’.

3.1.4. Найменування документів, що засвідчують статус суб’єктів оподаткування вказують на документи, згідно із якими визначається статус тих чи тих суб’єктів податкової сфери, зазвичай звільнених від податку платників.

До таких слів належать: *вольность* (1388 ССУМ I, с. 195) ‘виняткове право, привілей, звільнення від якихось повинностей’, тобто незалежність від сплати податків, пор. *Umyslili jesmo s pany radami naszimi i dali prawa i wolnosti... meszkajuczim w tom panstwie naszom* (1388 ZPL, с. 103); зафіксований номен *перевозъ* позначає документ, що надає можливість суб’єктам оподаткування здійснювати відповідні дії: *тгъмь мы... дали есми ем(у)... едно село на серетъ... и съ млино(м) и съ перевозомъ* (1445 Cost. II, с. 211) ‘документ на право збирати плату за перевіз’ походить від *перевозити*; а *АкосА они записали прере(ч)ны(м) кроле(м) коу оуставичнои и вгъчнои сталости и коу ины(м) певны(м) слюбо(м), мы... виновати есмо вгърне ихъ волги и оучинковъ наслгдовати* (1448 Cost. II, с. 733) ‘дотримування зобов’язань, повинностей’, похідне від *сталий*, очевидно, пов’язане із системністю процесу оподаткування; назву *тарканъ* (XV ССУМ II, с. 422) зафіксовано в двох значеннях: ‘грамота про звільнення від оплати мита’ та ‘дозвіл на звільнення від оплати мита’, а *тарканъ никто щобы не былъ, али да платгтъ мито каждый* (1439 Cost. II, с. 59), пор. *тарканство* (1457) ‘грамота, що звільняла від оплати мита’ тощо.

3.2. Лексика на означення податків у пізній середньоукраїнській мові (XVI–XVIII ст.)

Тематична група найменувань податкової сфери, зафіксована письмовими джерелами XVI–XVIII ст., відображає зміни в словниковому складі пізньої

середньоукраїнської мови відповідного шару лексики, що спричинено суспільно-політичними процесами.

Зокрема, у XVI–XVIII ст. українські території перебувають у складі Російської імперії та Речі Посполитої, а тому лексична система української мови в цей період поповнюється найменуваннями московсько-російської та польської податкової системи, а також іншомовними запозиченнями через посередництво польської мови.

Окрім того, лексико-семантична група “податкові найменування” відображає реалії періоду Гетьманщини, української козацької держави, котра зміцнила соціально-економічний розвиток, а разом із тим сприяла поповненню лексичної системи назвами податків та зборів, мита, суб’єктів оподаткування тощо.

Оскільки „словниковий склад української мови – це відкрита, динамічна система лексичних одиниць, різнопланових за джерелами і часом формування” [162, с. 158], то цілком природно, що серед назв загальних податків функціонували як успадковані слова із попереднього мовного періоду XIV–XV ст., так і нові похідні, запозичені чи утворені на основі наявних лексем.

3.2.1. Найменування податків та зборів – сукупність слів на означення різновидів оплати населенням до державної скарбниці чи на користь чиновників, гетьманської влади коштів за послуги щодо оборони, функціонування господарств, перевезення товарів та інших дій, що регулюють соціально-економічні процеси в суспільстві, наприклад: *совершенно разорены, отъ всѣхъ какъ публичныхъ, такъ и частныхъ податей, поборовъ подымныхъ, оброковъ добровольныхъ, платы денегъ подводныхъ, подводъ самыхъ, мыто съ товаровъ, какъ въ коронѣ и Великомъ Княжествѣ Литовскомъ чоповыхъ (пошлина съ напитковъ) карсчизнѣ (пошлина питейнаа) и всякихъ иныхъ повинностей, кому бы то ни было слѣдуемыхъ (изъявъ пограничныя таможни и мыта)*... (1650 ТЧПК, с. 111).

3.2.1.1. Найменування загальних податків з населення – слова, котрі вказують на обов’язкові, систематичні, регульовані збори з платників на користь

уповноважених державних податкових структур. Серед загальних назв податків з населення зафіксовані лексеми грошових та натуральних зборів з платників, а також податки від загального прибутку в селянському господарстві.

3.2.1.1.1. Найменування грошових і натуральних зборів з платників вказують на сукупність назв, виділених в окрему тематичну групу за об'єктом сплати податків: фінансовими ресурсами чи матеріальними речами як частиною доходу з громадян.

У пам'ятках XVI–XVIII ст. серед назв грошових і натуральних зборів зафіксовані відприкметникові назви, утворені за допомогою суфікса *-щина*: *такеж з нашої ласки пожаловали есмо и отпустили с того имени Любча воловщину нашу на веки, вечныє* (1501 АС I, с. 146) ‘назва податку від волового плуга’ (>воловий); *Путевщину на насъ накинულъ* (1522 АЮЗР I, с. 62; МатТимч II, с. 259) ‘вид податку’; *Серповщины не мають никоторыхъ давати* (1523 АЮЗР II, с. 133; МатТимч II, с. 319) ‘податок від серпа’; *городовщина* (1527 РЕА I, с. 148; 1528 / XVI Арх.ЮЗР. II, с. 137) ‘податки, що мали давати міщани – городові’, *Городовщины на пять лгть не давати* (1528 МатТимч I, с. 184), від *городовий*; найменування *верховщина* зафіксоване у пам'ятках з декількома значеннями, зокрема: *верховщина* (Сл XVI-п.пол.XVII III, с. 238) ‘грошова феодална повинність для забезпечення верхового перевезення службових осіб’: *Первый плат верхорщина, з каждого дому даю старостъ в год по дванадцат грошей* (1532 АрхЮЗР 5/I, с. 330), співвідносно з *верховий* та *верховщина* (Яв, с. 72; 1545 МатТимч I, с. 93) ‘податок від боргу’, *верховщина* (ТУ, с. 358) ‘міський податок з городів; митний збір за право торгівлі городиною’; *коневщину отъ воротъ ... выбирали* (1582 АЮЗР I, с. 155), *коневщина* (Яв, с. 374) ‘грошовий податок, що заміняв собою натуральний конем’; *сторожовщина* (МатТимч II, с. 367) ‘податок на оплату сторожів’: *Сторожовщины по два гроши зъ дыму* (1589 АЮЗР I, с. 229); *роковщина* (1702 МатТимч, II, с. 290), ...*У козаковъ, мужичими грунтами владгючихъ взялъ роковщини по 2 р.* (1732 Дн.Марк. III, с. 179) та подібні.

Виявлені відіменникові лексеми: *Ямицины ... не давати* (1590 МатТимч II, с. 511) ‘ямська повинність’, пов'язана зі словом *ямъ* (Черных II, с. 470), яке

вказувало на встановлену татарами повинність перевозити людей і вантажі, пор. тюрк. *jat* – тяглова повинність; *He вѣдати каное даниновщини берут тамго в Луцку с прясолов от теляги* (1545 / XVI Пам. КК. IV, II, с. 176) похідне утворення від **данина**; *а перед тымъ здавна старостове замку нашого Веницкого до именеі ихъ слугъ своихъ не всылали и єное кликовщины не бирали* (1546 AS IV, с. 455) ‘податок, данина на кликуна, нічного сторожа’, ускладнені суфіксом *-овщина*; пор. *Klekowszczyzna* у *storozowszczyzna tak jako w Wennicy, у села samkowyi, у wsi jnszyi роżyтки mohut znaytisia у wyiskany byty* (1545 АрхЮЗР 6/I, с. 23).

Задокументована назва **єсачьчизна**: *теперь єсачьники тые... дают єсачьчи(з)ны кону гроше(й)* (1552 Сл XVI-п.пол.XVII IX, с. 101) ‘данина натурою’, очевидно, утворене від *єсакъ* (1484 ССУМ I, с. 349) ‘податок натурою’, запозичення з тур. *jasaq*; **Вє(р)ховьщи(з)ну** *береть староста жъ с кажьдого дому* (1552 Сл XVI-п.пол.XVII III, с. 238) ‘повинність, що полягає в забезпеченні верхового перевезення службовців’; **Серебщизна** *на подданыхъ наших абы николы отъ воловь и клячь не брана* (1518 МатТимч II, с. 318), мають специфічний суфіксальний формант *-изна*, що походить від *-іпа* „з елементом *-z-* неясного походження” [25, с. 119]; деякі дослідники припускають, що він виник під впливом суфікса *-знь* або субстантивів типу *білизна* [204, с. 421; 40, с. 89].

У мові функціонують конфіксальні деривати *по-...-щина*, *по-...-щизна*: *Прото ж, яко давний звичай бивал, так і тепер аби было, розказуєм, штоб десятину і покотелсчизну ведля звичаю давного не зборонялися дават кождий козак, котрий заживає кгрунту монастирського, іначей не чинечи, под. ласкою нашею і каранєм войсковим* (1652 ДБХ, с. 262) ‘податок, котрий брали з котла, наповненого певним видом товару’; **посеребщизна** (1556 МатТимч II, с. 318) ‘податок від волів та коней, який сплачували сріблом (серебром)’; *А то леда шеляга, леда жид богатится, по килка цугов коней справляет, вимишляючи чинши великіє, поволовщини, дуди, осип, мірочки сухіє, з жорнов плату и инное, отнимання фолварков, – що натрафили на чоловіка одного, у котрого отняли пасіку, которая всей землі Полской начинила біди, а тим способом* (ЛСам, с. 47) ‘данина з рогатої худоби’; *и вѣ тѣхъ частѣхъ поставиша дани: дуди нгякись,*

повивачное и **пороговщину**, подимное и поголовщину, очковое, ставщизну, поемщину, сухомельщину; [Тимко] пятдесять золотихъ заплатилъ **поголовщины** (Там само) ‘податок поголівно’; ...Развъ за то(з)[о] молодика **поголовщину** заплатите (1719 ДДГ, с. 170) ‘податок від площі землі, кількості худоби („голів”) та іншого майна’; **посощына** (МатТимч II, с. 183) ‘податок від сохи’, *Посощыны и пдымщыны не давати, поголовщина* (1590 АЮЗР.І, с. 236); *Покаранщыны съ посполитыхъ же брано по 2 таляры* (XVII МатТимч II, с. 152) ‘податок’.

Найменування **колодное** зафіксоване в реченні: *А тутъ же, до ратуша надаемъ городное помгърное, тоестъ ведерковое и колодное, жебы хто колвекъ будете чавуном горгълку, вгдеркомъ медъ, или якую ргчь мгрити, а въ колодъ четверикомъ, албо осмачкою всякое збоже продавати...* (1692 Арх.Мот., с. 135) ‘збір з тонни’, очевидно, назва пов’язана з **колодина** (Яв, с. 368) ‘повинність постачати для замкових укріплень колоди’.

На позначення податку як певної частини від чогось також виявлено лексему **кварта** (1646 Сл XVI-п.пол.XVII XIV, с. 72–73) ‘податок з четвертої частини доходів королівських земель на утримання війська’, *добра Речи Посполитое безъправне... посел, чинечи то все ку значной шкоде Речи Посполитое, ку мнейшему пожитковъ и провентовъ скарбови коронному, с **кварты** належачих* (ЧИОНЛ XIV-3, с. 177), пор. стп. *kwarta*, лат. *quarta*.

У пізній середньоукраїнській мові задокументовано давні найменування **дань**, **дяколь**, **кинъ сонь**, **поборъ**, **чиншь** та ін.: назва **дань** (1502 Сл XVI-п.пол.XVII VII, с. 172) ‘данина’; *Прише(д)шимъ и(м) до капернаоума. и приступили ты(и) которыи выбирали видра(з) // мою грецки слово дидрагма, а по-нашемоу два гроша. и рекли к петрови. мистръ ваш не да(ст) ли дидрагма. и рекъ так е(ст). якобы ре(к) не дастъ. а егда виель в до(м), оупередиль его їс рекоучи. што сА тобъ види(т) симонѣ. црїе земьстїи, ѡ которы(х) **дани** беру(т), или **ки(н)сонь** грец(к)и слово **кинъсонь**, а по-нашемоу [!] **чиншь*** (1556–1561 ПЄ, с. 172); **дань: чинши, поборъ**, *заплата чиншобана* (1627 БерЛекс, с. 29); *дал... смутое имгнѣ... // з данми... **бобровыми*** (1507 AS III, с. 39–40) ‘данина від бобрових угідь, сплачувана шкурками бобрів’; **дань лисичая** (1505 АЛМ I/2, с. 163) ‘вид

натуральної данини шкурками лисиць’, *А маеть ѿн... держати... найпервей... село... Свинухи... и зъ даньми всакими грошовыми* (1508 АС III, с. 56) ‘данина від орних земель, яку сплачували грішми’; *Маеть ѿн... тые села держати... з данми... куничными* (1509 АС III, с. 70) ‘данина з угідь шкурками куниць’; *Всім вобец і кожному зобна, кому о том відати належить тепер і напотом, а меновите паном пувковником, асаулом... до відомости доносим, іж на потребу войсковую взялисмо осм тысячей золотих полских у пана Павла Яновича Хмельницкого, за которую суму пустилисмо ему в спокойное уживане маестности... і з даню медовою, і з деревом бортним...* (1655 ДБХ, с. 432–433) ‘данина від угідь, яку сплачували медом’; *и мы... за его... пилную службу... тот двор... потверждем сим... листом... ему... со всеми людьми... и з службами тых людей и данми... житными* (1511 АС III, с. 135) ‘данина від орних земель житом’; *и мы... за его пилную службу... тот двор потверждаем... з данми... ѿвсаными* (1511 АС III, с. 135) ‘данина від орних земель вівсом’; *дань урочистая* (1552 Сл XVI-п.пол.XVII VII, с. 172) ‘данина, приурочена до якогось свята’, *дань пенежная (пѣняжная, пинезная)* (1566 Сл XVI-п.пол.XVII VII, с. 172) ‘грошова данина’; *я... кнѣга ма(р)я... пу(с)тила єсми... кнѣзю а(н)дрєю... // ѿ(с)миловичи село... з да(н)ю медовою и дяко(л)ною* (1571 ЖКК I, с. 29–30) ‘данина від орних земель збіжжям’; *Федора Пчоленка неща(д)но билъ, за волосы рвалъ, ногами топталъ за тоє, что не по(д)писова(л)ся данъ дава(т), и якого войтомъ хотгъль прикажчикъ по своему самово(л)ствію настави(т) того ему Федо(р) претилъ* (1728 ДДГ, с. 113) тощо.

Як синоніми до найменування *дань* вживаються давні лексеми: *Тежъ вызволилъ его милость тое-то мѣсто... зъ дачок и податей неслушныхъ* (1507 АЗР II, с. 10) ‘данина’; *дача* (1540 Сл XVI-п.пол.XVII VII, с. 191), *Данокъ не дают окром в Рудце один чоловѣк на вроце сedit* (1545 ПВКРДА IV-2, с. 221); *Данца медовая и грошевая* (1550 АЮЗР I, с. 127); *датокъ* (XVII Тимч I, с. 669); *датель* (1625 / XVII Тіт, с. 136); *датокъ* (1701 Тимч, с. 669); *датки* (АКНЗС, II, с. 637); *дача* (1732 Тимч, с. 670–671), *дача консистенская* (1753 АКНЗС, III, с. 96) ‘податок на утримання російських військових регулярних частин,

розташованих у XVIII ст. в Гетьманській Україні, що збирався з населення натурою або грішми'; *зо встѣмъ хоромнимъ строеніемъ ветхимъ, да стѣножатъ до того двора принадлежащ ую лежащую во урочищи на Борсуках, крайнего ради своего убожества не могутъ содержать и болѣе мирскіе подати оплачивать* (1738 ТЧПК, с. 53); *А перешедшіє зъ полку Полтавского въ запорожскіє поселенія обиватели... по указнимъ расположеніямъ подати и повинности вистатчали бѣ ничимъ не отговариваясь* (1754 АКНЗС, III, с. 89). Зафіксовано давній відприкметниковий іменник **данина** (XVI МатТимч I, с. 199), *Никого не бійте и не потваряйте на данинѣ вашей* (1556 / XVI Тимч I, с. 653), **данына** (1623), а також найменування **податок**: *Запис про підрахування грошей від податків для виплати „службовим людям” у присутності маршалка, старости, підкоморія, писаря та 4 панів на час хвороби каштеляна, арк. 40 зв., 41* (1570 КЗС, с. 31); *...же розніє в справах воскових в тамтиє краї заїхавши в мѣсте его к. м-ти Ніжине незвичайніє в станціях податки витягают і в напоях розніє утяженя і інніє ексцеси пополняют* (1650 ДБХ, с. 180), утворене від подати (ССУМ II, с. 163) із суфіксом -окъ.

Продовжує функціонувати давнє найменування **десятина** (XV–XVIII Тимч I, с. 704) ‘данина, що становить десятю частину чогось’; *И по томъ| лѣтомъ миновавшимъ създахъ ц(е)рковъ с(вя)тоую Б(огороди)цю и дахъ десятиною къ ней въ всеи земли Рускои княженѣа отъ всего соуда Ѡ-ты грошѣ...* (к. XV – поч. XVI ст., УВ, с. 15) ‘церковна данина’; **десятына** (1539 Сл XVI-п.пол.XVII VII, с. 253); *люди твои, свини свои по Ѡной пѣци его пастват..., а за то десятины Ѡт Ѡныхъ свиней, ... давати ему не хочуть* (1539 AS IV, с. 194); *...же хтоколвекъ с козаковъ на кгрунте монастырскомъ оселостъ маєт, повиненъ десятину давати на монастыръ зо всего збожа, также покотелсчизну і очковое* (1652 ДБХ, с. 262); *Горѣ вамъ кънижъници и фарисее лицемѣръници. иже даеѣ десятиною зъ мѣты, и копроу, и къминоу* (1556–1561 ПЄ, с. 183); у історичних джерелах також презентовані варіантами: **десетина** (1557 / XVI Пам. КК. II, с. 521), **десетына** (1539 Сл XVI-п.пол.XVII VII, с. 250) тощо.

Деякі найменування, успадковані з попередніх мовних періодів, виявлені у варіантах, зокрема: *задушіє, задушіє* (1503 Сл XVI-п.пол.XVII X, с. 27) ‘внесок за спасіння душі’, утворено від вислову „за душу” конфіксальним способом словотворення; фонетичні варіанти *вина, вена, віна, вына* (1507 Сл XVI-п.пол.XVII IV, с. 58–61), *А зъ винъ мѣсткихъ взялъ его милость на себе по два гроши, а войтъ зъ винъ и тежъ зъ яток третій грошъ* (1507 АЗР II, с. 11), *На роботу на панцизну мають подданые ходити скоро ден, а которыйбы не шоль, тогда его виною не карати, толко на пню хлосту ему дати мають* (1567 AS VII, с. 120) ‘повинність’; *винность, винъность* (1552 Сл XVI-п.пол.XVII IV, с. 64); *важчое, важьчое* (Сл XVI-п.пол.XVII VI, с. 176) ‘вид податку’, *мел я в тыи люди ихъ в Хлапотине без жадного важьчого и без мого накладу въехати...* (1536 AS IV, с.60); *зборъ, зберъ, зъберъ, збиръ, зъбуръ, сборъ* (1539 АрхЮЗР 1/IV, с. 29; Сл XVI-п.пол.XVII XI, с. 75) ‘вид податку’; *На сѣно и оброкъ пошло 25 коп.* (1730 Дн.Хан. с. 7) ‘данина’, *...и на содкупъ того перевозу тне отдавать, и ни в какой оброкъ его не класть* (1744 АKNЗС, I, с. 434); *...Толко при томъ явилис многие люде в прикритіи атамана кодацкогѡ городского Ничипора Пластуна по регистру от него данному намъ, по котрому он собираетъ поборы...* (1754 АKNЗС, III, с. 111); *...от Войска хотіли нисколько тысяч талярей повозомъ взяти...* (XVIII АKNЗС, I, с. 48), співвідносно з *повезти* тощо. Найменування *димъ, дымъ* (1524 XVI-п.пол.XVII VIII, с. 20–21); *ты дей за мосты кажешъ на нихъ брати з дыму по п’яти грошей* (1524 АЛРГ, с. 197), котре також зафіксоване в староукраїнських та давньоруськоукраїнських пам’ятках, усе частіше замінюється на *подимное* (1590 МатТимч II, с. 134) та *подымщина* (1590 АЮЗР I, с. 236; МатТимч II, с. 143) ‘житло, господарство селянина як одиниця оподаткування’, пор. *подымщина* (Гр III, с. 241); виявлене найменування *бирчое*: *а выбираючи тую серебщизну, не бралбы еси в них болшь толко ѿт каждое сохи бирчого пенез ѿдин, а писчого такеж пенез ѿдин* (1563 AS VII, с. 78–79) ‘оплата на користь бирчого, збирача податків’, яке М. Фасмер виводить із тур. *bijurudži* ‘начальник’, проте, очевидно, що *бирчое* пов’язане із *бирати* ‘збирати’; сюди ж і

бѣръ (XVI Сл XVI-п.пол.XVII III, с. 151) ‘плата, податок’, віддієслівне утворення (<бирати), пор. мад. *bér* тощо.

Назва **повинность** поступово втрачає значення данини, виражаючи більш загальне „обов’язок працювати на пана, панщина” [55, с. 487]: *в маєтностях его милости Гуменецкого, суді киевского...приказуем вам сурово, абисте во всем били ігуменії...послушними і вселякую повинност вед луг звичаю давного отдавали...*(1648 ДБХ, с. 88), *цехови козелскому давати повинни будут, іначей не чинечи, под печаткою нашею...* (1656 ДБХ, с. 547), **подданская повинность** (1714 ДДГ, с. 255), *в(ъ) томъ же селѣ Кустича(х) мѣе(т) по(д) собою вѣчи(ст)и(и) мужицки(й) кгрунтъ, з(ъ) которого ѿ(т)ць его мужицкую о(т)буваючи пови(н)ность и поме(р)...*(1716 ДДГ, с. 49), **повинность** (1764 АKNЗС, I, с. 540). Загальні назви повинностей також закріплені такими лексемами: *Зачимъ приказуемъ вамъ сурово. абысте жадного не заступали члвка от тяглости, контентуючися каждый казакъ своею волностю* (1691 ТЧПК, с. 49); **тяглость мужицкая, мужицкое повиновение** (1716 ДДГ, с.50); **тяглости подданскіе** (1722 ДДГ, с. 50); *А не хо(ч) с козаками у во(и)ско завытѣтъ: / яко(с) не хотѣлъ прѣ(д) ты(м) тѣгло(с)ти о(т)бувѣтъ(ъ)* (XVIII КЗ, с. 60) тощо.

Окремі назви позначають податки, котрі пов’язані з певними святами, наприклад: **коляда, колда, коледа** (Сл XVI-п.пол.XVII XIV, с. 205) ‘данина з нагоди Різдва Христового’, *старосте Луцкому и его потомком, старостам Луцким, против тых именеі дали есмо войтовство Луцкое..., // ... а вино горѣлоє, а колда и великоноцное* (1544 AS IV, с. 401-402), прасл. **kolęda* (ЭССЯ X, с. 134–135) – запозичення з лат. *Calendae* ‘перший день кожного місяця’, першочергово зберігає сліди значення ‘обряд, пов’язаний з початком року’ і лише згодом власне Різдва; *...старосте Луцкому и его потомком... дали есмо... три дома..., а к тому плат з лазен мѣщанских, ... // а вино горѣлоє, а колда и великоноцное, вины малыи и великии* (1544 AS IV, с. 402) ‘звичаєве обдарування урядових осіб на Великдень як одна з форм повинностей’, пор. стп. *wielkanosne*, від *welkanoць* (1587 Сл XVI-п.пол.XVII III, с. 221) ‘Великдень’, пор. стп. *Wielka Nos, Wielkopos*; а також спільнокореневе утворення **великодное, великодъное**

(1552 Сл XVI-п.пол.XVII III, с. 216) ‘звичаєве обдарування урядових осіб на Великдень як одна з форм повинностей’ тощо.

Серед грошових податків маємо *кинсьонь, ки(н)сонь, кинсонь: ки(н)сонь* (1556–1561 ПЄ, с. 172), *егда вʹшель в до(м), упередиль его іс̄рекоучи. иʹто са тоби види(т) симонє. црїє зємстїи, Ѡ(т) которы(х) дани бєроу(т), или ки(н)сонь...* (с. 78), *кинсонь* (1556–1561 Сл XVI-п.пол.XVII XIV, с. 98) ‘чинш, податок’, пор. лат. *census* ‘перепис’. З цим же значенням вживається субстантивно-ад’єктивне словосполучення *золотыи чиншовыи* (1556–1561 ПЄ, с. 181).

Державні найменування податків зафіксовані словами *взяток, взатокъ* (1607–1645 Сл XVI-п.пол.XVII IV, с. 44) ‘грошові надходження в казну’; *А такъ всимъ, кому то ведати належит, а особливе целникомъ, мытникомъ и всимъ конътрибуцый и податков дозорцомъ* (1614 ЧИОНЛ XIV-3, с. 114), *конътрибуцыя* (Сл XVI-п.пол.XVII XIV, с. 243) ‘грошовий податок на потреби держави’, пор. стп. *kontrybucuja*, лат. *contributio* ‘внесок’.

На позначення повинності давати підводи для перевезення вантажів зафіксовані назви *беремя, беремя повозовоє* (1566 Сл XVI-п.пол.XVII II, с. 76), субстантивно-ад’єктивне словосполучення, пор. д.-р.-укр. *беремья*, пов’язане з прасл. **berq* ‘нести’ (Ф I, с. 155); раннє середньоукраїнське *повозь* (1497 ССУМ II, с. 160), дериват від *повезти* або утворення з афіксом по-...-Ѡ від *везти*; *...чтоб всякие податки в повинности, подводы, собираны не были...* (1656 ДБХ, с. 521); *и по встѣмъ мѣстамъ и селамъ не показавъ ншего црського величества указу и подорожных сами своевольно и заровно мужицкие и казацкие кони в подводы берутъ...* (1710 ТЧПК, с. 84), конфіксальне утворення від *водити*, пор. д.-р.-укр. *подъвода* (1267 Ср II, с. 1052) та ін.

У джерелах пізньої середньоукраїнської мови документуються субстантивовані прикметники, як-от: *присадное* (1545 МатТимч II, с. 234), *а собѣстки с комяги по два гроши, ѡт помочного шоста шесть грошем, присадного такежъ по дванадцетъ грошем* (ТУ, с. 66) ‘збір від найнятих на ком’яги челядників’; *покорне* (1648 ДБХ, с. 49) ‘податок, котрий сплачували в знак покори, поступливості’, *а ми іх за божею помощью от сул возмем і да ісправит бог*

з давних віков ознаймленное пророчество, котрому ми сами себе полецевши, до милостивих нуг вашоу царському величеству, яко найуниженей, **покорне** отдаємо; і где би колвек міл ехати, нихто не важився жадное кривди і перенагабаня чинити і жеби бил всюда добровольне, **безмитне** і в цілости зо всіми річами пропусчоний, іначей не чинечи (1649 ДБХ, с. 134) ‘те, що не підлягає митному оподаткуванню’ тощо.

Функціювали також запозичення: Для **гарачу**, Турки поприсягали ему тые кондыциі (1600 Сл XVI-п.пол.XVII VI, с. 191; МатТимч I, с. 171) ‘данина ханові від немагометан, тобто немусульман’, котрий сплачували туркам, аби вони не нападали, пор. тур. *haraç*, араб. *ḥarāğ*, див. [2, с. 82–83]; О **аннатахъ**, коториі съ Полски до Риму идуть (1621 МатТимч I, с. 32) ‘данина, яку сплачували єпископи Римському престолу’, пор. лат. *annata*; Отправлень зъ Глухова до Стародуба за **стацією** и показанициною (1721 Титовъ, с. 168), де **стація** (СУМ, IX, с. 572) ‘1. іст. У Литві, Білорусії та на Смоленщині, Правобережній і Лівобережній Україні у XIV–XVI ст. – щорічний натуральний податок з селян, який стягався на утримання великокнязівського двору й урядовців. 2. іст. У Польщі та на загарбаних нею українських землях у другій половині XVI–XVII ст. – натуральний податок з селян, який витрачався на утримання польського війська’, походить від пол. *stacja*, що співвідносне з лат. *statio* та ін.

Група **віддієслівних** дериватів представлена такими найменуваннями: А моглибисте, заплативши наперед, якимъ людемъ шкоди чиниш и своеволити его уже не наводяти платою и жадною **драчею**.... (XVIII АKNЗС, I, с. 48) ‘непомірний податок’ (<драти); **оклад** (АKNЗС, I, с. 600) ‘грошовий державний річний податок визначеного розміру з кожної податкової одиниці’, (<обкладати, класти).

Серед найменувань грошових і натуральних зборів із платників задокументовані субстантивно-ад’єктивні словосполучення: **даток повуховний**, імовірно, назва мотивується збором з кожної людини, котрих рахували по вухах: *хто горґьлкою шинкует, брати от кухвы по десят золотихъ, а от посатки по золотом у, и для отбирания того датку повуховного пристановили з казацкой и*

мѣщанской стороны певных и правдивыхъ двоихъ члковъ (1710 ТЧПК, с. 86); *Денежное й хлебное жалованье, також порошок и свинець на ниѣшній 1744-й и будущий 745 годы вамъ* (1744 АКНЗС, I, с. 432); *Вшего ім. влства въсемилостивѣйшое хлѣбное и денежное жалования намы, Войском, за прошліе 744 и 745 года...* (1746 II, с. 35) ‘грошова платня Запорізькому Війську грошима та хлібом’; у тому ж значенні, що й *подушне* – подушний збір: *...в окладной подушного семигривенного збора книги того жъ числа...*(1783 ДДГ, с. 132); *окладний провіант* (АКНЗС, II, с. 640) ‘державний податок визначеного розміру з кожної податкової одиниці’ та *компанійські гроші* (АКНЗС, III, с. 797) ‘щомісячна платня, яка стягувалася з посполитих на утримання компанійців у XVII–XVIII ст., вільнонайманих козаків легкокінного полку’.

3.2.1.1.2. Найменування податків від загального прибутку в господарстві вказують на збори із платників податків з доходу в господарстві, за виготовлення товару чи торгівлю ним.

Продовжують функціонувати в пізній середньоукраїнській мові лексеми, назви котрих мотивуються об’єктом сплати податку (шкура відповідної тварини як вид натуральної данини), зокрема *лисица, лисиця* (1501 Сл XVI-п.пол.XVII XVI, с. 44–45), *от лисиц, бобровъ, кунь, рысей, соболев, волковъ, выдер, шацуючи на копу по грошей два* (1568–1573 ПККДА II, с. 559); *бобръ* (1506 АЛРГ, с. 119; Сл XVI-п.пол.XVII II, с. 132) та похідне утворення *бобровничое* (1552 АрхЮЗР 7/I, с. 629).

Запозичене найменування *дякло (дакло, дакъло)* (1507 Сл XVI-п.пол.XVII IX, с. 27) ‘данина збіжжям’, *арендовали... местечко Кошар... з дяклом, з бортным деревом* (1593 ПККДА I-2, с. 158) походить від лит. **dėklas* від *dėklė* ‘податок’ < *dėti* ‘класти’(Ф I, с. 561), котре зафіксоване в таких видах: *арендовали есмо имена наши..., зъ бояры путными, зъ ихъ полми и сеножатями, ... даклы житными и овсяными* (1601 АрхЮЗР 6/I, с. 284) ‘данина від орних земель житом’, у тому ж значенні вживається назва *житщина* (Яв, с. 225), *дакло ржаное (иржаное, оржаное): даровал есми сына моего... даклы ржаными и овсяными* (1522 AS III, с. 237), *...записую ему... три волоки съсѣлые... з людми,*

... з даню медовою, з **ДАКЛЫ** житными и **Овсаными** (1571 AS VII, с. 388), записуем ему... дорец нашъ ключа Луцкого, ... з **ДАКЛЫ** житными, овсаными и **сенными** (1566 АрхЮЗР 8/VI, с. 188) тощо. Задokumentоване слово іншомовного походження **баришь** (1585 Сл XVI-п.пол.XVII II, с. 23) ‘прибуток від торгівлі’, пор. тюрк. *Baruŝ*.

Чималу групу слів складають податки за виготовлення товару для продажу, серед яких субстантивовані прикметники **восковоє, восковничое**: *приказали есмо восковничему и соленичому Берестейскому... у восковничихъ и соленичихъ Луцкихъ... пенези собі брати тые, што берутъ съ коморъ Нашихъ восковое и соляное въ Луцку* (1508 РЕА I, с. 75), *Въ тую десять лѣтъ не мають они... плдачокъ Намъ давати, ни серебцизны, ни... соленичого, и восковничого* (1527 РЕА I, с. 148) ‘податок за виготовлення воску’.

Значна кількість найменувань цієї групи утворена за допомогою конфіксів, найпродуктивніший серед яких *по- ...-щина*: **повгъщина** (1545 ТУ, с. 66) ‘збір за право продажу прісного меду’, *Мыто рыбное, повгъщыны, грошь варовый* (1518 АЮЗР I, с. 57) від *віск*, тобто продуктів бджільництва: меду і воску; *Отправлень зъ Глухова до Стародуба за стацією и показанициною* (1721 Титовъ, с. 168), *Зборщикамъ прошлого 1742 году за сентябрскую треть показаницина отъ двохъ василювскихъ, да отъ двохъ городискихъ казановъ 4 р. заплачена и квитанція у нихъ взята* (1743 Дн.Хан., с. 189), *Переговорилъ зъ нимъ о челобиттю его Михайлового сина за коня и погребщину* (1724 Дн.Марк. I, с. 75), **поколющина** (1727 М, II, с. 175).

Окрім того, виявлені похідні з суфіксом *-щина*: *А къ тому се ребро грошовое и дубащыны и воловищыны за данью дають* (1540 / XVI Тимч I, с. 835) ‘податок’, від *дубас* (ЕСУМ II, с. 138) ‘видовбаний човен’; *дубровщыны отъ дегтярей, которые женуть по майданамъ смоляный деготь, отъ каждого коня по два рубля денегъ и по десяти ведеръ дегтю смольного жъ на лето* (1734 Оп.им.Дан.Апост., с. 77) ‘податок на дїгтярів, плата, що сплачували за виготовлення або продаж дьогтю’, очевидно, від *дуброва* (Гр I, с. 452) ‘дубовий ліс, дїброва’; та дериват на *-ина*: **Затулицини** *отъ винниковъ зъ посполитихъ*

брано по золотому (XVII МатТимч I, с. 293) ‘податок з котла у винокурному відділі’, значення неясне, можливо, пов’язане з *затула* ‘заслонка коло печі’, у такому разі первісно означало податок з печі (ЕСУМ, II, с. 242).

Серед назв податків за виготовлення й продаж алкогольних напоїв фіксуються іменникові деривати **капицизна, капъцизна** (1527 РЕА I, с. 148) ‘оплата, данина за право виготовлення і продаж спиртних напоїв’, *чопове: вызволяемъ ихъ отъ всихъ служебъ... и тежъ отъ старостиныхъ платовъ: отъ капицизны и мыта, и городовщины, на пять годъ* (1556 МатТимч I, с. 358); **Капицина** однакова по всьому Великому Князьству Литовському маєт быти брана (Там само); пор. пол. *karszczyzna*, у тому ж значенні вжито **капицина** та **капъсчина**: *а которому коли слуге своєму раскаже(т) ка(н)щину брати тому они маю(т) дава(ти) с коръчмы по чотыри гро(ш)и* (1518 Сл XVI-п.пол.XVII XIV, с.47–48), очевидно, назва походить від *капъ* ‘міра ваги, що дорівнювала 4 пудам’, проте, найімовірніше, слово походить від словосполучення *капская дань* (ЕСУМ II, с. 380); *Накинулъ онъ на насъ по семдесятъ копъ грошей винщины* (1552 / XVI АрхЮЗР I, с. 62; МатТимч I, с. 102) ‘податок з винниці’, де *винниця* ‘сад, засаджений винорослями, винний кущ, будинок, де курять горілку’, тобто податок накладений на прибуток господарства, що займається виготовленням вина; *сами собе чинши, browарное и всякие доходы, которые власне на плебанах Светого Духа и на убозтво Луцкое, на выхованье, приходятъ, собъ берете и въ свой пожиток оборочаете* (1580 / XVI Тимч I, с. 142) ‘податок, який сплачували за виробництво пива та за торгівлю ним’; від *броварь* ‘пивоварня’, пол. запозичення *browar* з нім. *Brauerei*; пізніше зафіксовано **броварицизна**: *Такъже пива волные въ тихъ маѣтностях моихъ бать не мають, опрочъ весель, и то за ведомостю арендаторовъ, отъ которыхъ browарщицны повинен заплатитъ грошей дванадцать* (1607 АрхЮЗР 6/I, с. 343) ‘податок з бровара’, а також **броварсчина** (1611 Сл XVI-п.пол.XVII III, с. 73); субстантивоване **варовое** (1556 АрхЮЗР 8/V, с. 110) ‘податок від варіння пива’ і под.

Назва, пов’язана із прибутком від господарства: **деревенное мыто, доров’яне мито** (1545 / XVI Пам. КК. IV, II, с. 171), *Plat też był nierewny, a to zownt ieho*

derewennoie myto, та *деревне мыто*: *A uzwodi Worota Melniki zdesznyi powinni robiti tolko z derewnoho myta kotoorie na Worotneho prychodyt* (с. 14–15) вживаються у значенні ‘податок за вигнаний дьоготь’ та, очевидно, пов’язані із матеріалом, з якого видобувають дьоготь.

Продуктивними виявилися субстантивовані назви, як-от: *же хтоколвек с козаков на кгрунте монастырском оселост маест, повинен десятину дават на монастыр зо всего збожа, также покотелсчизну і очковое* (1652 ДБХ, с. 262) ‘податок з кожного вулика’, етимологічно пов’язане з *око* (ЕСУМ IV, с. 170), оскільки очковий рій – бджоли, у яких занос або стільники доходять до самого *очка* ‘отвору вулика’; *закосное* (1552 АрхЮЗР 1/IV, с. 29) ‘податок від укусу сіна’, *Закосного по грошу* (1589 АЮЗР. I, с. 229); *Никеды от спижарни солоду не мает давати пятнадцати грошей солодовъного* (1569 МатТимч II, с. 339) ‘податок із солоду’; *заводное* (1600 АрхЮЗР 1/VI, с. 300) ‘дохід за дозвіл косити на певній території’, пор. стп. *zawodne*; *До ратуша надаемъ ведерковое и колодниє, жебы хто колвекъ будете чавуномъ горълку, вьдеркомъ медь, или якую речь мирити* (1693 МатТимч I, с. 89), номен *вьдерковое* (1709 Тимч I, с. 479); *Съ... магистрата... дегтевого... не брать...* (1742 Оп.ст.Млр. II, с. 57) ‘податок за вигнаний дьоготь’ тощо.

Є ряд податкових назв, утворених на основі зв’язку із предметами продажу чи містовим у процесі торгівлі. Представлені такі найменування субстантивованими прикметниками на *-ое*. Наприклад, *До мѣста провадятъ и продают и от того торговое дают* (1545 МатТимч II, с. 396) ‘плата за право продажу на певному ринку продуктів, товарів’; *викотное* (1552 АрхЮЗР 7/ I, с. 630) ‘плата за викочену з воза бочку для продажу’, *помѣрное* (1557 АЮЗР III, с. 83), *помирное* (1633 АрхЮЗР 7/1, с. 233) ‘торговий податок, який стягали при перемірюванні зерна та інших товарів’; *Завозного по грошу або отвозное* (1589 АЮЗР I, с. 229); *Отвозного и потужного по шестнадцати пенязей* (с. 230) ‘податок за кожен віз, що стояв на ярмарку’; *Одъ мѣдницъ помірного некоторого чопового давати не будутъ повинни* (1589 АЮЗР I, с. 224; 1545 МатТимч II, с. 396) ‘плата від чопа (діжки)’; *ярмарковое* (1665 МатТимч II, с. 396)

‘ярмарковий збір’, *Висильчие... наезжаючи ярмаркового вимишляють, ярмаркове* (1727 М, II, с. 175; АKNЗС, II, с. 644) ‘грошовий збір за право торгувати на ярмарку’. Загальною назвою до таких слів є *торгові збори: прислатъ въ ген. канцелярію реестръ ізяснив в ономъ показаніемъ, какови тѣ суть торговіе збори, отчего, почему іменно, в городѣ Чернѣговѣ и какимъ образомъ собираются* (1750 ТЧПК, с. 103).

3.2.1.2. Найменування податків за виконання певних послуг вказують на види зборів, пов’язані із задоволенням потреб платника, за котрі сплачувався відповідний платіж. Такі найменування представлені субстантивованими прикметниками на *-оє/-оє*: *Вратники твои на нихъ воротного по грошу бирали* (1516 АЮЗР I, с. 55) ‘податок за утримання воротарів замку’; *сокольничое* (1532 АрхЮЗР 7/ VI, с. 629) ‘плата за використання соколиних урочищ’; *квитовое* (1582 Сл XVI-п.пол.XVII XIV, с. 80) ‘плата за написання, видання квіту’, де *квитъ* ‘письмове зобов’язання, розписка’; *дѣлчое, делгоє* (1606 АрхЮЗР 6/I, с. 335) ‘плата за поділ маєтку’; *в селе Валках преднейший кол две млинових, одно ступное, а другое мучное, с которых вимери на пожиток монастирский мают іти...* (1649 ДБХ, с. 145) ‘млиновий збір’; *ваговое* (1673 / XVII Тимч I, с. 175) ‘плата за зважування’, *Наказвій взятій собою неналежне унѣверсаль, возвративши имъ ктиторамъ воспятъ, на помѣрное, скотное и ваговое до церкви служацій, не тилко бѣ онимъ в dopravленню на должникахъ церковних грошей и справованю протчих рѣчей до строеня потребнихъ...* (1721 ТЧПК, с. 35).

Субстантивовані прикметники також іменували податки за перевезення певного виду вантажу: *драгольное* (1585 / XVI Тимч I, с. 821), *Дрягольное войту тамошнему ку его пожитку надаемъ* (1577 МатТимч I, с. 235), пов’язане із *дрягиль* (Ф I, с. 546) ‘носій, вантажник’.

Зрідка за дозвіл виконання певних дій функціонували такі іменники: *дуды* (1603 Сл XVI-п.пол.XVII VIII, с. 223) ‘плата за право хрестити дитину’ – запозичення з пол. *dudek* (ЕСУМ II, с. 140–141) ‘старовинна дрібна польська монета’; *вымолочокъ* (1613 Сл XVI-п.пол.XVII V, с. 218) ‘оплата за вимолот

зерна' тощо. Зафіксовано назву *стаця*: *Они стацеи великии в них берут* (1545 МатТимч II, с. 362) 'податок на постій солдатів', пор. пол. *stacya*, М. Фасмер вказує, що запозичення *стаця* (Ф III, с. 748) 'станція' з'явилося в мові через пол. *stacja* – теж саме від лат. *statiō*.

Задокументовано найменування, що пов'язані із тваринами як об'єктами оподаткування: *шляховое* (1552 АрхЮЗР 7/І, с. 609) 'плата старості за привласнення прибудного коня чи вола', утворене шляхом субстантивації; дериват *Бобровщины грошей пятьдесятъ широкихъ* (1589 / XVI Тимч I, с. 108; МатТимч I, с. 60; АЮЗР I, с. 229) 'податок за право ловити бобрів'; *Одобралемъ листовъ два, жебы кургнскій дозорца показаници не вимагаль съ купленнихъ млинов* (XVIII Дн.Марк. I, с. 24; МатТимч II, с. 152) 'податок з кожного казана, призначеного для викурювання горілки'; похідне із *-изна*: *згонцизна* (1552 Сл XVI-п.пол.XVII XI, с. 165) 'податок за переймання чужої худоби', де *згонь* – стадо, череда.

Інші деривати на *-ина (-щина)*: *Сварковцъ подданіе приходили просити облегченія въ осипцинь* (1724 Дн.Марк. I, с. 132) 'збір за помел відсипним хлібом' (<*осипъ* 'податок зерновим хлібом'); назви за користування певними територіями, угіддями: *Догтю од обрано у Конопль по контракту въдер 10, а гаєвцини десят же* (1759 Тимч, с. 500) 'оплата за користування гаєм'; *береговцина* (1770 Тимч, с. 83) та *береговина* (XVIII Тимч I, с. 83) 'податок за користування берегом' (<*береговий*) та ін.

Назви млинових зборів задокументовані іменниками *миротцина* (МатТимч, I, с. 429) 'частина зерна, яку власник млина брав собі за помел', ...*оть скрини, в которую миротцину сыплютъ* (1560–1561 ЛЗК, с. 169), співвідносно з *міряти* (ЕСУМ III, с. 481–482) 'визначати розмір'; *И отъ того часу всяку свободу Козакомъ отяша, и людемъ благочестивимъ тяжкія и неслиханія дани наложиша, не въдуце, яко Богъ отмщеніе за крови обиду неповиннихъ будете; и въ тѣхъ частѣхъ поставиша дани: дуди нѣякисъ, повивачное и пороговцину, подимное и поголовцину, очковое, ставцизну, поемцизну, сухомелицину* (XVIII Граб, с. 29–30) 'плата за помел', композитно-суфіксальне похідне утворення;

поколейщина (МатТимч II, с. 154), *За млинок въ годъ по 5 рублей до церкви тамошней, да покольщину зол. заплатитъ* (XVIII Дн.Марк. I, с. 195) ‘податок від млинового колеса’, конфіксальний дериват.

3.2.1.3. Найменування судових зборів та повинностей визначають перелік податкових платежів у сфері судочинства. Серед таких назв давнє похідне *головщизна* (1546 Сл XVI-п.пол.XVII VII, с. 3–4) ‘плата за вбивство’, *Такъ тежъ котори люди ихъ... на поли погинули, а если будутъ люди, тогда ты маеш за нихъ головщины тымъ паном ихъ платити* (1546 AS IV, с. 457), податок, що нараховувався за голову вбитого; конфіксальні деривати *повежное* (1552 АрхЮЗР 7/I, с. 84) ‘оплата ув’язненого старості за перебування у вежі’ (<вежа), *А децкованья не брати на немъ, толко одинъ грошъ поколодного* (1557 МатТимч II, с. 154) ‘плата оглядачеві від ув’язненого за прив’язування колодки’, пор. *поколодне* (ТУ, с. 364) ‘митний збір за продаж жита та іншого збіжжя’.

Згодом зафіксоване й похідне від *вира* – *вирчое* (1563 / XVI Тимч I, с. 255) ‘плата винного за вбивство’ та давнє найменування *вина* (1627 БерЛекс, с. 15) ‘збір з винного’, котре у сполученні з прикметником утворює податкову назву *вына панская*: *Теди-смо вислухавши пристойне мовы обох сторон, схыливъшиися, наказуем декретом, абыс Хведко за проступство свое нагородилъ выни панской копъ три з нагороженем максиму правъних накъладовъ* (1664 АКП I, с. 11) ‘дохід за суд на користь полковника’.

Документуються субстантивовані найменування, пов’язані із іменником *вижъ* (ЕСУМ I, с. 396) ‘присяжний пристав у справах, що підлягали судові воєвод і повітових старост’: *вижове* (1547 / XVI Тимч I, с. 248), *тую прозьбу вашу и тыи вышей мененыи двъ рѣчи, о вижохъ и о браньи вижового, рачитъ его милость подль тогъжъ ухвалы... вскладати на тяхъ, хто статуть поправовати будете* (1547 Сл XVI-п.пол.XVII IV, с. 55) ‘оплата урядовому чиновникові за свідчення про заподіяні комусь шкоди’, *вижованное* (XVIII) ‘оплата на користь вижа’. Водночас функціонує й іменник *вижованье*: *А за працу свою ижъ бы большъ вижованья не брали* (1547 АЗР III, с. 8) ‘оплата за розгляд судової справи’, пор. стп. *widzenie* ‘видіння’ тощо.

3.2.1.4. Найменування податків, пов'язаних зі вступом чи виходом суб'єктів оподаткування із певної території чи населеного пункту засвідчують зміну місця проживання чи роботи громадянина, за що збирався відповідний платіж. Назва оплати феодалові за право змінити місце проживання зафіксована нульсуфіксальним іменником: *Выходъ отдавши, волно ему поити гдѣ хочет* (1514 AS III, с. 113; МатТимч I, с. 162); у тому ж значенні вживався субстантивований прикметник *выходное* (1552 Сл XVI-п.пол.XVII VI, с. 101).

Задокументовані субстантивовані назви *осадное* (1529 АЮЗР II, с. 196) 'плата за поселення на новій землі' від *осадний* 'співвідноситься за значенням з іменником облога; призначений для облоги'; *отходное* (1552 АрхЮЗР 7/1, с. 609) 'плата за відхід на постійне проживання в іншу місцевість'; *А хто бы хотель вступити в сие бра(т)ство... має(т) дати вступного гроше(и) шесть* (1586 Сл XVI-п.пол.XVII V, с. 54) 'вступні гроші', *Вступного до скринки брацькое заразъ положить повинен будет грошій шесть* (1623 Пам. КК I, с. 30; МатТимч I, с. 22), *Куплено входного цехового меду гарнец – 14 к.* (1783 Тимч I, с. 356) 'вступні гроші, що ставилися цеховій братії, при вступі до цеху', *вступное* (с. 344) 'оплата за дозволений вступ, вписове, вкупне'; оплата за вступ до відповідної організації та його варіант: *...в селе Валках преднейший кол две млинових, одно ступное, а другое мучное...* (1649 ДБХ, с. 145), очевидно, з втраченим префіксом; *пожиле, прожило* (АКНЗС, III, с. 799) 'гроші, які сплачували посполиті при зміні підданства'.

3.2.1.5. Найменування митного збору представлені сукупністю назв, що фіксують платні послуги митниці: *гребельное / гребелное* (Сл XVI-п.пол.XVII VII, с. 80), *...в Дунаевъ гребѣ(л)ного по пѣнѣзю* (1545 ТУ, с. 71); *гребелное* (1568 / XVI Тимч, с. 602–603), *В Дунаевъ [берут] гребленного по пѣнѣзю* (1545 МатТимч I, с. 188); *Хотя по опредѣленію ншего Сената о не взятѣ з запорожскихъ козаков, кой ездят в малую Россію, мостового, перевозного и погребелного, тако ж и на ярмарках индуты...* (1744 АКНЗС, I, с. 434) 'мито за користування греблею'; пор. *гребленное* (1545 ПВКРДА IV-2, с. 227): *Verut... hreblennoho po pienezii*.

В основі номінації деяких назв – об’єкт чи місце оподаткування, наприклад, лексема *побережное* (1551 АрхЮЗР 8/V, с. 69) ‘плата за право користування узбережжями річок та ін.’; *Прото ж розказуєм, аби тие ж колі обі, каменное і ступное, на монастир пішли і тепер, в чом жадное ні от кого не мають міти перешкоди* (1652 ДБХ, с. 271) ‘податок, який сплачували каменем’, субстантивованій прикметник; *поколодне* (ТУ, с. 364) ‘митний збір за продаж жита та іншого збіжжя’ (<колода).

Також виявлене субстантивоване похідне *прогонне* (XVIII АKNЗС, III, с. 799) ‘мито, яке сплачувалося за проїзд поштовими шляхами’. Зафіксоване субстантивно-ад’єктивне словосполучення *портовий збір* (1758 АKNЗС, IV, с. 627).

У пізній середньоукраїнській мові зафіксований конфіксальний дериват від *комора*: *Не плачеты на коморъ мытной Менской и на прикоморкахъ* (1571 МатТимч II, с. 225) ‘митна застава’.

Задokumentовані давні назви, пов’язані з переміщенням товару через кордон: *волі нашой і дороги тоєє їм зборонял і мито витягал, таковий кождий за найменшою скаргою срокго от нас караний будет, іначей не чинечи* (1657 ДБХ, с. 572) ‘плата за товар, який провозили через державні чи феодалські границі’; *мостового, перевозного и погребелного, тако ж и на ярмарках индуты...* (1744 АKNЗС, I, с. 434); *Мостового дано 3 к.* (1745 Дн.Хан., с. 247) ‘мито за право провозу товару через міст’; *мостового, перевозного и погребелного, тако ж и на ярмарках индуты...* (1744 АKNЗС, I, с. 434) ‘проїзне мито, яке стягували з купців за перевезення товарів’.

Найчастіше у пам’ятках трапляються назви *евекта* (АKNЗС, IV, с. 772) ‘мито, яке стягували за вивезення товарів’, походить від лат. *evehō* (*evectum*) ‘виводжу’ та *індукта* (Там само) ‘мито, яке стягували за ввезення товарів’, від лат. *inducto* ‘ввожу’: *евекта* (XVII Тимч, с. 868) ‘митний податок за вивезення товарів’; *Данъ квитъ индуктовый одъ Павла Каленикова на пять куфъ* (1733 Дн.Хан., с. 121); *...отехаль оттоль и прибыль въ Нъжинъ коло вечерень, где сталь квартерою у Димитрія Николаева, откупица индукты* (1742 Дн.Хан.,

с. 135) ‘митний податок за привезення товарів’; *Писаль къ старостѣ товкачовскому противъ его писма, чрезъ подводчиковъ присланного, и квітѣ индуктарскіе отъ его-жѣ присланные къ нему обратно включены* (1742 Дн.Хан., с. 180); *индукта* (1744 АKNЗС, I, с. 434); *Здѣлано, а 13 подано въ сенатъ доношеніе обѣ индуктѣ* (1745 Дн.Хан., с. 263); *Послѣ обѣда отвозилъ Гудовичъ формуляръ квітѣвъ, якіе должны даватъ купцамъ фактори по заплатѣ индукты или евекти, до секретаря Новоторжцова, а въ вечеру онѣ-жѣ былъ въ, дворецѣ* (1747 Дн.Хан., с. 395); *Прибыль зѣ писмами отъ зятя Ярема Дубянской, чрезъ которого, отѣхавшого 29 числа въ Городище, писалъ до жены, до Городиского и къ Самусенку съ копією ордера, посланного до екзактора, о нетребованіи отъ маишѣ другой индукты и евекты* (1752 Дн.Хан., с. 477–478); *При оныхъ салахъ бывшего пристава съ слободы Злинки Матвія и пашпортѣ, у него бывший зѣ губернской смоленской канцеляріи, квитѣ индукторскій, и карту сотника случановскаго пропускную при моемъ извѣстіи въ полковую стародубовскую канцелярію отпавилъ...* (1754 Титовъ, с. 194); *индуктовий збір* (1756 АKNЗС, IV, с. 552).

Поряд з давніми українськими назвами в мові з’являються окремі російські слова, серед яких: *Былъ у графа рано Гудовичъ съ объявленіемъ сенатского указа обѣ отставки пограничныхъ пошлинъ поголовныхъ, безъ указа передъ симъ отъ губернаторовъ кievскихъ уставленныхъ* (1747 Дн.Хан., с. 297), *пошлина* (1746 АKNЗС, II, с. 36); *На провозъ оной за подводу 3 рубля, на пошлину 1 рубль., ...за то, что онѣ, уплатя въ казну вшего ім. вса указаную пошлину...* (1730 Дн.Хан., с. 19), зафіксована назва мотивується *по-ходить, пошелъ* (див. Ф, III, с. 349); нехарактерні для сучасної української мови тощо.

3.2.2. Найменування суб’єктів процесу оподаткування вказують на осіб, що беруть участь у збиранні чи віддаванні податків та зборів у встановлених обсягах та з відповідною періодичністю, серед них – збирачі, платники податків.

3.2.2.1. Найменування збирачів податків та зборів – представники суспільства, що уповноважені збирати кошти чи матеріальні блага з населення у визначених розмірах та з певною періодичністю.

За структурою найменування цієї групи неоднорідні. Вони представлені відіменними утвореннями з суфіксом *-никъ*: *на усіхъ селъ да не имають хѣдити...глобници... и жадною(!) глѣбоу брати ѡ(т) тыхъ люди що у ихъ селахъ боудоуть жити* (1522 Сл XVI-п.пол.XVII VI, с. 219) ‘збирач судових штрафів’, *глобникъ* від *глоба* ‘судовий штраф’, пор. болг. *глоба*, ‘штраф’; *десятныкъ* (XVII Тимч I, с. 705) ‘особа, що збирала десятину’; *и якъ грѣшиного мытника к собі позваль и як тыжь ропотникомъ [!] ѡповѣдаеть* (1556–1561 ПЄ, с. 258) ‘збирач мита’, у тому ж значенні, що і *мытникъ* функціонував суфіксальний дериват *мытарь*: *ѡма, и ма(т)ѡеи, мытарь* (1556–1561 ПЄ, с. 156); *мытарь* (1627 БерЛекс, с. 67), утворення від *мыто*; *осьмник* (ТУ, с. 363; ЕСУМ, IV, с. 230) ‘збирач податків’, від *осьмий*, назва зумовлена розміром податку – восьма частина чогось.

На позначення збирачів податків та зборів зафіксовані також субстантивовані прикметники: *Соляничій Луцкій Мишко Полчиковичъ* (1509 АЮЗР II, с. 122; МатТимч II, с. 339) ‘збирач соляного мита’; *Листъ даный соляничимъ и восковничимъ Володимерскимъ на учиненъе личбы съ коморы соленое и восковое* (XVI АЮЗР. II, с. 123), вживається на позначення особи, яка збирає оплату від воску. Номен *бирчий* побутує у джерелах у варіантах: *Имена бирчимъ на реестра выписати* (1538 / XVI АЮЗР I, с. 102), *берчий* (1566 AS VII, с. 89; Сл XVI-п.пол.XVII II, с. 84) ‘збирач податків’, *бирчий* (1570 ВГС, с. 158), етимологія якого неочевидна, з одного боку, можливе походження від *биръ* (Ф I, с. 167) ‘податок’, проте М. Фасмер подає й інші погляди науковців, зазначаючи, що варто виходити із тур. *bujurudži* ‘начальник’; згодом у пам’ятках виявлено *побърчий*: *Толко при томъ явилис многіе люде в прикритіи атамана кодацкогѡ городового Ничипора Пластуна по регистру от него данному намъ, по котрому он собираеть поборы якоби не виключая от того нѣкого, а іменьно хатъ до ста і боліе, с коіхъ не іно что какъ толко себѣ із своїми побърчими користъ імѣеть і темъ ихъ закриваеть* (1754 АKNЗС, III, с. 111).

Пізньюю середньоукраїнською мовою задокументовано запозичення: *я за росказа(н)емъ пана своего, пнѣ Ма(р)тина Кобы(л)ского, дворенина гѣдрьского и*

*забо(р)цы промы(т) гсѣрски(х) в земли Воли(н)ско(и), ездил(л)... до кнѣзѣ А(н)дрѣя Тимофѣевича Капусты (1565 ТУ, с. 113) ‘збирач податків’, пор. стп. *zaborca*; **екзакторъ** (1660 / XVII Тимч I, с. 868), слушиного здѣрства ділатъ не важилисе, але аби оддавши **екзакторови** нашому належачую повинность, до жадного розних екзакцій плаченя приму шани не били (1657 ДБХ, с. 591), **екзакторъ** (МатТимч II, с. 508) ‘збирач податків’, Прибыльъ зъ писмами отъ зятя Ярема Дубянской, чрезъ которого, отъехавшого 29 числа въ Городище, писалъ до жены, до Городиского и къ Самусенку съ копією ордера, посланного до **екзактора**, о нетребованіи отъ маишь другой индукты и евекты (1752 Дн.Хан., с. 477–478), пор. пол. *egzaktor*, з лат. *exactor*; Генераль кушалъ обѣдъ у **індуктаря** Романа Яненка зъ протчами, а я не былъ тамъ, ради бывшихъ передъ тимъ частихъ трактаментовъ, и другіе наши не были-жъ (1742 Дн.Хан., с. 176), Онъ-же Яненко прислалъ писмо до **індуктара** написанное, чтобъ отъ горѣлки нашей по ярмаркамъ не брано индукты (1742 Дн.Хан., с. 181).*

На означення збирачів податків також використовували такі назви: *Торговъцы, которые тамъ на Каневъ земљею або водою ездѣтъ, кажъдыи // с них даеъ **старостѣ** ѿбистки ѿтъ головы по грошу (1552 ТУ, с. 78) ‘збирач податків’, походить від *старий* (ЕСУМ V, с. 398–399), пор. прасл. **starь* ‘старий, давній’; Приездилъ мѣщанинъ погарскій Гордѣй Кружило зъ інструкцією о **зборщикахъ**, что берутъ лишнее, которому зъ владѣнія нашего и сказка дана (1742 Дн.Хан., с. 146); **Зборщикамъ** прошлого 1742 году за сентябрскую треть показаницина отъ двохъ василювскихъ, да отъ двохъ городискихъ казановъ 4 р. заплачена и квитанція у нихъ взята (1743 Дн.Хан., с. 189). Запозичення **кантаржѣй** (1763 АKNЗС, IV, с. 678) ‘військовий служитель, охоронець і наглядач за мірами і вагами та збором торгового мита в Січі’, походить від тур. *кантар* ‘ваги’, пор. пол. *kantorzy, kantorzysta*; **суперінтенданг** (АKNЗС, I, с. 604) ‘митний чиновник у Польщі’, запозичення з давньолатинської мови, де *superintendere* ‘наглядати’; **Шафа(р)** повинѣ(н) писа(т) всякіи росхóды: / та(к)же если якіє те(ж) е(ст) и прихóды (XVIII КЗ, с. 297), **шараф** (АKNЗС, I, с. 606)*

‘збирач податків і мита на Січі, перевозах’, запозичене через пол. посередництво із двн. *schaffâri* ‘наглядач, керівник’ (ЕСУМ, VI, с. 389).

3.2.2.2. Найменування платників податків та зборів – суб’єкти процесу оподаткування, котрі зобов’язані сплачувати податок або збір із певною періодичністю уповноваженим представникам.

Значна частина таких найменувань представлена субстантивно-ад’єктивними словосполученнями, головне слово у яких виражене іменником у множині – люди: *а половица мѣста з людми данными* и з землею пашною... и во (!) всем, што коли здавна к тому прислухало... и как кн[А]зь старый втехал вт всих сел земль[ю]...къ городу (1502 AS I, с. 148) ‘ті, хто сплачує данину’; *найпервей дворъ нашъ Турейскъ и села... што на замокъ всакую роботу робать и дань дають, и тежъ село Свинухи, што в немъ суть люди служебные* и з мытомъ великим и малымъ (1508 AS III, с. 56) ‘селяни, які несли військову службу, або виконували певні повинності’; *естлибы... она... грошей ему не отдала, тогда мела ему поступити в тых пенезех чотыри службы людей своих подворицных* (1561 АрхЮЗР 8/III, с. 42) ‘жителі дворищ, які виконували повинності’; *чтоб наездов на шляхетския дома и на подданные люди королевские и шляхетские отнюдь не чинили* (1650 ДБХ, с. 168).

Окремі назви осіб утворені за назвою податку чи повинності: *люди куничьные* (Сл XVI-п.пол.XVII XVI, с. 171) ‘піддані, які платили податок шкурами куниць’, *замок... з людми отчизными, прихожими, данными, и куничьными... малжонку (сво)ему пану Щасному Харлинскому даю, дарую и на вечност записую* (1568 АрхЮЗР 8/VI, с. 226); *село Крухиничи с хволваркомъ, з людми тяглыми и нетяглыми // арендуем...Адамови Буркацькому* (1591 ПККДА I-2, с. 161–162) ‘селяни, які відбували повинності своєю тягловою худобою’; *арендовали [...] местечко Кошар [...] в том же месте мыто звыклое; з бояры и зо вьсеми людми тяглыми и нетяглыми...в тых преречоных местахъ и селахъ мешкаючи ми* (1593, с. 158) ‘селяни, які не мали власної тяглової худоби’; *А над то если бысте вы якого члвка з тяглых важилистеса, до своего козацаго*

реестра приймати, tedy далисмо такую моцъ паню тое слободки, абы она такового брала под свое послушенство (1690 ТЧПК, с. 49) тощо.

Деякі назви вказують на певну частину населення, зокрема: *МинувшогѠ мся... присланнимъ от велможности вашеи приказом, ... учинить обстоятельную і вѣрную Ѡпись: ...о прихожалих... людях..., да и в какомъ Ѡни тамо званіи находилис – выборниє ли козаки, албо козаки, албо **подмощики** или **посполитиє**...* (1756 АКНЗС, III, с. 279), **підпомічники** (АКНЗС, I, с. 601) ‘незаможний прошарок козацтва, що виконував натуральні повинності й сплачував грошові податки втричі менші, ніж відповідні майнові категорії посполитих’, котрі виконували функцію „підмоги” виборним козакам; **посполитиє** (1756 АКНЗС, III, с. 279) ‘вільне населення сіл та містечок, яке сплачувало податки і виконувало певні повинності на користь держави і власника’; **державні селяни** (I, с. 594) ‘селяни, які перебували у феодальній залежності від держави, користувалися закріпленою за ними землею, за що платили подушний податок і відбували інші повинності на користь держави’ та ін.

Окрім того, зафіксовані й інші давні найменування: *наспрвѣй князю Андрѣю сѧ достало половица города Камана... зъ дюими з **данники** и з землю пашною* (1502 AS I, с. 147), та його варіанти **данъникъ**, **даньникъ** (1502 Сл XVI-п.пол.XVII VII, с. 172) ‘той, хто сплачує данину’, співвідносні із *дань*. Деякі похідні утворення презентують давні слова, як-от: **датель** (1577 AS VI, с. 80–81; Сл XVI-п.пол.XVII VII, с. 182) < *дати* та *За сымъ донош[у] велможности вашей, что порученное мнѣ от вас[ѣ] чрезъ козака запорожского, пава Онысыма Крив[ицкого] церковное дело работою уже начато издѣл[кою] столпа болѣе полтора аршына, о чемъ і **податель** сего, бывшій в Глуховѣ козакъ запорожскій Васыль Швыдкій, велможность вашу увѣрыть может* (1760 АКНЗС, I, с. 139–140) ‘той, хто дає податки’; **єсачъник**, **єсочникъ** (1536 АрхЮЗР 8/V, с. 10; Сл XVI-п.пол.XVII IX, с. 101) ‘людина, яка платить або збирає ясак – данину натурою’, від тюрк. *jasak*.

Задokumentована лексема **дєсатокъ** (1505 Сл XVI-п.пол.XVII VII, с. 254–255) ‘одиниця групування, обліку залежних, оподатковуваних осіб’ позначає

групу людей: *...просиль въ насъ десяти чоловѣковъ, на имя Тетеровчанъ Кремяницкого десятка, абыхмо ему тые люди одному дали...* (1505 АЗР I, с. 365).

Деякі назви вказують на статус платників податків: *людцы, людъцы* (Сл XVI-п.пол.XVII XVI, с.182) ‘залежні або звільнені від повинностей особи’, *жаловали намъ, што жъ дей тамъ которые з нихъ людцы за собою мають для помочы своее на той жо земли, с которое сами службу служатъ и дякла дають, и ты дей тыхъ огородниковъ ихъ кажешъ къ собе на роботу гнати* (1524 АЛРГ, с. 198); *волный, вольный, вольный, вулный, вълный, воленъ* (Сл XVI-п.пол.XVII IV, с. 204) ‘позбавлений чогось, звільнений від певних обов’язків, повинностей’; *там ему тые слуги менованные кнегини и князя Соколскихъ поступили от панов своіх двор зо всимъ будованемъ, люди и воленики зо всеми их платы и повинностями* (1571 АрхЮЗР 8/VI, с. 356) ‘новоприбулий селянин, який мав пільги у сплачуванні податку та у виконанні повинностей’; *бобыль* (1649 Сл XVI-п.пол.XVII II, с. 133) ‘людина, що немає своєї землі та не несе державного тягла’, походження слова не встановлено, М. Фасмер наводить різні погляди щодо етимології слова (Ф I, с. 181) і відзначає, що вони не обґрунтовані, пор. англ. *bob* ‘телепень’, лит. *bumbilas* ‘наймит, ледар’. На інших територіях замість *бобыль* (ЕСБЄ IV, с. 139) вживали назву *кутник* ‘бідний безземельний селянин’ (від пол. *kątnik*, від *kąt* – кут).

Поняття на означення звільнених від оплати фіксують лексеми: *да и в какомъ ѿни тамо званіи находилис – виборниѣ ли козаки...* (1756 АKNЗС, III, с. 279) ‘козаки, що несли військову службу за власний кошт, за що звільнялися від повинностей і податків’; *слобода* (АKNЗС, I, с. 604) ‘нове поселення, у якому населення звільнялося на деякий час від податків і повинностей’, очевидно, результат видозміни від *свобода*.

3.2.3. Найменування місць збору податків констатують простір, називають місце, на якому здійснюється процес оподаткування. Пам’ятки фіксують назви *важница* (Сл XVI-п.пол.XVII III, с. 164) ‘міське приміщення з вагами для зважування товарів і стягнення з них мита’, *И важницу и воскобійню зась абысте месту отдали* (1532 АрхЮЗР 5/I, с. 33), від *вага* (ЕСУМ I, с. 317–

318) ‘прилад для зважування’; *Преходѣ ѿ ѿтоудоу. оу(з)дрѣ члѣка съдащаго на мѣтѣнищи, имене(м) мѣ(т)ѿеѣ* (1556-1561 ПЄ, с. 154), від *мито* (ЕСУМ III, с. 467) ‘оплата за перевезення товарів через кордон’ та ін.

Зафіксоване найменування іншомовного походження – *газофилакїя, газофилакїя* (Сл XVI-п.пол.XVII, VI, с. 181) ‘скарбниця’, *тѣи то слова мовиль гѣ в газофилакїи то є(ст.) вѣ скарѣбнищи цѣрквней* (1556–1561 ПЄ, с. 379) запозичене з гр. *Gasophylakion*, від *gaza* ‘скарб’ та *phylassein* ‘зберігати’. З нім. через пол. посередництво з’явилося слово *скарб*, яке функціонувало у ранній середньоукраїнській мові XIV–XV ст. на означення поняття місця збору грошей, казни, виявлено й у пізній середньоукраїнській мові (XV–XVIII ст.): *Дошла нас скарга од мещан кїевских, же там нїкаторїє своєволники горїлки робят і ними шинкують, через що ущербом скарбови нашому войсковому дієтсе...* (1654 ДБХ, с. 317). Поряд із *скарбниця* (СУМ, IX, с. 253) ‘адміністративна установа Запорозької Січі, яка відала коштами’.

Згодом виявлені й інші назви: *Я чрезъ Малую Неву переходиль отъ митного двора и бывъ въ коллегїи, писалъ до Урїила и до сотника голтвянского въ Москву* (1732 Дн.Хан., с. 82–83); *І потому ещѣ остановилосъ выписоватъ справки к докладу і о таможенѣ...* (1756 АKNЗС, IV, с. 552), що походить від давньоруської лексеми *тамъга* ‘вид податку татарам’ (Ф, IV, с. 18), проте в сучасній українській мові слово не використовується.

Функціонують у мові й запозичені лексеми, наприклад, *пакгаузь* (1758 АKNЗС, IV, с. 662) ‘склад для недовгострокового зберігання товарів на митницях, у портах тощо’ від нім. *Packhaus*, де *packen* ‘укладати’ і *Haus* ‘приміщення’; *и солдатами и обеицикакми плывущей мимо Переволоченского Ѳорпостѣ потаенно Воиска Запорожского...* (1761 АKNЗС, IV, с. 670), від нім. *Vorposten* та подібні назви.

3.2.4. Найменування документів, що засвідчують статус суб’єктів оподаткування, визначають перелік осіб податкової сфери, звільнених від сплати, або тих, що виконали податкове зобов’язання. Задokumentований різновид таких документів як *безмытный листъ* (XVI АЮЗР I, с. 75),

*НаѠстатку бовѣмъ всѣхъ нашихъ справъ, зо всѣхъ годинъ живота нашеѠѠ
Ѡ(т) безъмытного сүдїи бѣдетъ пытан'є (1627 Сл XVI-п.пол.XVII II, с. 47; XVI,
с. 50) 'грамота на право безмитної торгівлі'; Ѡтъ купъцовъ... тѣбы(л)цовъ кгда
єдутъ а листовъ бє(з)мытныхъ в себє не мають мѣта втѣ воза по в' грош(и)
даютъ (1552).*

Зафіксовано словосполучення: *а водле квитовъ поборовыхъ, до поборець
короля его милости отъдавати мають (1601 АрхЮЗР 6/1, с. 287) 'документ про
сплату податку'; приєха(в)ши мнє ту(т) до Володимера на я(р)марокъ с
товаромъ... Юзефъ Абрамовичъ... поча(л) пыта(ти), є(с)ли бы(х) бы(л) квитъ
Ѡ(т)мы(т)ны(и) (1602 ТУ, с. 236); квит (XVIII АКНЗС, II, с. 638) 'розписка про
сплату боргу, мита', очевидно, запозичення через пол. *kwit*, можливо, з нім. *Quitt*
від лат. *quietus* 'спокійний' (ЕСУМ, II, с. 417).*

Іменник *ярлик* (XVIII АКНЗС, IV, с. 776) 'дозвіл на перетин кордону або
перевезення товару через кордон, містив інформацію про товар, сплачене мито,
наявні тавра та печатки', *ярлик* (ЕСУМ, VI, с. 552) запозичений із монг. і тат. мов
за часів Золотої орди; тат. ярлык 'письмовий указ, грамота хана', монг. *jarlig*
'указ, наказ'.

3.2.5. Інші найменування. У цей період активізуються й інші номени, котрі
характеризують процес оподаткування: лексема *вольность* у варіантах *вольность,*
вольность, вольность, вольность (1552 Сл XVI-п.пол.XVII IV, с. 203–204)
вказує на право звільнення від повинностей чи певного обов'язку громадян, отже,
незалежних від сплати (<вольний>): *И вжо они... золотыхъ черленыхъ до Скарбу
Нашого давати, не мають до того часу, поколе ажъ вся тая десеть годовъ
вольности... сполна выйdetъ (1564 РЕА II, с. 132); волька, волка (Сл XVI-
п.пол.XVII IV, с. 218) 'поселення, мешканці якого на певний час були звільнені
від повинностей, податків', тобто були вільними: село Крухиничи с хволваркомъ...,
з людми тяглыми и нетяглыми, инклюдуючи в то Янчинского, который мешкает
на вольце нашей Девлинской... (1591 ПККДА I-2, с. 161–162); Торгов добрыхъ
мѣти не могут... за драчею и лупѣствомъ (XVI Тимч I, с. 824; 1545 МатТимч I,
с. 233) 'здирання поборів', походить від *драти* (Ф I, с. 535) 'обдирати'; до*

жадного розних **екзакцій** плачення примушувани не били (1657 ДБХ, с. 591) ‘стягання податків’; *Купцы абы экзециѣ отдавати не збороняли* (1660 МатТимч II, с. 508) – запозичення з лат. *exaction* ‘вимагання’ через пол. *egzakcja*; **єсачниство** (XVII АрхЮЗР VIII, V, с. 12) ‘становище, обов’язки того, хто платить ясак’, походить від тюрк. *Iâsâk* тощо.

Основні положення розділу відображено в наукових статтях автора [134; 139; 142; 143].

Висновки до розділу

Отже, історично сформована група слів “податкові найменування” в ранній та пізній середньоукраїнській мові відображає суспільно-економічні реалії в процесі державотворення. Задokumentована лексика в матеріалах широкого кола пам’яток XIV–XVIII ст. презентує праслов’янський та давньоруськоукраїнський лексичний фонд.

Під впливом міжнародних торгівельно-економічних зв’язків мова поповнилася через посередництво польської та російської мов запозиченнями, наприклад: з лат. в українській мові закріпилися найменування *чинши*, з пол. – *капицизна*, з лит. – *дякло*, з тур. – *гараць* тощо.

У середньоукраїнській мові виявилися продуктивними субстантивовані прикметники на *-оє* (*восковоє, варовоє, заводноє*); *-оє* (*викотноє, торговое, завозноє*); деривати на *-щина* (*волощина, городовщина, кликовщина* і подібні); похідні на *-изна* (*посеребицизна, капицизна, єсачьчизна*).

Окрім того, задokumentовані субстантивно-ад’єктивні словосполучення типу *дань бобровая, золотьи чиншовьи, дякло овсяноє, деревенкоє мыто* тощо.

Семантика назв здебільшого прозора, оскільки за основу номінації покладено об’єкт процесу оподаткування. Серед основних способів словотворення номенів податкової сфери – морфолого-синтаксичний та афіксальний.

Найменування податків у словниковому складі середньоукраїнської мови представлені строкатим, неоднорідним складом, проте простежується тенденція збереження давнього лексичного фонду, котрий часто стає основою для творення нових слів.

Досліджений матеріал дає змогу проаналізувати історію формування податкових найменувань, зробити висновки про їхній системний характер. Опис податкових назв пізньої середньоукраїнської мови також є основою для подальшого вивчення найменувань податкової сфери на матеріалах пам'яток, що зафіксували новоукраїнську мову (від кінця XVIII ст.).

Розділ 4. ПОДАТКОВІ НАЙМЕНУВАННЯ У НОВОУКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

У період функціонування нової української мови посилюється вплив Російської імперії на внутрішнє суспільно-політичне життя українців й безпосередньо на торговельно-економічні зносини, а тому у мові з'являються специфічні російські лексеми, котрі витісняли питомо українські назви. Проте пам'ятками засвідчені й запозичення європейського походження через посередництво польської та російської мови. В. Горобець стверджує, що „іншомовні терміни засвоюються українською мовою, обростаючи дериватами, створеними за українськими моделями” [30, с. 118], але водночас спостерігається тенденція до „витіснення полонізмів шляхом добору загальнонародних українських відповідників та калькуванням, в якому, безперечно, виразну роль відіграла російська мова” [30, с. 120].

На думку В. Акуленко, „створення міжмовних аналогів із подібною семантикою і мотивуванням (семантичним, морфологічним, а для сталих словосполучень семантико-граматичним) фактично є шляхом напівприхованої інтернаціоналізації лексики і термінології мов” [1, с. 5].

Ці чинники безпосередньо вплинули й на формування лексико-семантичної групи „податкові найменування”, динамічність та неоднорідність складу якої пов'язана із позначуваними реаліями, що змінювалися в процесі державотворення.

У період к. XVIII – поч. XX ст. фактичний матеріал поділено на такі семантичні типи: а) найменування податків та зборів: назви загальних податків з населення (грошових й натуральних зборів з платників; податків від загального прибутку в господарстві); назви податків за виконання певних послуг; назви податків, пов'язаних зі вступом чи виходом суб'єктів оподаткування із певної території чи населеного пункту; назв митних та судових зборів; назви повинностей; б) найменування суб'єктів процесу оподаткування (назви збирачів та платників); в) найменування документів, прав та обов'язків суб'єктів оподаткування; г) найменування місць збору податків.

4.1. Найменування податків та зборів фіксують у мові реалії на означення видів платежів з населення на користь держави, врегульованих правилами процесу оподаткування за допомогою уповноважених органів чи осіб.

4.1.1. Найменування загальних податків з населення

Назви загальних податків з населення фіксують у мові суспільні реалії, до яких належить процес оподаткування. Серед найменувань загальних податків з населення новоукраїнської мови (від к. XVIII ст.) зафіксовані назви грошових і натуральних зборів із платників та податків від загального прибутку в господарстві.

4.1.1.1. Найменування грошових й натуральних зборів з платників

Групу найменувань грошових й натуральних зборів з платників представляють лексеми, виділені за об'єктом сплати податків (матеріальні чи нематеріальні блага).

Значна частина давніх найменувань продовжують функціонувати в новоукраїнській мові. Серед них зафіксовані такі назви: **дань** (1804 Словесникъ, с. 30), пол. *czyn/z*; **дань** (1874 ОРУС, с. 30) 'податок, данина'; **дань, данє** (1877 Верх, с. 85) 'податок': *Данє му дали; дань грошева, серібна, натуральна* (1893 Люб, с. 338; 1920 Яв, с. 176), **дань** (Гр I, с. 357) 'данина, що отримують з платників', *Не мав багач що ліпшого робити, Приобіцяв цареві дань платити* (Фр., XI, с. 319); **данина** (СМН, с. 85), **данина** (Гр I, с. 357), *Все громада програвала... Пан вже ліс відмежував І нові за нього драчі Та данини накладав* (Фр., X, с. 246); **датокъ** (1840 Б-Н, с. 112), **дача** (Гр I, с. 360), **дача** (Там само) 'грошовий збір'; **данниче** (1893 Люб, с. 848; 1920 Яв, с. 176) 'податок від данників'; *Жителей не платящихъ податей: дворянъ, мужеска пола востьмнадцать тысячъ...* (1798–1800 ТОМГ, с. 29), *Та якъ можно – казавъ голова: - що бь женська душа, та платыла подати?* (1841 Ласт, с. 38; Кв-Осн, II, с. 516), *Въ тихъ уже грамотахъ все прописувалось, який одбутокъ міський чоловікъ, чи міщанинъ, повиненъ місту одбувати, яку подать у скарбовню міську складати, яку данину одъ усякого диму платити, які поплаты зь землі, зь двора, съ крамниці давати и якъ поміжъ собою громадськимъ судомъ правуватися* (1861

Основа №3, Хмельницина, Ч.1., с.10), **податок** (Там само), **податокъ** (1840 Б-Н, с. 287), **заробковий податок** (СУМ, III, с. 293) ‘податок з заробітку’, – *Ей, діду! ..Маєш платити попри домовий ще й заробкового податку п'ятнадцять ринських річно* (Фр., I, с. 374); **подать** (Гр III, с. 239) ‘податок з селянина, міщан’, *Батько й мати все говорили синові, що восени треба їм шукать невістки, що вони старі, а панщина важка, податі великі* (Н.-Лев., II, с. 172); **подача** (Там само); **десятина** (XVIII Тимч, с. 704) ‘податок у розмірі десятої частини з доходу’, **десятина** (Гр I, с. 373) ‘десята частина’; **поборъ** (1840 Б-Н, с. 285) ‘данина’, *Загула громада и зробылы по Веклыному, и пишла по селу слава, що Векла стоить у ревызіи и подушне платыть* (1841 Ласт, с. 38); **побір** (Гр III, с. 204), *З кожної хати брали одсипного і десятину. Невелика ще біда сі побори, коли б не осоружна шляхта збирала їх* (Стор., I, с. 367); одночасно функціонують синонімічні найменування **подимне** (1840 Б-Н, с. 287) ‘податок від дому (димъ)’, **подымне** (1842 Ен, с. 22), „подимне” [19, с. 131] та **подимщина** (Гр III, с. 241); *Оце жъ въ-осени й зімою іздивъ князь изъ дружиною на влови – добувати хутер; тутъ же полюючи ходивъ и на полюддя, чи то бъ то по людськихъ оселяхъ збирати княжу дань, подимне, чи якъ воно тоді въ насъ звалось* (1861 Основа №9.3, с. 85); **полюддя** (Гр III, с. 291) ‘об’їзд з метою збирання данини та сама данина’; **бірчоє** (1901 Яв, с. 37) ‘плата на користь бірчого’, **бирче** (ЕСУМ, I, с. 185) ‘такса для збирання податку’, похідне від *биръ*, (див. Ф I, с. 167), **бір** (ЕСУМ, I, с. 201) ‘податок’, очевидно, запозичення з рум. мови – *bir* ‘данина’; *Крестьяне владѣльческіе находятся всѣ на работѣ, а оброчныхъ не имѣется* (1798–1800 ТОМГ, с. 46); *А теперъ, у насъ, по новому уставу, за наділь 7 $\frac{1}{2}$ десятинь на хозяйство – приходитця заплатити оброку за десятину по 2 карбованці, або 12 днівъ одбутку, у годъ...* (1862 Основа №2.5, с.86), **обрикъ (оброкъ)** (1840 Б-Н, с. 254) ‘річна данина’, *Аж ось вийшов рішенецъ: Несить панові ралець, Що без чиншу та оброків Ви владали стільки років Тим, що панове було...* (Манж, с. 150) тощо.

Найпродуктивнішим формантом при творенні найменувань податків виявився суфікс **-ина (-щина)**. Серед таких назв давні **відприкметникові**

утворення **роковщина** (1840 Б-Н, с. 317) ‘річний податок’ (<роковий), *Тутъ и дружина княжа и на влогахъ, и на зібранню княжої роківщини добре роскошувала, що мусили селяне зъ останнёго добра хижаківъ тихъ оружнихъ задовольняти и одъ себе въ другі села випроваджувати* (1861 Основа №9.3, с. 85), **роківщина** (Гр IV, с. 64) ‘річний збір, що збирали з приходжан священниками’; **воловщина** (1892 Люб, с. 481; 1920 Яв, с. 121) ‘збір на військові потреби’ (<воловий); **коневщина** (1892 Люб, с. 321) ‘грошовий податок взамін натурального, конем’ (<коневий). **Відіменні** похідні представлені словами **погуковщина** (1861 Основа №8.4, с. 102; Гр III, с. 236) ‘внесок на оплату податків за бідних і для інших благодійних потреб’, очевидно, від *погук* (ЕСУМ, I, с. 615; СУМ, VI, с. 727) ‘звук, вигук’, хоча А. Москаланко виводить від дієслова *погукати* за допомогою суфіксів *-ов-щина* [105, с. 30]; **корговщина** (1892 Люб, с. 785; 1920 Яв, с. 378) ‘податок з річкових суден’, можливо, від *коргіта* (ЕСУМ, III, с. 13) ‘вирубане з коренем дерево, що йде на будування суден’.

Продовжують функціонувати давні деривати на *-щина*: **сербщина** (1840 Б-Н, с. 325) ‘повинність поміщику’, пов’язана із лат. *servus* ‘невільник’, однак може походити і від *сербувати* ‘служити у війську’ (ЕСУМ, V, с. 216) та **серебщина** (с. 218) ‘податки на військові потреби, податок за землю’, похідне утворення від *серебро* ‘срібло’, пор. пол. *serebszczyzna* ‘данина сріблом’; **зкпщина** (1840 Б-Н, с. 155) ‘скопщина, щорічна плата снопами зжатою хліба власнику землі за користування землею’, конфіксальний дериват з-...-щина від *кпна* (*копа*); **подушевщина** (с. 288) ‘податок від однієї людини’ (<душа, конфікс по-...-евщина) та ін. Поширене також давня віддієслівна лексема **драча**: *як прийметься [справник] розвідувать, яка драча була якоби на ралець чиновникам, а і усе в нас позоставалось* (Кв-Осн, I, с. 410) ‘великі побори, непомірний податок’.

У новоукраїнській мові задокументовані похідні, утворені шляхом субстантивації прикметників: *А подушное за двъ души* (1861 Осн №1, с. 272); *Чи доведеться ще подушне заплатитъ? Чи до снаги вже розплатився?* (1861 Основа №3, с. 112); „...Отъ якъ невидно – ревизія; неси, батько, за Товкаченка **подушне**, бо й Товкаченко дивитця на божий світъ...” (1861 Основа №5.1, с. 15); *Мовъ за*

подушне оступили / Оце мене на чужині / Нудьга и осінь... Боже милій! (1862 Основа №8.1, Кобзарь. с. 4) **подушне** (СМШ, II, с. 98) ‘податок кожної особи певної громади’; **смикове** (Гр IV, с. 157) ‘податок’, іронічно, очевидно, номінація пов’язана із частим смиканням платників податків з метою оподаткування; **пунтове** (с. 499; ЕСУМ, IV, с. 634) ‘земський податок на поштових коней’, етимологія неясна, можливо, пов’язане із стверджувальною часткою *пунт* (Там само), що походить через посередництво від нім., де назва *Punkt* ‘точно, рівно; пункт; крапка’ є запозиченням з латинського *punctum* ‘крапка, пункт’; **воротне** (1892 Люб, с. 324; 1920 Яв, с. 125) ‘корм для бобрів, який давали селяни для господарських мисливців, який збирали, очевидно, біля воріт’; **відсипне** (с. 229) ‘вид податку зерном, борошном та іншими продуктами, які відсипали’, **рокове** (Гр IV, с. 64) ‘річний збір, що збирали з приходжан священники’ та ін.

Група **віддієслівних** дериватів представлена такими найменуваннями: **вирва** (Гр I, с. 181) ‘додатковий несправедливий збір поверх основного’, можливо, від *вирвати* (СУМ, I, с. 467) ‘висмикувати, витягати що-небудь звідкись’; **Великі оплатки** – *ніяк на гроші не зіб’єшся* (Гр III, с. 58), **оплать велика** (Там само) ‘податок’ – співвідносні з *оплатити*; *Колибъ самъ панъ узявъ съ підданого, то не такъ би було підданому й жалко, ато, мовляявъ, ледача Жидова богатитця, по два, по три цуги коней справляє, вимишлюючи великі чинши, поволоцини, дуди, осипи, мірочки сухі, плату зъ жовнірівъ, та ще убогого селянина й словами зневажаючи и панамъ на ёго наговорюючи* (1861 Основа №3, Хмельницина, Ч.1., с. 13), **осипь** (XVIII МатТимч II, с. 53) ‘податок зерновим хлібом’ (<*осипати*>).

Новою українською мовою також зафіксовано ряд запозичень. Наприклад, **дабала** (1840 Б-Н, с. 111) ‘збір податків і боргів’, пор. **дабела** (XVIII Тимч I, с. 653) ‘податок, побір’, пор. пол. *gabala* з сер. лат. *gabella*, очевидно, запозичення. На позначення натуральних податків, що збирало духовенство за відправлення різних обрядів зафіксовані назви **хавтур** (Гр IV, с. 383), **хавтури** (СМШ, II, с. 372), *Максим таки як письменний, Було, помагає I на клиросі дякові.. Й хавтури З школярами носить* (Шевч., II, с. 55), – *I що ж я мав? Яку я втіху мав? За жебраками носити торбу, хавтурки збирати, потихачем їм бутъ ні за*

спасибі! (Л.Укр., III, с. 131), *хавтур* (ЕСУМ, VI, с. 148) ‘данина натурою, яку брало духівництво’ – запозичення від гр. χαρτουλάριος ‘список померлих, який читає священник, молячись за упокій’. Задокументована давня податкова назва у варіантах *цинишь* (1840 Б-Н, с. 382), *ченишь* (с. 387); *Хто хоче викупитися и пожичити гроші въ казні, повинень перше записатися на чинишь; хто може заплатити самъ, не требуе чинишуватися и може викупитися заразъ* (1862 Основа №7.4, с. 88); *Такъ козаки й кажуть: „Ну, коли жъ такъ, панове, то вже ви тутъ господарюйте зъ Жидовою, а намъ у Січъ платіть чинишь”* (1862 Основа №1.4, с. 2); *чинч (чинш)* (Гр IV, с. 463), *чениш* (с. 451), [Гаврило:] *Прокляте життя! З кожним днем росте і чиниш, і панщина, й податки – несила нам їх одбувать* (К.-Карий, II, с. 236), *чинш* (ЕСУМ, VI, с. 323) входить до української мови через пол. і нім. (*Zins*) посередництво від лат. *census* ‘податний перепис майна’. Зафіксовано також синонімічне найменування *кинсонъ* (1804 Словесникъ, с. 56) ‘податок’, запозичене із лат. *census* ‘перепис’, див. (Ф, II, с. 235), (Berneker, I, с. 504). Задокументовано похідне утворення *коблина* (ЕСУМ, II, с. 477) ‘податок священникові, сплачуваний зерном’, очевидно, запозичення від слв. *koblina* ‘податок для уніатських священників’, пов’язане з прасл. *kъbьль* ‘міра сипучих тіл’ (див. Ф, II, с. 267). Функціонує найменування *порубок* (Гр, III, с. 355; ЕСУМ, IV, с. 531) ‘збір, внесок на громадські потреби’, видозмінене запозичення від свн. *beroup* ‘грабунок’, пов’язаного із *berouben* ‘грабувати’, проте не варто виключати співвіднесеність із *порубити* (ССУМ, II, с. 198), тобто номінація за зарубкою, яку наносили для обліку в процесі оподаткування. Номен *рихта* (Гр, IV, с. 18; ЕСУМ, V, с. 85) ‘податок’, неясне, можливо пов’язане з нім. *Recht* ‘право, закон’. Номен *сиритко* (с. 242) ‘плата натурою (соняшником) олійникові’, неясне, можливо, результат контамінації запозичення, що зводиться до рум. *răsărită* ‘соняшник’ і прикметника *сирий, сировий* ‘непряжений, про насіння соняшника, яке для одержання олії пряжиться’. Серед запозичень також зафіксовані давні найменування *єсакъ* (1484 ССУМ I, с. 349) продовжує функціонувати в мові, пор. *ясак* (ЕСУМ, VI, с. 554) ‘натуральний податок’, запозичене за рос. посередництвом з тат. *jasaq* ‘данина’.

Поміж найменувань грошових й натуральних зборів з платників функціонує також субстантивно-ад'єктивне словосполучення, що було виявлене й в попередні мовні періоди, зокрема *куничніє денги*: ...за шесть лѣтъ *покуничны(х) денегъ шесть рублей да за погребеніе онаго Рубана и на сорокоустъ два рубли...* (1801 ДДГ, с. 134) поряд із синонімічним давнім *куница*: *Да отъ него-жъ Пригари присланные денги 9 р. 80 к. и куница приняты* (1743 Дн.Хан., с. 224), хоча деякі словники вказують на інше значення слів, не пов'язаних із податками, зокрема *куниця* (1840 Б-Н, с. 200) 'гроші за наречену'.

4.1.1.2. Найменування податків від загального прибутку в господарстві

Назви, зараховані до підгрупи, фіксують у мові реалії процесу збору матеріальних чи нематеріальних благ із частини доходів громадян за виготовлення та торгівлю продукцією. Значна кількість яких утворені за допомогою конфіксів, найпродуктивніший серед яких *по-...щина*: *показаницина* (XVIII МатТимч II, с. 152) 'податок від винокурного котла' (<*казан*), пор. *показання* (Гр III, с. 269); *погребщина* (XVIII МатТимч II, с. 152) 'податок на торгівлю винами', етимологія неясна, можливо, від *гребти*, або дериват на *-щина* від *погреб*, де, очевидно, зберігали вина; *покошещина* (1840 Б-Н, с. 289) 'млиновий збір зерном' (<*кошик*); *поколещина* (Гр III, с. 273) 'плата від млинового колеса', синонімічні до *поколене* (Там само). Найменування *покушевщина* (1840 Б-Н, с. 290) 'податок з бочок, виготовлених для продажу', співвідносне із *куфа* (ЕСУМ, III, с. 163–164) 'бочка, кухоль' [*кухва*], пор. *покуховне, покуховщина*; *поволовшина* (Гр III, с. 225) 'податок, збір з вола'. Зафіксовані деривати на *-ина*: *дев'ятина* (XVIII Тимч, с. 686) 'податок у розмірі дев'ятої частини з доходу', мотивується кількістю сплачуваного доходу, співвідносне із *дев'ятий*; *капщина* (Гр II, с. 219), *капщина* (ЕСУМ, II, с. 380–381) 'податок з напоїв', можливо, від *капъ* 'вмістилище, одиниця ваги', або *капская дань*.

У новій українській мові також зафіксовані похідні з суфіксом *-щина*: давня назва *верховщина* (1892 Люб, с. 518; 1920 Яв, с. 72) 'податковий збір за право торгівлі городиною; міський податок з городів' (<*верховий*); *житщина* (1892

Люб, с. 181, 360; 1920 Яв, с. 225–226) ‘1.грошова данина замість натуральної, що сплачувалася житом; 2.натуральна данина житом’, пор. *житна дань* (1920 Яв, с. 225) ‘натуральна данина житом’; *затульщина* (Гр II, с. 110), *затульщина* (ЕСУМ, II, с. 242) ‘податок з котла на винокурному заводі’, можливо, пов’язане із *затула* ‘заслонка коло печі’, або *затуляти*; *осінщина* (Гр III, с. 67) ‘податок зерном поміщику від селян восени’. Номен *дубасчина* (1892 Люб, с. 481; 1920 Яв, с. 209) ‘податок на користь короля’ (<*дубас* (ЕСУМ II, с. 138) ‘видовбаний човен’ із афіксом *-чина*, пор. сер. укр. найменування *дубащина* (1540 Тимч I, с. 835).

У новій українській мові задокументовані назви, в основі яких об’єкт оподаткування та утворені шляхом субстантивації. Наприклад: *покухевнее* (1840 Б-Н, с. 290) ‘збір з бочки (кухви), виготовленої для продажу’; *покошевное* (с. 289) ‘млиновий збір зерном ковшем’; *повідеркове* (Гр III, с. 219) ‘збір від відерка’; *бортное* (XVIII Тимч I, с. 128) ‘данина з меду або грошова оплата від борті’; *бочечне помірне* (1892 Люб, с. 503; 1920 Яв, с. 48–49) ‘торговий податок від бочки борошна, що стягувався при перемірюванні зерна’; *дубасне* (1892 Люб, с. 487; 1920 Яв, с. 209) ‘податок на користь короля’, дубасний збір, яке функціонує поряд із *дубасчина*; *восківниче, восковічне* (1898 Люб, с. 792) ‘податок за право продажу воску’; *повоскове* (Гр III, с. 226) ‘податок з вулика бджіл’ (<*повосковий* від *віск*); *повозне* (с. 225) ‘податок з воза’; *очкове* (с. 82) ‘податок з вулика’ (<*очковий*), де очковий рій – бджоли, у яких занос або стільники доходять до самого *очка* ‘отвора вулика’; *чопове* (Гр IV, с. 470) ‘податок за право продажу алкогольних напоїв’, плата здійснювалася від чопа (бочки); *помірне* (Гр III, с. 297) ‘податок від міри’; *помольне* (с. 299) ‘збір хлібом з мельниць’; *поколесне* (с. 273) ‘податок від млинового колеса’; *покуховне* (с. 280) тощо.

У матеріалах новоукраїнського періоду знаходимо давнє запозичення *дякло* (1892 Люб, с. 321; 1920 Яв, с. 214) ‘натуральний податок тим, що уродило’, запозичення з лит.**dėklas* від *dėklė* ‘податок’, різновиди *житныя, пшеничныя, овсяныя, сьнныя, дровяныя дякло*; а також *діжма* (Гр, I, с. 366), пор. *дежма, дижма*, (ЕСУМ, II, с. 24) ‘частинам врожаю, улову, що віддавалася власникові

землі, водойми’, *дѣжма* ‘податок у розмірі десятої частини доходу’, слн. *dužma* запозичене з молд. *дижмэ* і з угор. *dézsma* ‘десятина’ через посередництво з лат. *decima* ‘десята частина’.

4.1.2. Найменування податків за виконання певних послуг засвідчують у мові збори за відповідні дії платника.

У писемних джерелах виявлено похідні, утворені морфолого-синтаксичним способом, зокрема у процесі субстантивації. Задokumentовані такі найменування: *А чим панщина страшна? Так зате не знатимемо ні подушних, ні десятицьких, ні хвонарних; усе-то пани за своїх людей платють* (Кв-Осн, III, с. 530) ‘податок на хвонарі (ліхтарі)’; *волочобне* (1892 Люб, с. 818) ‘податок на утримання господарського замку чи палацу’ від *волочовний* (ЕСУМ, I, с. 422) ‘великодній’, очевидно, збір великодніми продуктами; *вигонче* (1892 Люб, с. 690) ‘податковий збір за вигін осіб до головних замків для ремонту чи будівництва укріплення’; *ваговоє* (XVIII Тимч, с. 175), *вагове* (Гр I, с. 121) ‘податок за зважування’; *волосне* (с. 251) ‘податок, що призначався на витрати волосного управління’ від ‘іменника *волость* – ‘влада’, прасл. **voldtь*, а потім – територія, на яку поширюється ця влада’ [105, с. 82]; *містове* (Гр II, с. 433) ‘податок за право торгівлі на базарі’; *поколодне* (Гр III, с. 274) ‘відкупна платня за прив’язування колодки’; *рогове* (Гр IV, с. 27; ЕСУМ, V, с. 88) ‘плата за випасання худоби’; *спашне* (Гр IV, с. 174) ‘плата за право випасу худоби’ та подібні назви.

Деякі лексеми є дериватами на *-щина* та позначають назви за виконання дій. Наприклад, зафіксована лексема *бобровщина* (1892 Люб, с. 850) ‘грошова данина за право вилову бобрів’, що функціонувала поряд із назвою *бобровниче* [Там само]; *осипщина* (XVIII МатТимч II, с. 53) ‘збір за поміл відсипним хлібом’, імовірно, похідне від *осипь* (Там само) ‘податок зерновим хлібом’, пор. *одсипне* (ЕСУМ, V, с. 240) ‘вид податку зерном’. Назви, що пов’язані із діями щодо тварин: *вигінщина* (Гр I, с. 152) ‘данина пастуху паляницею та сіллю від кожного двору за вигін худоби на пасовище’. А. Москаленко подає ще варіант *вилог* ‘податок за пасовисько’: *І землю у жадного відрізали під скотину, і вилог на скотину таки плати – це біда* [105, с. 82], автор зазначає, що слово утворилося

„ шляхом префіксації від прасл. основи *log-* ” [Там само] у значенні ‘класти’, тобто мотивує значення найменування *вилог* як ‘виклад податку’.

У мові функціонують давні запозичення, котрі іменують податок за право хрестити дитину: *Колибъ самъ панъ узявъ съ підданого, то не такъ би було підданому й жалко, ато, мовлявъ, ледача Жидова богатитця, по два, по три цуги коней справляє, вимишлюючи великі чинши, поволощини, дуди, осипи, мірочки сухі, плату зъ жовнірівъ, та ще убогого селянина й словами зневажаючи и панамъ на ёго наговорюючи* (1861 Основа №3, Хмельницина, Ч.1., с. 13), *дуда* (Гр I, с. 450), назва *дуда* (ЕСУМ, II, с. 140–141) походить від польського *dudek* ‘монета вартістю 6 польських грошів’, очевидно, саме таким був розмір оплати. Зафіксована й давня назва *контрибуція* (1906 Дом, с.61) ‘данина (грішми, припасами та інше), яку переможець накладає на супротивника’ від латинського слова *contributio*, де *contribuo* ‘збираю, стягую’.

4.1.3. Найменування податків, пов’язаних зі вступом чи виходом суб’єктів оподаткування із певної території чи населеного пункту у порівнянні з попередніми мовними періодами істотно зменшилася. Виявлено порівняно невелику підгрупу слів, до якої належать такі субстантивовані лексеми: *уступне* (Гр IV, с. 360) ‘внесок при вступі в організацію’; *походне* (Гр III, с. 388) ‘плата в цех від нового працівника’; *Треба дати вписового п’ять ринських.. В такім разі.. впишу вас до реєстру цехових майстрів...* (Фр., II, с. 135), *вписове* (СУМ, I, с. 750) ‘вступний внесок для включення кого-небудь до певного списку, реєстру’; *Подушне рік од року більшало, викупне доймало* (Мирний, IV, с. 205), *викупне* (СУМ, I, с. 418) ‘гроші, які повинні були сплатити селяни за землю після звільнення з кріпацтва в 1861 р.’. З ХХ ст. подані лексеми входять до пасивного вжитку, вживаються як історизми.

4.1.4. Найменування митних зборів найчастіше виражені лексемами *индутъ, индуктъ* (1840 Б-Н, с. 169) ‘мито, яке стягували за ввезення товарів’, *индута* (Гр II, с. 193), від лат. *inducto* ‘ввожу’. Серед інших запозичень лексема *тариф* (1906 Дом, с. 116; ЕСУМ, V, с. 522–523) ‘плата за їзду чи перевоз людей

або речей якихось’, через французьке *tarif* з арабського *ta‘rif* ‘оголошення (плати)’, також виводять від назви острова Таріфа.

Продовжують функціонувати давні назви: *...на войну міщане съ такихъ городівъ не ходили, опрічь хиба король своєю головою потягне, підводъ у військо не давали, мита й промита не платили* (1861 Основа №3, Хмельницина, Ч.1., с. 10), *...владики десятину съ княжого суду, одъ торгового мита, одъ данини и одъ вири чи пені, и одъ усякого прибутку княжого на свої потребизни одбірали* (1861 Основа №9.3, с. 92), *мито* (1840 Б-Н, с. 225; Гр II, с. 428), *мыто* (1840 Б-Н, с. 232), *Він, ідучи за приміром інших бояр, поставив на дорозі величезну рогачку і жадав від проїжджих для себе мита* (Фр., VI, с. 41), *мито* (ЕСУМ, III, с. 467) ‘оплата за перевезення товарів через кордон’, також різновиди *гребельне мито* (1892 Люб, с.792) ‘мито за пропуск через греблі’; *промито* (Гр III, с. 472) ‘високий податок’ (<мито).

Зафіксована російська назва мита *пошлина* (1906 Дом, с.95) ‘оплата грішми на користь держави’, що не закріпилася в українській мові.

4.1.5. Найменування судових зборів фіксують податки на користь працівників судів або чиновників. Наприклад, давня назва *головщина* (1840 Б-Н, с. 101) ‘плата за вбивство’; *виметне, прометне* (1892 Люб, с. 685) ‘судовий збір, які сплачували сторони між собою на користь місцевих чиновників’, співвідносне з *виметений* (Гр, I, с. 170) ‘вилучений’ та *прометний* (III, с. 472) ‘швидкий, кмітливий’; *віжове* (1892 Люб, с. 689) ‘плата на користь віжа, тобто судового урядовця’; *вина* (с. 399) ‘судовий збір’ тощо.

4.1.6. Найменування повинностей позначають обов’язкові трудові чи грошові відпрацювання: *Весьма зажиточные только поселяне имѣли наличныя деньги, а прочіе снискиваютъ оныя тогда, когда приближается время къ уплатѣ государственныхъ повинностей, и приобрѣтаютъ оныя не иначе, какъ продавъ послѣднюю часть жизненныхъ припасовъ* (1809 ТОПГ, с. 199); *Ночами отогували небеса луни горячих сел., а вѣтри заносили зойк стинаного и полоненого міру, а коли зоря розсвѣчала день бѣлий гонили гайдуки міран пиЎсонних, на лань понужателѣв – із народа побратимого, томили гіри Татар, кровавий піт*

обливаЎ буйний полон, а глумлених **тяглими роботами** дротяними нагайкамі наперано (1837 РД, I, с. XIII) тощо.

На означення натуральних повинностей у мові закріпилися афіксальні похідні: **тяжарь, тенжарь** (1840 Б-Н, с. 360) ‘податок, громадська повинність’, співвідносне із **тягти** (ЕСУМ, V, с. 697); **бовкуновщина** (1892 Люб, с. 495) ‘повинність давати бовкуна (вола)’, дериват на **-щина**; **колодина** (с. 475) ‘повинність, що полягала у забезпеченні колодами для замкових укріплень, або платити гроші взамін них’ (<*колода*); у тому числі й певна обов’язкова трудова діяльність, як-от: **закосне** (с. 352) ‘натуральна повинність, яку тимчасово наклали на панцирних бояр, слуг’, очевидно, походить від *закосити*; субстантивний прикметник **возове** (Гр I, с. 248) ‘натуральна повинність у вигляді перевезення чогось’ тощо.

До натуральних повинностей також належать запозичення, наприклад: **шарварок** (1909 Гр, IV, с. 485) ‘обов’язкова поголівна робота щодо будівництва доріг, мостів тощо’, **шарварок** (ЕСУМ, VI, с. 381) – запозичення через пол. посередництво із свн. *Scharwērc* ‘панщина за впорядкованим розподілом’; **вихта** (Гр, I, с. 198; ЕСУМ, I, с. 386) ‘відробіток натурою як додаток до грошової плати за оренду землі’ від польського *wikt* ‘їжа, пожива’ та ін.

Серед інших назв повинностей – грошові зобов’язання, наприклад: номен **урбарія** (Гр, IV, с. 350; ЕСУМ, VI, с. 42) ‘грошова повинність, сплачувана поміщику’, співвідносне з пол. словом *urbarium* ‘список ґрунтових повинностей’.

4.2. Найменування суб’єктів процесу оподаткування вказують на збирачів та платників податкових взаємовідносин.

4.2.1. Найменування збирачів податків та зборів. До цієї підгрупи належать назви посадових осіб чи представників влади, що здійснювали процес оподаткування населення. У новій українській мові продовжують функціонувати такі давні назви: *Підведу штуку, що його [Макуху] – зробили зборщиком і подушних, і общественних, та в щотах його і заплутаю* (Кв-Осн, I, с. 540) ‘той, хто збирає податки’; *Козаки братимуть плату за службу зь Українського скарбу; зь того жь скарбу итме на дань на царські потребизни, тільки що не царські*

збірщики її збиратимуть (1861 Основа №3, Хмельницина, Ч.1., с. 3–4); *Хто й вертався съ панівъ державцівъ на свої держави після Татарського остраху, то находивъ уже й райцівъ и речниківъ готовихъ, которі порядокъ усѣму селу давали и передъ Татарськимъ баскакомъ чи збірникомъ за все село становилися* (с. 8–9); ...на питання *зборщиківъ*, котрі везли зборъ государевъ, де сей зборъ сховати, одвітовавъ зъ гнівомъ...(№11–12.4, с. 3); лексеми на означення співробітників митних установ, з-поміж яких давні назви збирачів мита *мытарь*, *мытоимецъ* (1804 Словесникъ, с. 71); *митникъ* (1840 Б-Н, с. 225), *мытникъ* (с. 232), *митник* (Гр II, с. 428); субстантивати *индутный* (1840 Б-Н, с.169) ‘збирач індути, акцизу’, *мостовий* (Гр, II, с. 448; ЕСУМ, III, с. 482) ‘людина, що збирає мито за проїзд через міст’; *индуктор* (Яв, с. 320) ‘збирач податку за ввізні товари’, тобто *індути* (від лат. *inducto* ‘ввожу’); *екзактор* (с. 215), запозичення, пор. пол. *egzaktor* з лат. *exactor*; *заставщик* (с. 271) ‘митник, що стояв на проїжджих дорогах біля застав, на кордоні’ від *застава* (ЕСУМ, II, с. 240) та подібні назви.

Окрім того, виявлені й інші назви на означення працівників податкової сфери. Серед них деривати на *-ник*: *комірник* (Гр II, с. 276) ‘збирач податків на митниці; той, хто завідує коморою’ від *комора* (ЕСУМ, II, с. 540); *подушник* (Гр III, с. 248) ‘збирач подушного податку’; *Ти міністрам говори, як податники бідують, говори, як до гори, мов оглухли і не чують* (Мак., с. 455) від *подать*; [Панас:] *Бідові у нас були чиновники: там такі були, що й з мертвого здеруть!* (Кроп., I, с. 134), похідне від *чин* з суфіксами *-ов* та *-ник*; *акцизник* (Яв, с. 2) ‘акцизний чиновник’, співвідносно із *акциз*, пор. франц. *accise* ‘акциз, непрямий податок’, лат. *accisus* ‘надрублений’; *цілувальник* (СУМ, XI, с. 234; ЕСУМ, VI, с. 257) ‘збирач податків’ від *цілувати*, назва мотивується тим, що при вступі на посаду цілувальник присягався, цілуючи хрест та ін.

Безпосередні назви збирачів податків презентовані давніми поняттями, серед яких однокореневі похідні *поборца* (XVIII МатТимч II, с. 115), *поборникъ* (1804 Словесникъ, с. 90), *поборник* (СМШ, II, с. 85), *поборець* (1840 Б-Н, с. 285) ‘збирач данини’, *побірець* (Гр III, с. 204), *побірчий* (Там само).

На означення збирачів десятини задокументовані такі назви: *Отъ вже и Семена прійшло, покровы святом швидко диждемся, а десятныкъ до мене ни разу не заходывъ и не загадовавъ объ подушнимъ* (1841 Ласт, с. 37); *десятныкъ* (СМН, 87), *десятник* (Гр I, с. 373), *Соцький з десятником прійшли правити подать* (Коцюб., I, с. 92) тощо.

В окремих випадках функції збирачів податків виконували посадові особи, основна робота яких не була пов'язана із процесом оподаткування. Серед них задокументовані такі назви: *воєвода* (1892 Люб, с. 878) 'начальник повіту, у обов'язки якого входило у тому числі й збирання податків', утворене з основ іменника *voj-(inъ)* 'воїн' і дієслова *voditi* 'водити' (ЕСУМ, I, с. 415–416); субстантивовані прикметники: *городничий* (1892 Люб, с. 474) 'посадова особа, у обов'язки якої входив у тому числі й збір натуральної данини', мотивація назви за місцем збору у місті (городі) та *восківничий* (1892 Люб, с. 516) 'посадова особа, яка збирала восківниче', *Десяцький став приказувати: – Глядіть же мені, збирайте зараз по селу курей та яєць.., щоб усього було доволі* (Кв.-Осн., II, с. 262), *Не гадав [старий], що вдома чекає його нове лихо: соцький з десятником прійшли правити подать* (Коцюб., I, с. 92).

Зафіксована збірна назва на позначення людей, які здійснюють процес оподаткування: *податковий уряд мстився на ній [громадь] при всякій нагоді і старався кожного громадянина анищити протизаконними податками* (Март., с. 176) 'уряд представників влади, який відає розподілом або контролює збирання податків', субстантивно-ад'єктивне словосполучення.

4.2.2. Найменування платників податків та зборів позначають людей, що робили внески на користь держави та представлені давніми лексемами *давецъ* (1840 Б-Н, с. 111) 'той, хто дає податки'; *данники* (1892 Люб, с. 336) 'той, хто сплачує данину'; *куничник* (с. 856) 'той, хто платив податок куницями'; *чиншовик* (Гр IV, с. 463) 'той, хто платить чинш', *То був трунт одного шляхтича-чиншовика, Івана Михалчевського* (Н.-Лев., II, с. 125) тощо. Зафіксовані деякі субстантивовані прикметники з цим значенням, як-от: *тяглый* (1842 Ен, с. 28),

тяглий [19, с. 183] ‘людина, що мала худобу, якою могла виконувати повинність’;
данничий (1892 Люб, с. 848) ‘особа, що їздила у волості для сплати данини’.

4.3. Найменування місць збору податків вказують на території чи приміщення, де відбувається процес оподаткування. Серед таких назв продовжує функціонувати лексема *митниця* (1840 Б-Н, с. 225) ‘застава для збору відкупної данини’, *митниця* (Гр II, с. 428) ‘митний двір’, [Юда:] *Був там митар [митник] посеред них. Так що ж, не все одно на митниці сидіти, чи ходити за хлібом жебраним? – однака честь!* (Л.Укр., III, с. 136).

Виявлене найменування *таможня* (1906 Дом, с. 115) ‘місце на кордоні держави, де оглядають усе, що привозять і вивозять через кордон’ функціонує у мові кінця XVIII – початку XX ст., проте для української мови воно не характерне.

4.4. Найменування документів, прав та обов’язків суб’єктів оподаткування у порівнянні з попередніми мовними періодами презентовані невеликою кількістю давніх успадкованих слів, наприклад, *квит* (СМШ, I, с. 320) ‘розписка, квитанція’, *Рябина і писар сидять при столі, на котрім табель податкова і інші книги урядові* (Фр., IX, с. 48).

Основні положення розділу відображено в наукових статтях автора [138; 145].

Висновки до розділу

Значна частина податкових найменувань успадкована новою українською мовою від давнього лексичного фонду. Наприклад, найменування *дань, данина, дача, датокъ, подимне, полюддя* тощо.

Міжнародні торгово-економічні зв’язки вплинули на поповнення лексичної системи запозиченнями. В українській мові закріпилися лексеми, запозичені через посередництво молдавської, польської, російської, словацької та угорської мов з грецької, латинської, литовської (*дабела, дякло, хавтур, чини*) та ін.

Найпродуктивнішими виявилися похідні, утворені морфолого-синтаксичним способом (*воротне, викупне, відсипне, рокове, подушне, вгдерковоє, дегтевоє, бортное, дубасне, восківниче, помірне, поколене* та подібні), а також морфологічним способом (*показаницина, погребцица, покольницина, поколющина, показаницина, покошевица, поголовица; поволовица, погуковица, корговица; дубровица, верховица, житица, осінцица, затульцица; девятица, капица; капицизна; дубасчина* тощо).

Найменування податкової сфери в новій українській мові найчастіше структурно-семантично співвідносні з іменниками, прикметниками та дієсловами. Серед податкових назв зафіксовані субстантивно-ад'єктивні словосполучення (*денежноє й хлєбноє жалованье, куничніє донги, подушний збір* тощо). Деякі назви функціонують у синонімічних варіантах: *дубасне – дубасчина, подушний збір – подушне, показання – показаницина, поколецица – поколене, покошевное – покошевица, покухевнее – покухевцица, роківцица – рокове*. Семантика найменувань здебільшого прозора.

Група найменувань податкової сфери в українській мові з к. XVIII – поч. XX ст. строката за складом, оскільки функціонувала як давня успадкована лексика, так і новоутворення та запозичення на означення процесу оподаткування.

Дослідження показало, що лексико-семантична група „податкові найменування” формувалася під впливом мов сусідніх держав, а тому увібрала в себе іноземні слова, що були засвоєні за українськими закономірностями та моделями.

Отримані результати свідчать про системну організованість найменувань податкової сфери та дозволяють прослідкувати процес становлення та функціонування лексико-семантичної групи у діяхронії.

Розділ 5. ПОДАТКОВІ НАЙМЕНУВАННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ ХХ – ПОЧ. ХХІ СТ.

Лексико-семантична група податкових найменувань у період революційних процесів формується нерівномірно, оскільки на мову впливають різні соціально-економічні чинники. Про важливість вивчення лексики в тісному зв'язку з розвитком суспільства писав П. Лафарг у праці „Мова і революція” [90], у якій наголошував, що мова відображає кожен зміну в людському середовищі. Дослідник підкреслював, що інтенсивність розвитку мови прямо пропорційно залежить від історичних подій політичного чи соціального характеру.

У ХХ – поч. ХХІ ст. лексична система української мови зазнає перетворень у зв'язку зі зміною державно-політичного ладу, економічної політики, науково-технічним прогресом, відносинами між громадянами тощо. Частина найменувань відходить до пасивного вжитку, але водночас з'являються й сучасні поняття на означення тих чи тих процесів, проте „у мові нових слів завжди з'являється більше, ніж зникає старих. Тому розвиток словникового складу мови на всіх етапах її існування характеризується поступальністю, яка виражається в постійному збагаченні й удосконаленні як мови в цілому, так і її лексики зокрема” [160, с. 219].

Багатонаціональна радянська держава прагнула до створення спільного лексичного фонду, у формуванні якого „важлива роль належить мові міжнаціонального спілкування усіх народів СРСР” [44, с. 179]. Це пояснює появу в українській мові інтернаціоналізмів, запозичених саме через російську, яка стала мовою-посередником.

Фактичний матеріал ХХ – поч. ХХІ ст. представлений такими підгрупами: а) найменування податків та зборів (загальні податки з населення, грошові й натуральні збори з платників; податки від загального прибутку в господарстві, за виконання певних послуг, митні збори, повинності); б) назви суб'єктів процесу оподаткування: збирачів, платників податків та зборів, а також звільнених від оплати громадян; в) найменування місць збору податків; г) лексика на означення

документів, прав та обов'язків суб'єктів оподаткування; д) назви ознак, що характеризують процес оподаткування.

5.1. Найменування податків та зборів фіксують у мові реалії процесу оподаткування, закріплюючи поняття видів грошового чи натурального стягнення матеріальних благ з населення.

5.1.1. Найменування загальних податків з населення вказують на грошові чи натуральні збори, призначені для всіх представників певного населеного пункту чи держави, характеризуються періодичністю збору та визначеною сумою платежів.

5.1.1.1. Найменування грошових і натуральних зборів з платників представлені давніми та новими поняттями, проте спостерігається тенденція до зменшення кількості слів, що позначають натуральні збори.

Під впливом рос. *продналог* (Більшовик, с. 1) та подібних назв в українській мові з'являються складноскорочення: *Переводиться також збір помолподатку, що на місяць 96.000 пудів дав до 1 лютого тільки біля 40.000 пудів* (1922 Вісти ВУЦВК, №31, с. 2) 'податок, що покладался на підприємства, що займалися переробкою зерна'; *Комісія по перегляду податкового законодавства виробила законоположення про натурподаток й склала остаточний проект декрета* (с. 3) 'податок, що сплачували продуктами, збіжжям тощо'; зафіксовано й паралельне використання повної назви та композиту: *Натуральний податок, згідно з цим декретом, мусить бути єдиний с. т. ним обкладається єдиний об'єкт і вираховується він в одному основному продукті, для губерній з врожаєм жита натурподаток вираховується житом, а для пшеничних губерній – в одиницях пшениці* (Там само).

Продуктивною виявилася лексема на означення податку, що вводився замість попередніх натурально-грошових видів оподаткування сільського населення, який зафіксовано у варіантах: *єдиний сіль.-госп. податок* (1924 Більшовик Полтавщини, №1, с. 30); *В останній час помітно збільшилась виплата с/г податку* (Там само); *Це все платники с.-г. податку, прийшли відмічати паспортти про виплату* (Там само); *Другий строк внеску сільськогосподарського*

податку закінчився 1-го листопаду (№2, с. 1); *Зараз селяне, виплачуючи **сельсько-господарчий податок**, здають облігації селянської виграшної позики* (3, с. 1). Зафіксовані композити: *Так, наприклад, спочатку продажу позики облігації вартістю в 1 карбованець продавались по 85 копійок, вартістю в 3 карбованці – по 2 карб. 55 коп. і вартістю в 5 карб. по 4 карб. 25 коп. себ-то на 15 відсот. нижче від тієї вартості, яка зазначає на облігації і по якій держава зобов'язувалася облігації приймати при виплати **сельгосподатку** і під час згашення, себ то по закінченні двохрічного терміну, на який випущена позика державою* (Там само); та *Тому ми нагадуємо всім платникам податку, що крім нас райвиконкомів, окрфінвідділу й держбанку, – **сільгосподаток** можна здавати також у всіх поштових установах (конторах, філіях, агентствах та пунктах* (1925 РС, №225, с. 5); *Перший платник, **єдиного сільсько-господарчого податку** в с. Дем'янівці, Н.-Сірогозького району – Малярова Євдокія Федорівна* (Там само). Серед яких функціонують повні назви (*сільськогосподарський податок, сельсько-господарчий податок, єдиного сільсько-господарчого податок*); найменування, утворені скороченням (*с/г податок, с.-г. податок, єдиний сіль.-госп. податок*); та композити (*сельгосподаток, сільгосподаток*). Варіанти слів *сельсько-господарчий податок* та *сельгосподаток* сформовані під впливом рос. мови.

На позначення не сплаченої вчасно частини податку чи якогось збору використовувалася назва **недоїмка**: *У вас ось недоїмка за минулий рік* (1924 Більшовик Полтавщини, №1, с. 3; ЕСУМ, IV, с. 64), запозичення з рос. мови, що в свою чергу пов'язане з *имать* 'брати'.

Задокументоване субстантивно-ад'єктивне словосполучення **польовий збір**: *Щоб полеві плоди не змарнувалися, громадські й місцеві начальники відповідатимуть за зведення цілого **полевого збору*** (1941 Бережанські вісті, №6, с. 1) 'збір плодами, городиною тощо, що збирався з поля'.

Окрему підгрупу складають давні назви церковних зборів, серед яких архаїзми **хавтур**, **хавтура** (СУМ, XI, с. 8) '1. Побори натурою, які брало духівництво', що позначені корелятивними формами ч.р., ж.р. та зменш.-пестл.

хавтурка (Там само), а також діал. *хаптура* (с. 22), *хаптурка* (Там само). „Слова *халтура*, *хаптура*, сучасне *халтура* генетично зв'язані з грец. словом *хартія*” [105, с. 62], тобто це поняття на позначення пергаменту, папірусу, на якому робились різного характеру записи, зокрема і списки померлих. Слово в українській мові спочатку вимовлялося як *халтура*, згодом – як *хаптура*, що було утворене від *хапати* [с. 63], в сучасній мові найменування вживають на позначення ‘легкий, вигідний заробіток’ або ж ‘недоброякісно виконана робота’.

Також зафіксоване найменування *мішне* (1984 Он, I, с. 446) ‘збіжжя, яке жертвують на церкву’, пор. пол. *teazne* ‘нетрі, гущавина’, імовірно, назва мотивується словом *мішати* (ЕСУМ, III, с. 488) ‘суміш’, тобто різні види речей або зерна хлібних злаків, які приносили прихожани.

Серед найменувань грошових і натуральних зборів з платників виявлено множинний іменник *ковбани* (1992 Чаб, II, с. 181) ‘побори духовенства’: *О, уже пішли наші попи збирати по селу ковбани*, етимологія неясна, можливо, пов'язане з *ковбаль* (ЕСУМ, II, с. 479) ‘варений свинячий шлунок, кендюх’, тобто збір м'ясними продуктами харчування.

У джерелах ХХ – поч. ХХІ ст. функціонують давні найменування, проте зафіксовані вони здебільшого в художній літературі для відтворення відповідного часового проміжку. Активно вживаються давні синонімічні лексеми, співвідносні з *дати*: *Музі дань сплатив я* (1956 Рильський, I, с. 173), *дань* (1918 РУДС, с. 15; 1984 Он, I, с. 204; 1960 КССУМ, с. 56) – *данина* (СУМ, II, с. 210), *З усієї сили треба пнутися смердові, щоб боярам данину натурою сплатити та ще й свою сім'ю прогодувати* (1958 Хижняк, с. 16) ‘найдавніша форма оподаткування населення, яка в різних історичних умовах виступала у вигляді непрямого державного податку, військової контрибуції або феодалної ренти’ та ін.

Деякі слова, успадковані з попередніх мовних періодів, вживаються в складі пасивної лексики у художніх творах на історичні теми для відображення відповідної епохи, а також в усній народній творчості, що зустрічаються у місцевих говірках певних регіонів України. Серед історизмів задокументовані такі найменування: *десятина* (Яв, с. 183) ‘данина, яку сплачували пану селяни за

вилов риби та звірів’, *десятина* (СУМ, II, с. 256) ‘десята частина доходів, яку сплачувало, головним чином на користь церкви, в різних країнах залежно населення в епоху феодалізму’: *Суддя згодився і зажадав від них [старшин] десятину на користь суду, писареві – за прикладання печатки до позову, возному – за виклик покривдженого до суду* (1957 Тулуб, I, с. 44), дериват на *-ина* від *десятий*. Виявлені давні назви, як-от: *чинш* (СУМ, XI, с. 327), *чинш* (СУМ 2012, с. 1272) ‘натуральний або грошовий податок, що його платили поміщикам чи державі у феодальній Європі’ (з лат. *census* ‘податок’), *Коронний хорунжий, бажуючи доскочити гетьманської булави, не скупився на бенкети, і дозорці не встигали стягати з маєтків чиншів і оренди, щоб задоволити [задовольнити] свого пана грішми* (1954 Панч, с. 41); *Він [селянин] віддавав феодалу зерно, курей, гусей, яйця, рибу, а також усякі домашні вироби, пряжу, полотно. Такі внески називались оброком* (1955 Іст. сер. віків, с. 29), *оброк* (СУМ, V, с. 570), *оброк* (СУМ 2012, с. 666) ‘спочатку чиншовий дохід із княжих маєтків, пізніше державний податок із натури, а згодом грішми або натурою, який стягували поміщики з кріпаків замість панщини; чинш’, конфіксальний дериват від *ректи*; *ордицина* (СУМ, V, с. 743) ‘данина, яку збирала орда на завойованих нею землях’, утворення від *орда* (ЕСУМ, IV, с. 210); *подимщина* (СУМ, VI, с. 743) та *подимне* (1984 Он, II, с. 94) ‘податок, який нараховували залежно від кількості печей і димарів у господарстві’, конфіксальні утворення від *дим* (ЕСУМ, II, с. 70–71); субстантивованій прикметник *щабльове* (с. 392) ‘податок за панщини від щаблі’ тощо. Архаїзми представлені лексемами, що побутували у художньому та розмовному стилях: *оплатка* (СУМ, V, с. 714) ‘1. Грошові податки. 2. Сплата або збирання грошових податків’, – *Я лічив по-божому, бідненько. А прикинемо ще податки, та оплатки на волость, на земство* (1962 Стельмах, I, с. 371), *оплать* (1974 Лис, с. 144) ‘податок’ та *оплатки* (2004 УЗГ, с. 382) є похідними від *плата* (ЕСУМ, IV, с. 430–431); *побір* (СУМ, VI, с. 618) ‘збір грошима або натурою на користь держави, поміщика і т. ін.’ (<*брати*); *подать* (с. 735), *подать* (СУМ 2012, с. 809) ‘податок із селян та міщан’, *Податі, штрафи та побори* (співвідносне з *подати*); *полюддя* (СУМ, VII, с. 106), *Походи князів з дружинами*

за даниною називалися **полюддям** (1953 Іст. УРСР, I, с. 51), **полюддя** (СУМ 2012, с. 827) ‘у Київській Русі – збирання князем з дружиною данини з підлеглого населення’ (<по людях), конфіксальний дериват від **люд** (ЕСУМ, III, с. 322); **поплужне** (СУМ, VII, с. 211) ‘поземельний податок від плуга’, *Руське населення було обкладене тяжкою даниною на користь хана і татарської знаті. Крім того, воно повинно було виконувати інші тяжкі повинності і платежі: **поплужне** (поземельна подать від плуга), корм (утримання ханських чиновників)* (1953 Іст. УРСР, I, с. 102), похідне від **плуг** (ЕСУМ, IV, с. 455–456); **драча** (СУМ, II, с. 409), діал. ‘непомірний податок’, співвідносне із **дерти** (**драти**) (ЕСУМ, II, с. 40–42); **серебщина** (1974 Лис, с. 192) ‘грошова данина’, похідне утворення від **серебро**; **дача** (1984 Он, I, с. 205), **дача** (1997 ГуцГ, с. 56) ‘данина’, віддієслівний дериват від **дати** (ЕСУМ, II, с. 13–15); **поголовщина** (1984 Он, II, с. 91) ‘податок від голови; податок з „відумерщини”, тобто майнової спадщини після померлих’ конфіксальний дериват *по-...-щина*; відприкметниковий іменник на *-ина*: **данина** (СУМ 2012, с. 213) ‘у давнину – оподаткування населення або податок, який стягував переможець із переможених’ та ін.

5.1.1.2. Найменування податків від загального прибутку в господарстві вказують на податки та збори, що стягувалися за матеріальні блага людей.

Лексема **податок** (СУМ, VI, с. 735) ‘обов’язковий збір з населення, підприємств, організацій і т. ін.’, на відміну від попередніх мовних періодів, функціонує не лише в офіційно-діловому стилі, але й у публіцистичному: *Згідно постанови РКК СРСР від 7-го квітня й ЦВКу від 10 квітня цього року, ви звільняєтесь як од **промислового так і прибуткового податку**, навіть коли маєте не більше одного робітника* (1925 РС, №227, с. 4) та художньому для відтворення відповідних реалій: *Все життя Чуплак бідував: то стягався на своє поле, то будував собі хату, то сплачував **податки** – і не бачив світу* (Чорн, с. 181).

Підгрупа активно представлена складноскороченнями, наприклад, найменування **продподаток** (ЕЕ, III, с. 113) ‘натуральний податок із селянського господарства, запроваджений Радянською державою в 1921 р. замість

продрозверстки, продрозкладки і замінений в 1923 р. єдиним сільськогосподарським податком’: *Збір продродатку в Проскурівському повіті закінчився цілком* (1922 Вісти ВУЦВК, №31, с. 2), утворено від *продовольчий податок*.

Синонімічні композити *продрозверстка* (СУМ, VIII, с. 173) ‘продовольча розверстка’ та *продрозкладка* (ЕЕ, III, с. 113) ‘продовольча розкладка’ вживалися у значенні ‘система заготівлі сільськогосподарських продуктів, яку запровадила Радянська влада в період воєнного комунізму’: *За продрозкладкою держава вилучала з селянського господарства по твердих цінах зерно і фураж понад встановлені норми для особистого споживання, прокорму худоби і сівби* (1957 Іст. УРСР, II, с. 154).

У мові ХХ – поч. ХХІ ст. функціонує найменування *зиск* (СУМ, III, с. 568) ‘сума, на яку прибуток перевищує витрати’: *...законне обмеження надмірних зисків і усунення всякої спекуляції, самоволі, анархії та недбальства в господарстві* (1941 Бережанські вісти, №2, с. 1) походить від *іськати* (ЕСУМ, II, с. 320) ‘шукати’.

Давні найменування, зафіксовані попередніми мовними періодами, використовуються як історизми, переважно в художній літературі: *контарне* (Яв, с. 375) ‘податок від продажу солі’, пов’язане з *контарь* чи *гентарь* ‘вагова одиниця в 3 пуди’; *капищизна* (с. 336) ‘податок, що стягувався за виготовлення і продаж горілочаних виробів, меду і пива’, імовірно, є похідним утворенням від *капь* ‘міра ваги, що дорівнювала 4 пудам’, однак укр. *капищина* та пол. *kapszczyzna* можуть бути похідними від прикметника у словосполученні *капська дань* (ЕСУМ II, с. 380), проте існує думка, що пол. *kapszczyzna* є калькою відповідного середньоукраїнського слова; *показаницина* (СУМ, VII, с. 9) ‘податок з кожного казана’, *На користь гетьманської адміністрації йшла показаницина (податок на викурювання горілки) і тютюнова десятина, яку сплачували посполиті, що сіяли тютюн* (1953 Іст. УРСР, I, с. 274), конфіксальний дериват *по-...-щина* від *казан*; дериват на *-щина* від *осінь*, очевидно, назва пов’язана з періодом збору врожаю: *осіницина* (СУМ, V, с. 766) ‘податок, який селяни сплачували восени поміщикам’,

церкві тощо’, *Крім податків, які надходили на користь гетьманської адміністрації, селяни і міщани оподатковувались зборами на утримання органів міського самоврядування.. і на церкву: осіницина, помірне, вагове і торгове* (1953 Іст. УРСР, I, с. 274); *покопитне* (СУМ, VII, с. 37) ‘податок, який брали з власників худоби’, *На ґрунтах.. сиділи його [пана] піддані, які справляли за це панщину, платили чини, подимне, покопитне* (1954 Панч, с. 106), очевидно, похідний дериват від *копито*; деревати на *-ина*: *десятина* (СУМ 2012, с. 222) ‘десята частина доходів, що сплачувалася на користь церкви як податок; *скіпщина* (с. 1054) ‘оренда землі, яку оплачували не грішми, а частиною врожаю’.

У діалектних словниках зафіксований історизм *дижма* (2005 СБГ, с. 94) ‘податок натурою, десята частина прибутку’, *І на панщину ходили і дижму давали; дежма* (2010 Бондар, с. 66) ‘скіпщина, платня натурою поміщикам за користування землею, що дорівнювала третині чи половині врожаю’ та *дижма* (Там само; ЕСУМ, II, с. 24) – похідне, запозичене із молд. *дижмэ*, пор. словенське *dužta*, угорське *dézsma* ‘десятина’ та латинське *decima* ‘десята частина’.

5.1.2. Найменування податків за виконання певних послуг представлені здебільшого історизмами. Ця підгрупа слів функціонує лише у художньому та розмовному стилі для відтворення історичних реалій. Серед них субстантивовані прикметники *жолудне* (Яв, с. 227) ‘податок за право збирати жолуді’; *дудове* (с. 210) ‘податок за право хрестити’ (від пол. *dudek* ‘монета’); *спашне* (1984 Он, II, с. 240) ‘плата за випас овець’.

Окрім того, частина податкових найменувань – давні похідні, серед яких деривати на *-щина*: *вигонщина* (Яв, с. 78) ‘натуральний збір на користь пастуха при першому вигоні стада в поле’; *Через цю сухомельщину, котру заборгувало було все село, і підпалили млини. Дурні думали, млини згорять, платити не доведеться* (СУМ, IX, с. 869) ‘плата за помел’, композитно-суфіксальне утворення; конфіксальний дериват *по-...-щина*: *почеревищина* (СУМ, VII, с. 467) ‘вид податку’, *Коли якийсь чоловік [на Поліссі] хотів жити з дівчиною чи вдовою без церковного шлюбу, тобто на віру, тоді обоє йшли до замку і давали певну суму грошей на дозвіл, так звану почеревищину* (1966 Нар. тв. та етн., 3, с. 35) від

черев (ЕСУМ, VI, с. 300–301), прасл. **červo* зіставляється з прус. *kērtens* ‘тіло, живіт’ тощо.

У діалектах побутує лексема *гарець* (2010 Бондар, с. 49) та *гарць* (с. 50) ‘плата натурою за помол’, очевидно, спільні з *гарнець* (ЕСУМ, I, с. 476) ‘стара міра сипких тіл і рідин; посуд на цю міру’, що є запозиченням із пол. слова *garniec* ‘великий горщик’, тобто номінація за мірою, якою збирали податок; та субстантиват *чінове*: *Молодий дав файни чінове тим хликевам – н’єть „Икстрів”* (2005 СБГ, с. 646) ‘викуп парубкам за молоду з їхнього села’.

5.1.3. Найменування митних зборів фіксують у мові поняття, пов’язані з послугами переміщення через кордон чи внутрішні застави. Найбільш поширеною лексемою протягом всієї історії української мови виявилася назва *мито*: *Чужоземні дозволяють брати лише дуже маленьке мито з того краму, який Китай ввозить з закордону (всього п’ять вісотків)* (1925 РС, №227, с. 2); *Село наше Митниця назване воно Митницею, не знаю дуже от кого, говорили, що Митниці, як люди ішли до города, Васильків, а, і припускали назад, то вже нести і здать свічку, свічку вроді як оплата, його називали мито, і митом називали і через то будь то назвали її Митницею* (1960 Говори, с. 133; СУМ, IV, с. 721) ‘податок, сплачуваний за перевезення товарів через кордон’; *мито* (1984 Он, I, с. 441) ‘частина млива, натуральна плата мірошникові’ тощо. Зафіксований у говірках дериват на *-ина митнина* (Там само) вживається у тому ж значенні, що й *мито*.

Очевидно, під впливом панівної російської мови з’являються росіянізми: *Та й ті гроші, які поступають од таможеного мита – чужоземці забирають майже цілком* (1925 РС, №227, с. 2).

Частина податкових назв – субстантивно-ад’єктивні словосполучення. Наприклад, у зв’язку з прикм. *безмитний* (СУМ, I, с. 134) ‘який не підлягає митному оподаткуванню’ утворені такі податкові назви: *Безмитна торгівля*; *Французи напитували фактора, якому б зіпхнути безмитний товар*; з прикм. *митний* (СУМ, IV, с. 721): *митна політика* ‘система державного контролю за провезенням товарів через кордон і за оподаткуванням їх’ та *митні тарифи*

‘зведення сплат, прийнятих для оподаткування товарів, що провозяться через кордон’: *Незважаючи на досить високі митні тарифи, закордонний цукор був дешевший російського* (1956 Бурл., с. 163) тощо.

5.1.4. Найменування повинностей позначені новими реаліями в історії України. Номен *повинність* (СУМ 2012, с. 801) ‘обов’язок, що накладається на населення державою або суспільством, громадою’ функціонує в мові у складі субстантивно-ад’єктивних словосполучень, наприклад: *військова повинність, громадська повинність* тощо. Зокрема, у воєнний період з’являється назва *трудова повинність*: *Думка про трудову повинність повстала в Німеччині зараз же після світової війни, коли, після демобілізації, багато робітників опинилися без роботи, і треба було для них цю роботу знайти* (1942 БГ, №1, с. 2); *6 травня почалася попередня реєстрація молоді, яка покликана до виконання почесного обов’язку – трудової повинності* (1943 Вісті, с. 2) ‘залучення населення для виконання певних робіт’.

Назви повинностей представлені застарілою лексикою, котра вживається на діалектному рівні: запозичення *фуришпан* (1987 УДЛ, с. 248) ‘гузова повинність’, *Усі люди, що мали коні, колись мусіли іти на фуришпан – перевозити усьо, що траба було для васька або для громади* (2005 СБГ, с. 598) ‘повинність селян перевозити військові та інші вантажі’, очевидно, назва мотивується знаряддям, яким виконували повинність: *фуришпан* (СУМ, X, с. 629) ‘великий довгий віз, підвода; мажара’, пор. лат. *foršpan*. Задокументована лексема *сельварок* (1987 УДЛ, с. 216) ‘поголовна трудова повинність’, очевидно, є видозміною слова *фільварок* (ЕСУМ, VI, с. 99) ‘масток з будівлями; хутір або виселок’, яке є запозиченням через посередництво пол. *folwark* з нім. *Vorwerk* ‘хутір’, *фолварокъ* ‘садиба з угіддями’ [174, с. 85], тобто назва мотивується необхідним відпрацюванням людей від кожного такого поселення. Виявлене слово *байлик* (2010 Бондар, с. 16; ЕСУМ, I, с. 117) ‘безплатна примусова робота, на яку виганяли селян румунські бояри на Ізмаїльщині’ є запозиченням з тур. *baylik* від *baу* ‘пан’, відповідник до панщина.

5.2. Найменування суб'єктів процесу оподаткування виділені на основі аналізу назв осіб, що беруть участь у процесі оподаткування з відповідними повноваженнями, правами та обов'язками: назви збирачів та платників податків та зборів, назви звільнених від оплати громадян.

5.2.1. Найменування збирачів податків та зборів вказують на суб'єктів оподаткування, що здійснюють контролювальну функцію, або в чії обов'язки входить збирати податки та збори за вказаними термінами та у відповідній кількості.

До контролерів слід віднести назви службовців, що є дериватами на *-ник*: *Щоб полевi плоди не змарнувалися не змарнувалися, громадські й місцеві начальники відповідатимуть за зведення цілого полевого збору* (1941 Бережанські вісті, №6, с. 1), де *начальник* (ЕСУМ, IV, с. 53) – запозичення із старослов'янської, що утворене від *начало* ‘початок’; *чиновник* (СУМ, XI, с. 327) ‘державний службовець певного рангу’ від *чин* (ЕСУМ, VI, с. 321), що має прасл. походження (**čipъ*); *Як здебить ганцезник хоч корч бакуну [тютюну] на гуроді – н'єть злотих каре* (1987 УДЛ, с. 95) ‘чиновник з оподаткування селян’; етимологія незрозуміла, можливо, від *ганц* (СЛГ, с. 67) ‘зовсім, цілком’.

Окремі назви виражені субстантивно-ад'єктивними словосполученнями, наприклад, *податний інспектор* (СУМ, VI, с. 735) ‘чиновник, який контролював збирання податків’; *Коли ви не задоволені з постанови районної комісії, ви можете не пізніше, як за місяць з того дня, як вам об'явили податок, скажитись до округової податкової комісії* (1925 РС, №226, с. 2) ‘команда людей, що здійснюють процес оподаткування’.

Інші найменування вказують на діяльність осіб, що полягає у стягуванні податків та зборів, наприклад, *комісарь* (1984 Он, I, с. 371) ‘службовець, який збирав податки’, очевидно, що слово *комісар* (ЕСУМ, II, с. 538) запозичено через рос. й пол. посередництво із західноєвропейських мов, пор. нім. *Kommissár* ‘комісар’, франц. *commissaire* ‘комісар; уповноважений’, що є похідними від слат. *commissārius* ‘довірена особа, уповноважений’.

Зафіксовані в попередні мовні періоди назви представників держави, що здійснюють контроль або збір податків у сучасній мові увійшли до пасивної лексики й використовуються письменниками в творах на історичні теми. Наприклад, **соцький** (СУМ, IX, с. 477) ‘нижчий поліцейський служитель на селі, якого обирали на сільській сходці, в обов’язки якого входило контролювати процес оподаткування’; **десяцький** (СУМ, II, с. 257) ‘нижчий поліцейський служитель на селі, якого обирали селяни’; у тому ж значенні використовується і дериват на *-ник*: **десятник** (Там само); **бірчий** (Яв, с. 36) ‘збирач податків’ (<*бір* або із тур. *bijurudži* ‘начальник’); субстантивованій прикметник **вїждчий** (с. 130) ‘посадова особа, яка керувала процесом оподаткування’, імовірно, особа, що приїжджала у певний населений пункт; **куноємчий** (с. 405) ‘збирач податку куницями’, композитне суфіксальне утворення від *куниця* та *ємати*; **баскак** (СУМ, I, с. 109) ‘татарський урядовець, намісник монгольського хана й збирач податків на Русі в часи монгольсько-татарської неволі’, *Нур’ялі підвівся, рушив до дверей, але на порозі вже стояв гладкий баскак у малиновому шовковому халаті з ремінним нагаєм* (1957 Тулуб, I, с. 361); **митник** (СУМ, IV, с. 721) ‘службовець, який збирає мито’ (<*мито*), *Заробляли не тільки воєводи, митники, крамарі й мінняйли, але й човнярі, шинкарі й усі, хто давав подорожнім притулок* (Тулуб, I, с. 166); **подушник** (СУМ, VI, с. 763) ‘той, хто збирає подушне’ тощо.

У діалектних словниках виявлені слова, характерні для історичних творів та побутового мовлення: **митар** (1997 ГуцГ, с. 123; СУМ 2012, с. 546) ‘У біблійних текстах – назва збирача податей, відкупника в Стародавній Іудеї. У Київській Русі – збирач мита за провезення товарів через внутрішні застави’. Деякі найменування фіксують осіб, що збирають торгове мито (торгові та ярмаркові оплати за транспортування, перетин певного пункту, місця продажу товарів): *Стали ми з кумою торгувать, коли це йде до нас містовицик* (1992 Чаб, II, с. 287) ‘службовець, що збирає мито за право торгівлі на базарі’ (<*містове*) та **містовициця** (Там само) жіночий рід до *містовицик*.

5.2.2. Найменування платників податків та зборів позначають осіб, котрі вносять платежі з певною періодичністю на користь держави. Задokumentовані

назви з антонімічними семантичними відношеннями *неплатник – платник*: *Отже в першу чергу до роботи по стягуванню податку з неплатників, що навмисне утрималися од виплати податку* (1924 Більшовик Полтавщини, №11, с. 1) ‘людина, що ухиляється від сплати податків та зборів’, співвідносне з *платник*; *Це все платники с.-г. податку, прийшли відмічати паашпорти про виплату* (№1, с. 3); *Всякий платник може в любий момент внести до трудової ощадної каси гроші яко вклад та зазначити, що він прохає ці гроші, – вклад здати за нього в сільгоспподаток...* (1925 РС, №225, с. 5) ‘той, хто сплачує податки й збори’.

Діалектні словники ХХ ст. фіксують найменування, що побутували на певних територіях у розмовному мовленні і є відтворенням певних історичних процесів. У період ХХ – поч. ХХІ ст. такі назви використовувалися письменниками для відтворення відповідного часового проміжку в художніх творах на історичні теми. Серед них виявлено лексему *заліжник*: *Ще ни всі убрубеле, зустрілися заліжнике* (1987 УДЛ, с. 120) ‘той, хто не сплатив податок – недоїмку’, очевидно, назва походить від *залог*. **Назви звільнених від оплати громадян** – населення, котре мало особливий статус у процесі оподаткування або певну незалежність у зв’язку з втечею з окремих територій, фіксують діалектизми, як-от: *випханець* (1958 Моск, с. 21) ‘вільний селянин, який сидів на поміщицькій землі й обробляв її за десяту частину’ (<*випхати*); *вольниця* (СУМ, I, с. 736) ‘селяни-кріпаки, ремісники та ін., що тікали від поміщиків та поселялися на окраїнах Московської держави й Польщі, здобуваючи таким чином певну незалежність’, *Нижче гримучих камінних порогів [Дніпра] осіла була на довгі часи запорізька вольниця* (1956 Рильський, III, с. 251).

Окремі лексеми позначають людей, що здійснювали оплату власникові за землі, в основі таких слів податкові назви. Наприклад, *чини*: *чиншовик* (1974 Лис, с. 281) ‘люди, які не відбували панщини, а платили поміщикові викуп за землю (чинш)’; у тому ж значенні *чиншові селяни* (СУМ, XI, с. 327), *селяни-оброчники* (V, с. 571), *мещани* (1974 Лис, с. 125).

Виявлені давні найменування осіб, що сплачували данину: *давалець* (1920 Яв, с. 175); *данець* (Там само); *Вони [князі] постійно прагнули збільшити данину,*

що викликало упертий опір **данників**; **данниця** (Там само) ‘жіночий рід до данник’; **податник** (VI, с. 735) ‘той, хто сплачує податі’. Вказані лексеми належать до пасивного вжитку та функціонують у художній мові.

5.3. Найменування місць збору податків вказують на установи чи інші приміщення, пов’язані із процесом оподаткування. Наприклад, *Мусить зібрати приписану кількість збіжжя, стручкових плодів і городини, м’яса тощо й відпровадити її до державних складниць або до своїх сільських кооперативів* (1941 Бережанські вісті, №6, с. 1), очевидно, **складниця** – похідне від **склад** (СУМ, IX, с. 272) ‘відповідно обладнане місце, будівля або приміщення для зберігання чого-небудь’; *На це є наші кооперативи і збірні пункти, які взамін за хліборобські продукти даватимуть конечні для села промислові виробы* (1941 Бережанські вісті, №7, с. 1), де лексема **кооператив** співвідносна з **кооперація** (ЕСУМ, II, с. 563), яке запозичене через посередництво фр. *coopération* або нім. *Kooperatiön* з лат. мови, *cooperatio* ‘співробітництво’.

Як і в попередні мовні періоди продовжує функціонувати назва **митниця** (СУМ, IV, с. 721) ‘установа, що здійснює контроль за провезенням товарів через кордон і за оподаткуванням їх’, *Спробує митниця затримати його валку, вимагаючи мита* (1957 Тулуб, I, с. 298). Рос. варіант **таможня** (1918 РУДС, с. 84) ‘митниця’ зафіксований як росіянізм: *Він довго блукав, поки розшукав старого боцмана, який працював на таможні* (1948 Кучер, с. 152). Також задокументоване запозичення **пакгауз** (СУМ, VI, с. 17) ‘склад для короткострокового зберігання вантажів при залізничних станціях, у портах, митницях і т. ін.’ від нім. *Packhaus* (*packen* – укладати; *Haus* – приміщення), *Маруся кинула оком на довжелезний залізничний пакгауз, доверху забитий коробами, плетінками...* (1960 Ле, с. 80).

5.4. Найменування документів, прав та обов’язків суб’єктів оподаткування. У радянський період виявлені назви документів, у яких фіксували статус платників податків та зборів, до них вносили дані про сплату чи несплату відповідних обов’язкових натуральних чи грошових платежів. До них належить субстантивно-ад’єктивні словосполучення, у складі яких є прикметник

податковий: Маю 3,42 дес. землі, 2 ідці, 1 корову, 1 бичка двох років. При таких об'єктах до пільг по продподатку не підлягаю, а **податкового аркуша** не одержав (1924 Більшовик Полтавщини, №1, с. 3), де лексема *аркуш* (ЕСУМ, I, с. 86) є запозиченням з пол. *arkusz* ‘будь-яка розпростерта маса (бляхи, вати, паперу) певної міри’, що походить від лат. *arcus* ‘дуга; лук; арка’; *Біля столу товпляться дядьки с податк. пашпортами на поготові* (1924 Більшовик Полтавщини, №1, с. 3), вклад здати за нього в сільгоспподаток, показавши при цьому свого **податкового паспорта** (1925 РС, №225, с. 5), слово *паспорт* (ЕСУМ, IV, с. 307) запозичене з нім. мови, де *Paßport* походить від фр. *Passeport* ‘дозвіл на прохід через порт’, пізніше ‘пропускне свідоцтво, паспорт’, утвореного зі слів *passe* ‘проходить’ та *port* ‘порт, гавань’; форма *пашпорт* прийшла через пол. *paszport*.

У діалектному мовленні серед назв документів зафіксовано назву **квіт** (2005 СБГ, с. 196) ‘платіжне повідомлення, квитанція’, *Прийшов вчора квіт на податок; Уштрафували-м ня, а квіт не дали* (2013 Матвіїв, с. 209) ‘квитанція’; *Між нами квіт* (Там само) ‘немає боргу’; а також **квитова картка** ‘розрахунковий’: *мені по квитовій картці слід три карбованці, а Петро Семенович дали мені чомусь-то тільки два* (1992 Чаб, II, с. 162). Слово *квит* (ЕСУМ, II, с. 417) використовувалося й в інші мовні періоди, воно запозичено через пол. посередництво з свн. мови, де *quīt (quit)* ‘вільний, звільнений, оплачений’ походить від франц. *quite*, яке зводиться до слат. *quit(t)us* ‘звільнений, вільний від зобов’язань, зокрема грошових’, значення ‘розрахунок’ розвинулось на ґрунті пол. мови.

5.5. Найменування ознак, що характеризують процес оподаткування описують суб'єкти та об'єкти в сфері справляння податків і зборів, здебільшого – це похідні прикметники від іменників та дієслів.

Ряд слів виявлено на основі спільного стрижневого слова „податок”: прикметник **податковий** (СУМ, VI, с. 734) ‘пов’язаний з розподілом і сплатою податків’, наприклад, **податкові пільги** ‘призначені для обліку, розподілу та сплати податків’; дієприкметник **оподаткований** (V, с. 720) <*оподаткувати*;

дієприкметник *оподатковуваний* (Там само) від *оподатковувати*: *Оподатковуваний натуральний дохід*; прикметник *продподатковий* (VIII, с. 172) від *продподаток*; композит *податковоспроможний* (VI, с. 735) ‘спроможний сплатити належні з нього податки’ тощо.

У діалектах побутує найменування *залеглий*: *Нащо він має буте залеглий, як можна зразу заплатити* (1987 УДЛ, с. 120) ‘несвоєчасно сплачений (про податок)’. Назва пов’язана із *залеглусьць*: *Ща тра ту залеглусьць вуддате* (Там само) ‘несвоєчасна оплата податку чи інших грошових повинностей’. Імовірно, від *залагати*.

5.6. Податкові найменування в сучасній українській мові XXI ст.

Податкова система сучасної України перебуває в стадії становлення, оскільки характеризується частими змінами до податкового законодавства, зумовленими необхідністю регулювання соціально-економічних взаємин, переходом до ринкових відносин та розширенням міжнародних зв’язків з іншими країнами. Така відкритість процесу оподаткування сприяє активному поповненню лексики податкової сфери.

Податкові найменування податкової сфери в сучасній українській мові утворюють окрему лексико-семантичну групу, що позначає сукупність спеціальних назв на позначення об’єктів та суб’єктів оподаткування. Відповідно до чого зібраний фактичний матеріал було поділено на підгрупи: а) найменування податків та зборів (місцевих, загальнодержавних); б) назви суб’єктів процесу оподаткування: збирачів та платників; в) лексеми організацій та установ, що здійснюють процес оподаткування; г) найменування документів, прав та обов’язків суб’єктів оподаткування; д) номени ознак, що характеризують процес оподаткування.

5.6.1. Найменування податків та зборів вказують на чітко визначені поняття сфери оподаткування, що мають дефініції та однозначність у трактуванні цих значень, для них характерна точність та стилістична нейтральність. За структурними моделями найменування податкової сфери сучасної української мови поділяються на однокомпонентні, двокомпонентні, трикомпонентні та

багатокомпонентні аналітичні сполуки. Однокомпонентні лексеми складають основу інших найменувань податкової сфери. Серед них давня назва **податок** (1995 Економ. сл., с. 253–254) ‘встановлений державою обов’язковий збір, сплачуваний підприємствами, установами та населенням’, суфіксальне утворення, співвідносне з *подати*; **збір** (2005 ІС, с. 185; ПКУ, п 6.2.) ‘цільовий податок, який справляють для покриття конкретних потреб; обов’язковий платіж до відповідного бюджету, що справляється з платників зборів, з умовою отримання ними спеціальної вигоди, у тому числі внаслідок вчинення на користь таких осіб державними органами, органами місцевого самоврядування, іншими уповноваженими органами та особами юридично значимих дій’ (<*брати*); **акцизи** (2007 ФЕС, с. 28) ‘непрямі податки на товари та послуги, включені до ціни і сплачувані за рахунок покупців’ від франц. *accise*, що походить від лат. *accisus* ‘відрізаний’.

Двокомпонентні податкові найменування називають види зборів, податків та акцизів, утворені за моделлю „іменник + прикметник”, „іменник + іменник (з прийменником)”. Наприклад, **адміністративні збори** (2000 ЕЕ, I, с. 25) ‘збори, які стягують за надання певних послуг (видача паспортів, свідоцтв тощо)’, очевидно, назва за видом збору, що міг здійснюватися в адміністраціях; **збір гербовий** (2007 ФЕС, с. 320) ‘загальнодержавний збір, який зобов’язані сплатити суб’єкти зовнішньоекономічної діяльності при ввезенні на митну територію України товарів, предметів і транспортних засобів’; **податок гербовий** (2000 ЕЕ, I, с. 261; 2008 Карп, с. 186) ‘податок на документи, за допомогою яких оформлюють різного роду ділові операції’, імовірно, назва походить від процедури нанесення гербу на марку, яку купували в держави, або з використання спеціального гербового паперу; **акциз універсальний** (2007 ФЕС, с. 28) ‘непрямий податок, який встановлюють як надлишок до загального обороту реалізації товарів за єдиною чи кількома ставками’, тобто такий, що охоплює все або багато чого у податковій галузі; **збір акцизний** (2007 ФЕС, с. 319–320; 2019 Бухоблік, №7–8, с. 282) ‘непрямий податок на високорентабельні та монопольні товари (продукцію), що включається до ціни цих товарів (продукції)’, пор. англ. *excise*

duty; **податок акцизний** (2019 Вісник, №41, с. 8; Бухоблік, №53, с. 13 ПКУ, п. 14.1.4) ‘непрямий податок, обчислюваний як надлишок до ціни товару і сплачуваний кінцевим споживачем’.

Двокомпонентні терміни податкової сфери, побудовані за поєднанням „іменник + прикметник”, вказують на різновиди податків у залежності від форми, місця, рівня, суб’єкта, об’єкта оподаткування тощо.

Задokumentовані найменування, в основі номінації яких – база оподаткування: **податок біржовий** (2001 ЕЕ, II, с. 774) ‘податок на обіг цінних паперів на біржі’; **податок автомобільний** (2007 ФЕС, с. 8) та синонімічне **податок транспортний** (2019 Бухоблік, №14, с. 23) ‘податок з власників транспортних засобів’; **податок валютний** (2007 ФЕС, с. 664) ‘податок на операції щодо обміну валюти’; **податок натуральний** (2008 Карп, с. 188) ‘податок, що стягується державою продуктами сільськогосподарського виробництва’; **податок майновий** (2007 ФЕС, с. 665) ‘прямий податок з юридичних і фізичних осіб, об’єктом оподаткування яких є рухоме чи нерухоме майно’; **податок земельний** (2009 Євтуш, с. 91; ПКУ, п. 14.1.72.) ‘обов’язковий платіж, що справляється з власників земельних ділянок та земельних часток (паїв), а також постійних землекористувачів’.

Зафіксовані найменування податків за ставками, що можуть змінюватися: **податок прогресивний** (2001 ЕЕ, II, с. 767) ‘податок, ставки якого зростають зі збільшенням величини об’єкта оподаткування’ (від лат. *progressus* – рух вперед); **податок регресивний** (1995 Економ. сл., с. 271) ‘податок, ставки якого зменшуються зі зростанням величини об’єкта оподаткування’ (лат. *regres* – рух назад); **податок адвалорний** (2000 ЕЕ, I, с. 24) / **податок адвалерний** (2008 Карп, с. 186) ‘платежі на основі фіксованої відсоткової ставки з вартості товару’, пор. англ. *ad valorem tax*, що з лат. означає *до вартості*; **податок квотативний** (2007 ФЕС, с. 665) ‘податок, ставки якого у грошовому обчисленні встановлюють у відсотках до одиниці оподаткування’, очевидно, назва мотивується певними квотами, визначеними в податку; **податок розкладний** (с. 667) ‘податок, який обчислюють спочатку в загальній сумі, а потім розподіляють між платниками

цього податку пропорційно до певного показника чи рівними частинами’; **податок єдиний** (2008 Карп, с. 84) ‘прямий податок, що справляється із суб’єктів підприємницької діяльності за ставками’, тобто спільний для певних видів суб’єктів оподаткування; **податок фіксований** (с. 254) ‘прямий податок, перехід на сплату якого обирається приватним підприємцем за власним бажанням і здійснюється шляхом придбання торгового патенту’, тобто який має сталу формулу визначення.

У мові функціонують терміни, пов’язані із доходами суб’єктів оподаткування: **податок прибутковий** (1995 Економ. сл., с. 255) ‘основний вид прямих податків, який виплачується з доходів фізичних та юридичних осіб’; **податок акордний** (2000 ЕЕ, I, с. 26) ‘податок, який встановлює держава і який не залежить від розмірів доходів і витрат’ (<акорд (СУМ, I, с. 27) ‘угода, договір між ким-небудь’); **податок прямий** (2001 ЕЕ, II, с. 767) ‘податок, що стягується державою безпосередньо з доходів або майна платника податків’; **податок непрямий** (2008 Карп, с. 188; 2009 Євтуш, с. 91) ‘податок на товари та послуги, встановлений у вигляді накидки до ціни або тарифу’; **податок особовий** (2007 ФЕС, с. 667) ‘форма прямого оподаткування, за якої податком обкладають дохід його платника з урахуванням наданих пільг’; **податок корпораційний** (2008 Карп, с. 187) ‘податок на прибуток юридичних осіб, що стягується на основі податкової декларації в країнах з ринковою економікою’, пор. англ. *corporation tax*. Виявлені двокомпонентні найменування державних податків: **податки чисті** (2002 ЕЕ, III, с. 909) ‘податки, які сплачує населення державі, за винятком трансферних платежів, які населення отримує від держави’, тобто ті, які залишилися після підрахунків, витрат тощо (СУМ, XI, с. 331); **податки загальнодержавні** (2007 ФЕС, с. 660) ‘податки, встановлені органами законодавчої влади й обов’язкові для справляння на всій території держави’; **податок комунальний** (2008 Карп, с. 119) ‘податок, який справляється з юридичних осіб, граничний розмір якого не повинен перевищувати 10 % річного фонду оплати праці’, тобто той, який належить до міського господарства, пов’язаний з ним (СУМ, IV, с. 254); **податок інфляційний** (2007 ФЕС, с. 665)

‘податок, який у неявній формі сплачують споживачі за такої державної політики, що призводить до інфляції’; **екологічний податок** (2019 Вісник, №42, с. 5; ПКУ, п.14.1.57.) ‘загальнодержавний обов’язковий платіж, що справляється з фактичних обсягів викидів у атмосферне повітря, скидів у водні об’єкти забруднюючих речовин, розміщення відходів, фактичного обсягу радіоактивних відходів, що тимчасово зберігаються їх виробниками, фактичного обсягу утворених радіоактивних відходів та з фактичного обсягу радіоактивних відходів’ та складноскорочене **екоподаток** (2019 Бухоблік, №28, с. 32); **рентна плата** (2019 Податки, №103–104, с. 3; ПКУ, п.14.1.217.) ‘загальнодержавний податок, який справляється за користування надрами для видобування корисних копалин; за користування надрами в цілях, не пов’язаних з видобуванням корисних копалин; за користування радіочастотним ресурсом України; за спеціальне використання води; за спеціальне використання лісових ресурсів; за транспортування нафти і нафтопродуктів магістральними нафтопроводами та нафтопродуктопроводами, транзитне транспортування трубопроводами аміаку територією України, пов’язано із запозиченням *рента* (ЕСУМ, V, с. 59) ‘дохід з капіталу, землі або майна’, пор. нім. *Rente*, франц. *rente* від лат. *red-dere, rendere* ‘повертати, приносити прибуток’ та ін.

Окрему підгрупу складають двокомпонентні податкові найменування, утворені за моделлю „іменник + на + іменник”, наприклад: **податок на продаж** (2007 ФЕС, с. 666) ‘податок, встановлений у відсотках до вартості проданих товарів, виконаних робіт чи наданих послуг’, **податок на промисел** (2008 Карп, с. 188) ‘податок, який сплачується у вигляді придбання одноразового патенту на торгівлю, вартість якого визначається на підставі вказаної платником сумарної вартості та ставки податку’, **податки на продукти** (с. 180) ‘податки, величина яких безпосередньо залежить від кількості чи вартості товарів і послуг, вироблених, реалізованих або імпортованих виробничою одиницею – резидентом’, **податок на нерухомість** (2019 Бухоблік, №1–2, с. 23) ‘податок для фізичних осіб на приватизовані квартири, будинки, вілли, гаражі, дачні будинки’, **податок на власність** (2009 Євтуш, с. 91), **податок на дарування** (Там само),

податок на дохід (Там само), *податок на оборот* (Там само), *податок на товари* (Там само), *податок на спадщину* (Там само), *податок на прибуток* (2019 Бухоблік, №3, с. 32; Податки, №96, с. 2) тощо.

Подібну модель мають двокомпонентні податкові найменування „іменник + з + іменник”: *податок з обороту* (1995 Економ. сл., с. 254) ‘непрямий податок, що його справляють з обороту товарів, вироблених усередині країни’, *податок з продажу* (2007 ФЕС, с. 664) ‘податок, встановлюваний у відсотках до суми виторгу товарів’, *податок з реклами* (2008 Карп, с. 187) ‘місцевий податок об’єктом справляння якого є вартість послуг за встановлення та розміщення реклами’ тощо.

Трикомпонентні сполуки, що вказують на різновиди податків побудовані за схемою „іменник + прикметник + прикметник” та вказують на визначення податку за прибутковістю: *податок негативний прибутковий* (1995 Економ. сл., с. 222) ‘характеризує становище, коли сума економічних благ, які отримують окремі групи населення за рахунок державного бюджету чи спеціальних фондів, перевищує суму сплати ними податків’, тобто той, який становить величину зі знаком мінус (СУМ, V, с. 276); *податок особистий прибутковий* (1995 Економ. сл., с. 246) ‘податок, яким обкладається дохід окремих осіб (домогосподарств і одноосібних фірм)’; *податок прибутковий глобальний* (2007 ФЕС, с. 667) ‘податок, який стягують із сукупного доходу платника податків незалежно від джерела отримання доходу’, тобто той, що стосується всіх матеріальних благ платника; *податок прибутковий шедулярний* (2007 ФЕС, с. 667) ‘податок, який справляють не із сукупного доходу платника, а частинами (шедулами) з окремих джерел доходів’, пор. англ. *schedule* ‘опис, перелік’ від лат. *shedula* ‘лист паперу’; *податок диференціальний рентний* (2000 ЕЕ, I, с. 350) ‘податок, за допомогою якого вилучають диференціальну земельну ренту’, тобто від *диференціал* (СУМ, II, с. 289) ‘довільний приріст незалежної змінної величини’ та *рента* (VIII, с. 505) ‘доход з капіталу, землі або майна, який власники одержують регулярно, не займаючись підприємницькою діяльністю’.

Зафіксовані інші трикомпонентні найменування зі значенням „податок на щось”, зокрема: *дорожній податок на проїзд* (2009 Євтуш, с. 91); *податок на додану вартість* (2008 Карп, с.187; 2019 Вісник, №45–46, с. 30) ‘непрямий податок, який включається в ціну певних товарів, послуг, механізм обчислення якого базується на співставленні сум податкового зобов’язання і сум податкового кредиту’; *податок на майно підприємства* (2001 ЕЕ, II, с. 776) ‘податок на майно юридичних осіб, який надходить до державного і місцевих бюджетів’; *податок на надприбутки корпорацій* (Там само) ‘додатковий податок на прибутки, величина яких значно перевищує середню норму прибутку’; *податок на нерозподілений прибуток* (Там само) ‘додатковий податок, яким оподатковується нерозподілена на дивіденди частина прибутку акціонерних і страхових компаній, банків та інших установ’; *податок на особисте майно* (2009 Євтуш, с. 91); *податок на передачу капіталу* (Там само) тощо.

Багатокомпонентні аналітичні найменування зі стрижневим словом „збір” вказують на платежі зі значенням „за використання” та „на розвиток” чогось: *збір за спеціальне використання водних ресурсів* (2008 Карп, с. 95) ‘справляння плати за спеціальне використання водних ресурсів як загальнодержавного так і місцевого значення’; *збір за спеціальне використання лісових ресурсів* (Там само) ‘плата за спеціальне використання лісових ресурсів та користування земельними ділянками лісового фонду’; *збір на розвиток виноградарства, садівництва й хмелярства* (2008 Карп, с. 96) ‘справляється із суб’єктів підприємницької діяльності незалежно від форм власності й підпорядкування, які реалізують у оптово-роздрібній торгівельній мережі алкогольні напої та пиво’.

У мові функціонують найменування зі стрижневим словом „податок” у значенні „з кого”, позначаючи суб’єкт оподаткування, „на що”, вказуючи об’єкт: *податок з власників транспортних засобів* (2007 ФЕС, с. 664) ‘податок, що його сплачують власники транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів’; *податок із доходів фізичних осіб* (2008 Карп, с. 186; 2019 Бухоблік, №3, с. 3) ‘плата фізичної особи за послуги, які надаються їй територіальною громадою’; *податок на доходи від грошових капіталів* (2005 ІС, с. 363) ‘податок,

яким можуть обкладати дивіденти та проценти, отримувані від цінних паперів, проценти з банківських вкладів тощо’; **податок на прибуток іноземних юридичних осіб від діяльності в Україні** (2008 Карп, с. 187) ‘податок з обороту, акцизний збір, ПДВ, податок на експорт і імпорт, податок на доходи тощо’; **податок на прибуток підприємств і організацій** (с. 188) ‘прямий податок, де об’єктом оподаткування виступає розрахунковий прибуток, основою для визначення якого є валові надходження і витрати, які підприємство понесло не за конкретно реалізовану продукцію, а за певний період часу’; **податок на продаж предметів розкоші** (2009 Євтуш, с. 91); **податок на видобуті корисні копалини** (Там само); **податок на грошові перекази закордон** (с. 92).

Окремі податкові найменування побудовані на зразок складнопідрядних речень: **податок на дохід, що стягується шляхом регулярних відрахувань із заробітної плати** (Там само); **податок, що стягується за єдиною ставкою** (с. 91); **податок, що стягується федеральним урядом** (Там само), пор. англ. *federal tax*.

Зафіксовані багатокомпонентні сполуки, утворенні сполучниковим поєднанням значень „до чогось”: **податки й збори (обов’язкові платежі) до бюджетів та до державних цільових фондів** (2008 Карп, с. 179) ‘обов’язкові внески до бюджету відповідного рівня або державного цільового фонду, здійснюваний платниками в порядку й на умовах, що визначаються законами про оподаткування’.

Серед інших однокомпонентних назв зафіксовано запозичення: **а-конто** (2007 ФЕС, с. 14) ‘платіж, здійснюваний імпортером на рахунок експортера як попередній розрахунок за імпортовані товари, роботи чи послуги’, термін з італ. *a conto* ‘у рахунок платежу’; **фрахт** (2019 Бухоблік, № 114, с. 20; СУМ 2012, с. 1229) ‘плата за перевезення вантажів морськими шляхами’ від нім. *Fracht* ‘груз’.

Найпродуктивнішими є двокомпонентні назви митних зборів, утворені за допомогою стрижневого слова „*мито*” + прикметник, такі назви мають прозору семантику: **мито державне** (2000 ЕЕ, I, с. 320) ‘обов’язковий збір у дохід

держави'; *мито (ввізне) імпорнтне* (2007 ФЕС, с. 520) та *мито експортне* (2008 Карп, с. 141) 'збір, що нараховується на товари при їх вивозі за межі митної території України'; *мито біржове* (2007 ФЕС, с. 520) 'плата, що її стягує біржовий комітет із членів і відвідувачів біржі за право здійснювати біржові угоди'; *мито дорожнє* (2000 ЕЕ, I, с. 361) 'внутрішній митний тариф, збори згідно з якими стягують плату за проїзд, перевезення вантажів, прогін худоби дорогами, водними шляхами, мостами й переправами'; *мито специфічне* (2008 Карп, с. 142) 'плата, яка нараховується у встановленому грошовому розмірі на одиницю товарів, що обкладаються митом', пор. англ. *specific custom*; *мито статичне* (2002 ЕЕ, III, с. 467) 'мито, встановлюване з метою обліку експорту й імпорту в умовах вільної зовнішньої торгівлі та для компенсації витрат на цей облік', тобто позбавлене руху, зафіксоване; *мито внутрішньоквотне* (2007 ФЕС, с. 520) 'ставка імпортного тарифу, яку застосовують до товару, імпортованого в межах тарифної квоти' (*внутрішня квота*); *мито (вивізне) експортне* (Там само); *мито автономне* (2008 Карп, с. 141) 'встановлюється країною самостійно, незалежно від міжнародних договорів', тобто незалежно, самостійно; *мито адвалорне* (2007 ФЕС, с. 519) / *мито адвалерне* (2008 Карп, с. 141) 'мито, що нараховується у відсотках до митної вартості товарів, які ним обкладаються', варіативність написання, очевидно, спричинена різним прочитанням запозиченого відповідника, з лат. *ad valorem* 'до вартості', пор. англ. *custom ad valorem*; *мито антидемпінгове* (2007 ФЕС, с. 520) 'використовується при ввезенні на митну територію України товарів за ціною, яка суттєво нижча їхньої конкурентної ціни' та *мито антидомпінгове* (2008 Карп, с. 13) 'вид мита, що справляється в разі ввезення на митну територію України, який є об'єктом застосування антидопінгових заходів', пор. англ. *undumping custom*; *мито договірне (конвенційне)* (2007 ФЕС, с. 520) 'мито, встановлюване згідно з міжнародними договорами', у тому числі й встановлене конвенцією: *мито конвенційне* (2008 Карп, с. 142) 'встановлюється на основі двосторонніх та багатосторонніх переговорів та зафіксоване в угодах', пор. англ. *conventional custom*; *мито заборонне* (2007 ФЕС, с. 520) 'мито, призначене для стримування

міжнародної торгівлі»; **мито зрівнювальне** (Там само) ‘мито, встановлюване з митою вирівнювання цін на імпорتنі та вітчизняні товари для уникнення цінової конкуренції між ними’; **мито комбіноване** (2008 Карп, с. 141) ‘поєднання адвалерного й специфічного обкладення митом’; **мито компенсаційне** (2007 ФЕС, с. 520) ‘використовується при ввезенні чи вивезенні товарів, під час виробництва яких використовувалася субсидія, якщо таке ввезення чи вивезення загрожує вітчизняним товаровиробникам’, пор. англ. *compensative custom*; **мито патентне** (с. 521) ‘плата за надання виняткового права на використання винаходу відповідно до винайденого патенту’, де *патент* (СУМ, VI, с. 92) ‘документ, який посвідчує право винахідника на його винахід, свідоцтво на право займатись торгівлею, промислом і т. ін.’; **мито пільгове** (2007 ФЕС, с. 521) ‘мито, що його застосовують до товарів, які походять з країн, котрим надано режим найбільшого сприяння’ (*пільга*); **мито поворотне** (Там само) ‘сума імпортного мита, яка підлягає поверненню платникові при вивезенні готової продукції, отриманої в результаті обробки або переробки раніше завезених товарів’, тобто такий, який служить для повертання чого-небудь (СУМ, VI, с. 692); **мито понадквотне** (2007 ФЕС, с. 521) ‘ставка митного тарифу, яку застосовують до товару, імпортованого понад обсяги тарифної квоти’ (*понад квоту*); **мито преференційне** (Там само) ‘мито, яке справляють за пільговими ставками з метою стимулювання розвитку міжнародної торгівлі’, де *преференція* (СУМ, VII, с. 546) ‘перевага, пільга, яка надається кому-небудь у користуванні чимсь’; **мито протекціоністське** (2007 ФЕС, с. 521) ‘мито, яке впроваджують з метою захисту внутрішнього ринку від конкуренції з боку імпортованих товарів’, де *протекціонізм* (СУМ, VIII, с. 312) ‘економічна політика держав, спрямована на захист національної промисловості й сільського господарства від іноземної конкуренції, а також на завоювання зовнішніх ринків, знаряддям якої є митна політика’; **мито сезонне** (2008 Карп, с. 142) ‘встановлюється на окремі товари на термін, не більше чотирьох місяців із моменту його встановлення’, пор. англ. *seasonal custom*; **мито транзитне** (2007 ФЕС, с. 521) ‘справляється митницею при транзиті товару через митну територію України’, пор. англ. *transit custom*, де

транзит (СУМ, X, с. 229) ‘перевезення вантажів або пасажирів з однієї держави до іншої або з одного населеного пункту до іншого через проміжні пункти’; ***мито фіскальне*** (2007 ФЕС, с. 521) ‘мито, встановлюване суто з метою збільшити надходження до державного бюджету’, від *фіск* (СУМ, IX, с. 601) ‘державна скарбниця’; ***мито спеціальне*** (2008 Карп, с. 142) ‘використовується як захисний засіб, якщо товари вводяться на митну територію України у таких кількостях чи на таких умовах, які можуть нанести збиток вітчизняним виробникам подібних’, пор. англ. *spesial custom*.

Багатокомпонентних аналітичних назв небагато, серед них терміни, побудовані за моделлю складнопідрядних речень: ***єдиний збір, який справляється в пунктах пропуску через державний кордон України*** (2008 Карп, с. 83) ‘платіж, що справляється щодо транспортних засобів вітчизняних та іноземних власників, які перетинають державний кордон України’; словосполучень: ***загальний додатковий митний податок*** (2008 Карп, с. 86) ‘податок, який стягується після імпортування товарів’; ***митні збори і митні платежі*** (2001 ЕЕ, II, с.381–382) ‘своєрідна плата за виконання митницею своїх обов’язків і послуг, яка використовується для розвитку системи митних органів України’ тощо.

5.6.2. Найменування суб’єктів процесу оподаткування – слова, що вказують на осіб-учасників податкових взаємовідносин.

5.6.2.1. Найменування збирачів податків та зборів. Сучасні назви збирачів податків та зборів представлені дериватами на *-ник*: ***скарбник*** (2007 ФЕС, с. 849) ‘посадова особа, що організовує надходження державних доходів і платежів до бюджету, веде їх облік та контроль за ними’, суфіксальне утворення від *скарб* (ЕСУМ, V, с. 265); ***митник*** (2019 Бухоблік, № 5, с. 18; СУМ 2012, с. 546) ‘той, хто збирає мито’ (<*мито*>).

Серед інших однокомпонентних виявлено похідне найменування на *-ець*: ***податківець*** (2019 Вісник, № 47–48, с. 44; СУМ 2012, с. 809) ‘працівник податкової служби, інспекції’ (<*податковий*>). Також зафіксоване утворення на *-ач*: ***стягувач*** (2007 ФЕС, с. 890) ‘державний виконавець, податковий орган чи

підприємство, що здійснює примусове списання коштів на підставі визнаних претензій' (<стягувати).

Найменування **таксатор** (2007 ФЕС, с. 897) 'податковий агент' від *такса* (пор. лат. *Taxario* 'цінувати') має суфікс іншомовного походження *-атор*, який утворює іменники зі значенням 'людина чи річ, яка робить або виконує певну дію' [206; 126, с. 40], пор. нім. *Taxator*.

Окрім того, значна частина найменувань збирачів податкової сфери є двокомпонентними. Зі стрижневим словом **агент** від лат. *agens* (*agent-*) 'активний; позивач; ревізор' зафіксовані такі словосполучення: **агент фіскальний** (2007 ФЕС, с. 10) 'особа, на яку законодавчо покладено обов'язки обчислювати, стягувати податки і перераховувати їх до бюджету'; **агент податковий** (2008 Карп, с. 183; ПКУ, ст. 18) 'юридична або фізична особа чи представництво нерезидента – юридичної особи, які незалежно від їхнього організаційно-правового статусу та способу оподаткування іншими податками зобов'язані нараховувати, утримувати та сплачувати цей податок до бюджету від імені та за рахунок платника податку, вести податковий облік'.

Зі стрижневим словом **інспектор** (від лат. *inspector* 'спостерігач' від *in* 'в' і *spectāre* 'дивитися') утворені найменування **інспектор податковий** (2007 ФЕС, с. 362) 'посадова особа податкової інспекції, завданням якої є контроль за використанням податкових зобов'язань платників податків'; **інспектор фінансовий** (Там само) 'посадова особа, що контролює нарахування, сплату і стягнення державних і місцевих податків, здійснює ревізію обліку та фінансової звітності' та **інспекція податкова** (Там само; ПКУ, п.19-3.1.) 'державна служба, що забезпечує, контролює стягнення податків', де **інспекція** (ЕСУМ, II, с. 308) запозичено через посередництво пол. чи нім. *Inspektiön* з лат. *īnspectio* 'огляд, розслідування' пов'язане з дієсловом *īnspicio* 'розглядаю, придивляюся, стежу'.

Зі стрижневим словом **орган** (від грец. ὄργανον 'знаряддя, інструмент') задокументовані найменування **орган податковий** (2007 ФЕС, с. 609; 2019 Податки, № 44, с.19) 'орган податкового управління у сфері збору податків, який здійснює контроль і перевірку платників податків щодо їх сплати тощо'; **орган**

стягнення (2008 Карп, с. 165) ‘податковий, митний чи інший державний орган, якому законодавством надано право стягнення до бюджету податків, зборів та збирання інших надходжень’; **орган митний** (с. 139) ‘орган Державної митної служби України’.

Зі стрижневим словом **суд**, що походить від прасл. **sōdъ*, виявлені словосполучення: **суд податковий** (2009 Євтуш, с. 92) та **суд митний** (с. 99).

Серед інших двокомпонентних податкових назв **аудитор податковий** (2007 ФЕС, с. 54) ‘посадова особа органу контролю, уповноважена на проведення податкового аудиту’, від лат. *auditor* ‘учень’; **брокер митний** (2001 ЕЕ, II, с. 376) ‘державна організація або юридична особа, яка отримала ліцензію Державного митного комітету і здійснює необхідні операції щодо митного оформлення вантажів і митного контролю’ від англ. *broker*, ‘дрібний торговець’.

5.6.2.2. Найменування платників податків та зборів визначають коло осіб чи організацій, які є суб’єктами процесу оподаткування та сплачують податки та збори до відповідних податкових органів.

Серед однокомпонентних податкових назв **банкрут** (1995 Економ. сл., с. 22) ‘юридична або фізична особа, яка розорилася і неспроможна оплатити свої зобов’язання’ від італ. *banco* – лава, банк і *rotto* – розбита; **експортер** (2005 ІС, с. 152) ‘фізична або юридична особа чи окрема країна, яка експортує товари чи капітал за кордон та є учасником процесу оподаткування’ (<*експорт* (ЕСУМ, II, с. 161) – запозичення з англ. *export* ‘вивіз’ походить від лат. *experto* ‘вивожу, відпускаю, виганяю’, де похідне *експортер*, очевидно, зумовлене впливом франц. мови, пор. франц. *exportateur*); **імпортер** (2009 Євтуш, с. 104) ‘суб’єкт господарсько-правових відносин, що декларує надходження на митну територію України товару; фізична або юридична особа, яка здійснює імпорتنі операції з товарами, капіталом’ (<*імпорт* (ЕСУМ, II, с. 299) – запозичення з англ. *import* ‘ввіз; ввозити’ походить від лат. *importo* ‘ввожу’); **боржник** (2008 Карп, с. 28) ‘суб’єкт підприємницької діяльності, неспроможний виконати свої грошові зобов’язання, у тому числі щодо сплати податків та зборів’, співвідносне з **борг** (ЕСУМ, I, с. 229), запозичене через пол. мову з нім. *Borg* ‘позичка’, *borgen*

‘позичати’, споріднене з англ. *borrow* ‘позичати’, зводиться до того самого кореня, що й нім. *bergen*, укр. *берегти*, і первісно означало ‘давати пощаду, давати строк для виплати’; **фрахтувальник** (СУМ 2012, с. 1229) ‘той, хто фрахтує судно і сплачує обумовлений фрахт’, де *фрахтувати* ‘наймати судно для перевезення вантажів’, пов’язане із **фрахт** (Там само) ‘плата за перевезення вантажів морськими шляхами’ тощо.

Словосполучення **платник податку** (2007 ФЕС, с. 657; ПКУ, п. 15.1.) ‘юридичні особи, їхні філії, відділення, інші відокремлені підрозділи, що не мають статусу юридичної особи, а також фізичні особи, на яких згідно з законами покладено обов’язок утримувати та / або сплачувати податки й збори (обов’язкові платежі), пеню та штрафні санкції’ утворено поєднанням слів **платник** (<плата (ЕСУМ, IV, с. 430) ‘ціна’, прасл. *plata* ‘ціна, плата’, **platja* похідні утворення від *platъ* ‘частина тканини’, яка за свідченням арабських та інші джерел, ще у IX–X ст. був досить поширеною стандартною одиницею виміру в давній обмінній торгівлі) та **податок** (<*dati* (II, с. 13), прасл. *dati, davati*, споріднене з лит. *dūoti* ‘давати’). У поєднанні зі словом *земельний* та *великий* сформовано різновиди терміну платника: **платники земельного податку** (2008 Карп, с. 177) ‘власники землі й землекористувачі, крім орендарів та інвесторів – учасників угоди про розподіл продукції’; **великий платник податків** (2008 Карп, с. 40; ПКУ, п. 14.1.24.) ‘юридична особа, яка органами державної податкової служби зарахована до категорії великих платників за встановленими критеріями’ та ін.

Також виявлено трикомпонентні сполуки зі стрижневим словом *об’єкт* / *суб’єкт*: **об’єкт податкового аудиту** (2007 ФЕС, с. 575) ‘платник податків, зборів до бюджетів усіх рівнів та державних цільових фондів’; **суб’єкт податкового права** (с. 890) ‘кожна особа, поведінка якої регулюється нормами податкового права і яка може виступати учасником податкових правовідносин, носієм суб’єктивних прав та обов’язків’.

Засвідчені багатоконпонентні аналітичні сполуки, що позначають платників податків, а саме: **платники податку з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів** (2008 Карп, с. 178) ‘підприємства,

об'єднання та організації, які є юридичними особами, іноземні юридичні особи та громадяни України, які мають власні транспортні засоби та інші самохідні машини й механізми на пневматичному ходу'; **такий, що не підлягає оподаткуванню, звільнений від сплати податків** (2009 Євтуш, с. 93); **звільнений від сплати податку** (Там само); **неоподатковуваний, звільнений від сплати податків** (Там само); **неплатник податків, особа, яка ухиляється від сплати податків** (Там само).

5.6.3. Найменування організацій та установ, що здійснюють процес оподаткування визначає перелік слів, що позначають організації, установи чи приміщення, у яких здійснюється процес збору платежів чи оформлення відповідних документів.

Найбільш поширеною виявлено лексему **митниця** (1995 Економ. сл., с. 199; СУМ 2012, с. 546) 'державна служба, яка забезпечує виконання відомствами, всіма господарськими суб'єктами, громадянами національного законодавства про імпорт, експорт, транзит товарів, послуг; установа, що здійснює контроль за перевезенням товарів через кордон та їх оподаткування', співвідносно з **мито** (ЕСУМ, III, с. 467).

Зафіксовані різновиди митниць: **митниця регіональна** (2007 ФЕС, с. 518) 'митний орган, який на території закріпленого за ним регіону'; **внутрішня митниця** (2008 Карп, с. 47) 'митниця, яка проводить митне оформлення вантажних митних декларацій'; **митниця відправлення** (с. 139) 'будь-який митний орган України, у якому для всієї кількості товарів або їх частини починається переміщення товарів транзитом територією України'.

Найменування **пакгауз** (СУМ 2012, с. 711) 'закрите складське приміщення на залізничних станціях, у портах, при митницях і т. ін. для короткотермінового зберігання вантажів' вживається у словосполученнях **припортовий пакгауз, залізничний пакгауз** та є запозиченням з нім. мови.

Задokumentовано поняття **гавань податкова** (2005 ІС, с. 113) 'невелика держава, що провадить політику залучення позикових капіталів з-за кордону через надання на своїй території податкових чи інших пільг'; **податкова гавань**

(2009 Євтуш, с. 93) ‘країна з низьким рівнем податків’; *податкові гавані* (2000 ЕЕ, I, с. 254) ‘компанії, створені в певних державах на умовах пільгового оподаткування і відсутності валютного контролю’, у субстантивно-ад’єктивному словосполученні стрижневе слово *гавань* (ЕСУМ, I, с. 446) запозичено з голл. мови через посередництво рос., голл. *haven*, звідки нвн. *Háfen*, споріднене з дісл. *hofn*, походить від того самого кореня, що й нвн. *haben* ‘мати’, споріднене з лат. *capere* ‘брати, захоплювати’, і первісно означало ‘вмістилище’.

Зафіксоване словосполучення *митні лабораторії* (2001 ЕЕ, II, с. 381) ‘лабораторії, у яких проводиться контроль якості товарів, що перетинають митний кордон, встановлюється їх відповідність декларованому коду товарної номенклатури’, де *лабораторії* (ЕСУМ, III, с. 174) є запозиченням з слат. *laboratorium* ‘місце для праці’, що є похідним від *laborator* ‘працівник’, пов’язаного з *labor* ‘праця; діло; труднощі’, спорідненим з гр. λαμβάνω ‘хапаю, беру’, λάφυρον ‘здобич’.

Для означення меж митних територій виявлено трикомпонентні сполуки *зона митного контролю* (2008 Карп, с. 100) ‘визначена на митному кордоні України або в інших місцях територія, в межах якої митниця здійснює митний контроль’ та *митний кордон України* (2001 ЕЕ, II, с. 377) ‘межі митної території України’.

Окрім того, зафіксовані багатоконпонентні аналітичні найменування *державна митна служба України* (2007 ФЕС, с. 206–207; 2019 Бухоблік, № 5, с. 17) ‘центральний орган виконавчої влади, який забезпечує реалізацію державної митної політики’ та *податкова адреса фізичної особи* (2008 Карп, с. 180) ‘місце постійного або переважного проживання платника податку, місце податкової реєстрації’.

5.6.4. Найменування документів оподаткування вказують на різновиди ділових паперів, у тому числі декларацій, угод, законів тощо, що регулюють процес збору податків, мита та ін.

Частина назв документів містить стрижневе слово *декларація* (ЕСУМ, II, с. 27) – запозичення від лат. *dēclārātio* ‘вислів, прояв’ пов’язане з *dēclārāre*

‘оголошувати, виражати’, що є префіксальним похідним від *clārāre* ‘висвітлювати, пояснити’, пов’язаного з *clārus* ‘гучний; ясний, світлий; зрозумілий’, спорідненим з лат. *clāmāre* ‘кричати’: **митна декларація** (1995 Економ. сл., с. 198) ‘документ, оформлений за вимогами національного законодавства, який містить необхідну інформацію про переміщення вантажів через кордон’; **декларація митної вартості** (2007 ФЕС, с. 198) ‘письмова заява встановленої форми, яку подають митному органу й яка містить відомість про митну вартість товарів, котрі переміщуються через митний кордон’; **вантажна митна декларація** (2008 Карп, с. 38) ‘письмова заява встановленої форми, що подається митному органу й містить відомості про товари та транспортні засоби, які переміщуються через митний кордон тощо’; **декларація податкова** (2007 ФЕС, с. 198; 2019 Податки, №25, с. 14) ‘офіційна заява юридичної або фізичної особи, що сплачує податки, про розміри її доходів, майна тощо у вигляді засвідченого письмового документа’ / **податкова декларація** (2009 Євтуш, с. 93) ‘документ, що подається платником податків до контролювального органу в терміни, встановлені законодавством, на підставі якого здійснюється нарахування та/або сплата податку, збору’ тощо.

Ряд назв документів і угод містять прикметник *митний* (СУМ, IV, с. 721) ‘який стосується мита’: **митна конвенція** (1995 Економ. сл., с. 198) ‘конвенція 1950 р. про створення Ради митного співробітництва’, де *конвенція* запозичення від лат. *konventio* ‘народні збори; зближення, зустріч; договір, угода’; **митна унія** (2002 ЕЕ, III, с. 731) ‘митний союз’, *унія* – запозичення з лат. *ūniō* ‘єдність’, що зводиться до лат. *ūnus* ‘один’; **митний союз** (2007 ФЕС, с. 856) ‘угода двох або декількох держав про спільну митну політику’, *союз* – церковнослов’янське (пор. цсл. *съюзъ*); **митна застава** (с. 314) ‘документ, що засвідчує взяття під заставу вантажів до того часу, поки власники цих вантажів не сплатять мита’, *застава* співвідносне з *ставити*; **митна бандероль** (с. 69) ‘наклейка на товарі, що свідчить про сплату мита або акцизу’, де *бандероль* (ЕСУМ, I, с. 132) – запозичене слово через пол. і рос. мови запозичено з франц. *banderole* ‘вимпел, перев’язь, бандероль’ походить від іт. *baderuola* ‘прапорець, вимпел’; **митні документи**

(2008 Карп, с. 140) ‘документи, що містять відомості про кількість наркотичних засобів, психотропних речовин або прекурсорів, які подаються іноземними митними службами’, документ походить від лат. *documentum* ‘доказ; приклад; повчання’.

Деякі назви документів, актів, цінних паперів утворюються в сталі словосполучення з прикметником **податковий** (СУМ, VI, с. 734) ‘який стосується податку; пов’язаний з розподілом і сплатою податків; що відає розподілом або контролює збирання податків’: **податковий закон** (2007 ФЕС, с. 301) ‘правовий акт вищого органу законодавчої влади, який зобов’язує юридичних осіб і громадян сплачувати до бюджету податки певних розмірів і в точно фіксовані терміни’; **податкова облигація** (с. 580) ‘цінний папір, виданий платникові податків банком чи іншим гарантом і який підтверджує, що від імені платника податків буде сплачено певну суму податкових платежів’, **облигація** (ЕСУМ, IV, с. 137) запозичено через рос. і пол. мови з лат. *obligatio* ‘зобов’язання, поручительство, зв’язаність’ утворене від дієслова *obligo* ‘зв’язую, зобов’язую’, яке складається з префікса *ob-* і дієслова *ligo* ‘в’яжу’; **податкова накладна** (2008 Карп, с. 181; 2019 Бухоблік, № 1–2, с. 14) ‘розрахунковий та звітний податковий документ, який виписується на кожну повну або часткову поставку товарів’, слово **накладна** співвідносне із *класти*; **податкове повідомлення** (2008 Карп, с. 182) ‘письмове повідомлення про обов’язок платника податків сплатити суму податкового зобов’язання, визначену контролювальним органом у випадках, передбаченим законодавством’ (*повідомлення* походить від *повідомити*); **податковий вексель** (2008 Карп, с. 183) ‘письмове грошове зобов’язання платника податку сплатити до бюджету відповідну суму коштів у порядку та терміни, визначені законодавством’, **вексель** (ЕСУМ, I, с. 345) – пізніше запозичення з нім. мови, очевидно, через рос. й пол. посередництво; нім. *Wéchsel* ‘вексель, обмін’ утворилося за допомогою суфікса *-sla-* від тієї самої основи, що й нвн. *weichen* ‘ухилитися, поступатися місцем’, спорідненої з лат. *vicēs* ‘зміна, взаємність’.

Субстантивно-ад'єктивне словосполучення *імпортна угода* (2002 ЕЕ, III, с. 706) 'матеріально оформлена угода двох або більше суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності та їхніх іноземних контрагентів, що передбачає купівлю-продаж чи поставку товарів і виконання послуг' утворено поєднанням прикметника *імпортна* (<*імпорт*) та іменника *угода* (від *год* – *угода* (ЕСУМ, I, с. 544) 'домовленість').

Зафіксовано також багатокomпонентну аналітичну назву *документ контролю за доставкою товарів між митницями* (2008 Карп, с. 71) 'митний документ, що містить відомості про характеристики товарів, відправника, одержувача тощо'.

5.6.5. Найменування ознак, що характеризують процес оподаткування – прикметники, дієприкметники, що вказують на ті чи ті риси процесу оподаткування, які утворюють спільно з іменниками найменування податкової сфери. Наприклад, *митний* (СУМ, IV, с. 721) 'що стосується мита', *митні тарифи* 'зведення сплат, прийнятих для оподаткування товарів, що провозяться через кордон'; *митна політика* (1995 Економ. сл., с. 198) 'частина зовнішньоекономічної діяльності держави, яка регламентує обсяг, структуру й умови експорту та імпорту товарів'; *митні доходи* (с. 199) 'грошові збори за виконання митних процедур, які поступають у державний бюджет'; *митні збори* (с. 200) 'додаткові платежі, які збираються митними органами при ввозі, вивозі або транзиті товарів і послуг, крім митних тарифів'; *митні платежі* (ПКУ, п. 14.1.113.) 'податки, що відповідно до цього Кодексу або митного законодавства справляються під час переміщення або у зв'язку з переміщенням товарів через митний кордон України та контроль за справлянням яких покладено на контролюючі органи'; похідні від дієслова *оподатковувати* (СУМ 2012, с. 689) дієприкметники *оподатковуваний* і *оподаткований*; *пакгаузний* (с. 711) – прикметник до *пакгауз*: *пакгаузне приміщення*; *податковий* (с. 809) 'який відає розподілом або контролює збирання податків': *податковий інспектор*, *податкова інспекція* тощо.

Висновки до розділу

Формування податкових найменувань у сучасній українській мові спричинена рядом факторів, пов'язаних із державотворчими чинниками, економічною політикою та розширенням міжнародної діяльності України.

Назви, що вказують на реалії податкової сфери, характеризуються чітким визначенням поняття. Перелік найменувань видів податків задокументовано в законах, постановах, які регулюють процес оподаткування та закріплені словниками, що фіксують економічну, фінансово-економічну, інвестиційну лексику.

Серед податкових найменувань продовжують функціонувати давні слова, що сягають праслов'янського походження. Частина слів, що активно вживалися у мові в попередні періоди, переходять до пасивної лексики, вони задокументовані в художніх творах для відтворення відповідних реалій минулого. Серед історизмів зафіксовані *десятина, оброк, подимне, чинш, щабльове* та ін., серед архаїзмів: *драча, оплатка, побір, подать, полюддя, поплучне* тощо.

Значна частина слів, виявлених у джерелах ХХ – поч. ХХІ ст., засвоювалася українською мовою з інших мов через посередництво в першу чергу російської, а також польської мови. Наприклад, *дижма, комісарь, форшпан*. Лексико-семантична група податкових найменувань широко репрезентована запозиченнями. Наприклад, *а-конто, акциз, мито, фрахт* тощо.

На склад найменувань податкової сфери вплинуло активне функціонування в радянську епоху слово- і основоскладання, а також складноскорочення. Тому в мові з'являються лексеми *продрозверстка, продрозкладка, продподаток* тощо.

Зростає кількість найменувань, утворених за допомогою субстантивно-ад'єктивних словосполучень, наприклад: *безмитна торгівля; гавань податкова; лабораторії митні; митниця регіональна; пакгаузне приміщення; податкова поліція; податковий інспектор*.

Сучасні назви податкової сфери української мови представлені однокомпонентними, двокомпонентними, трикомпонентними та

багатокомпонентними аналітичними сполуками, побудованими за структурними моделями. Однокомпонентні назви представлені дериватами на *-ник* (*скарбник*), на *-ець* (*податківець*), на *-ач* (*стягувач*), на *-атор* (*таксатор*). Значна частина найменувань збирачів та платників є словами іншомовного походження, запозичені з латинської, грецької, англійської, італійської тощо. Двокомпонентні лексеми утворені за моделлю „іменник + прикметник” (*орган податковий, суд митний, інспекція податкова, податкова декларація, митна конвенція, податкова облигація, податковий вексель, імпортна угода* та ін.). Трикомпонентні назви представлені сполученням „іменник + прикметник + іменник” (*об’єкт податкового аудиту, суб’єкт податкового права* тощо). Багатокомпонентні аналітичні сполуки побудовані на зразок підрядних речень: *такий, що не підлягає оподаткуванню, звільнений від сплати податків; неплатник податків, особа, яка ухиляється від сплати податків*.

Семантика виділених назв здебільшого прозора, оскільки в основі номінації об’єкти та база оподаткування.

Основні положення розділу відображено в наукових статтях автора [137; 140; 141].

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

1. Лексико-семантична група „податкові найменування” в українській мові становить собою складну й розгалужену систему, яка сформована у зв’язку з мисленневою діяльністю суспільства та під впливом соціально-економічних, історичних, державотворчих чинників, міжетнічних та міжнаціональних контактів на торговельно-економічному рівні тощо.

З огляду на загальні закономірності розвитку мови, виявлено податкову лексику праслов’янського мовного періоду, давньоруськоукраїнської мови (XI–XIII ст.), середньоукраїнської мови раннього (XIV–XV ст.) та пізнього періоду (XVI–XVII ст.), нової української мови (від кінця XVIII ст.), української мови XX – поч. XXI ст.

Найменування податкової сфери в історії української мови утворюють окрему лексико-семантичну групу, що є сукупністю спеціальних назв на позначення податків та зборів; об’єктів, суб’єктів та бази оподаткування; порядку обчислення платежів та податкові періоди їх сплати, а також залежить від етапу розвитку торгово-економічних зв’язків, розвитку держави в цілому та відповідного мовного періоду.

2. З’ясовано склад лексико-семантичної групи „найменування податкової сфери” на кожному етапі розвитку української мови на основі зібраного фактичного матеріалу. При аналізові реконструйованого праслов’янського лексикону виявлено такі підгрупи слів податкової сфери: а) назви різних видів податків та зборів: номени податків на користь влади (*birь, *obrokь, *danina, *dутьnica), назви податків з підкореного населення (*danь, *danьje, *datьkь), найменування видів митних зборів (*myto, *myтьkь, *mostovina); б) назви форм оплати: сільськогосподарськими продуктами (*otьsьpь, *otsypь), податки грошима (*nakladь, *obplata) тощо; в) лексеми суб’єктів оподаткування: збирачі (*berьсь, *berixь, *myтарь, *myтньникь, *daniborь, *тьzdojьтсь) та платники податків (*daniborь, *datelь, *davaць, *danьникь); в) найменування дій, що пов’язані із податковою системою (*dajati, *dati, *jьmati (se), *jьтаньje); г) назви місць збору

податків (**myt'n'a*, **myt'nica*, **mytar'nica*). Нерідко трапляються слова, що характеризують процес оподаткування (**dan'nъ(jъ)*, **ber'nъjъ*, **myt'nъjъ*).

Найменування податкової сфери у давньоруськоукраїнській мові (XI–XIII ст.) представлені іменниками на позначення: а) видів податків та зборів (загальних податків з населення: *вира* (*клепнаа*, *поклепнаѧ*), *вѣсъ*, *дань*, *десятина*, *забожъницыѧ*, *кинисъ*, *мѣсачноѧ*, *оброк*, *оурокъ*, *поборъ*, *повозъ*, *погородъѧ* тощо; податків та зборів за виконання певних послуг: *вощъць*, *вѣзбноѧ*, *вѣзьчиѧ*, *поромъ*, *посошьныѧ*; митних зборів: *мыто*); б) суб'єктів процесу оподаткування (збирачі: *баскакъ*, *биричь*, *виръникъ*, *данъникъ*, *дворанинъ*, *десатинъникъ*, *зволеникъ*, *мытъникъ*, *осетръникъ*, *осмъникъ*, *тивунъ* тощо; платники: *давъць*, *даноплатъць*, *данъникъ*, *датель*, *изполовъница*); в) місць збору податків (*погостъ*, *мытарница*, *мытъница*).

Задokumentовано такі підгрупи податкових найменувань ранньої середньоукраїнської мови (XIV–XV ст.): а) найменування податків з населення (грошових і натуральних зборів з платників: *верховщина*, *даны медове*, *дача*, *десятина*, *дымъ*, *ѣсакъ*, *коса*, *мѣсачина*, *млинъ*, *оброкъ*, *подать*, *полюдиѧ*, *тивоунъщина*, *яловица* та ін.; податків від загального прибутку в селянському господарстві: *болкоуновщина*, *волощина*, *горщина*, *дякло*, *дяколь*, *илишь*, *осіницина*, *плечковое*, *посощина*; податків за виконання певних послуг: *броднина*, *поємщина*, *полоукопъѧ*, *поромъ*, *чинши*; податків, пов'язаних зі вступом чи виходом суб'єктів оподаткування із певної території чи населеного пункту: *вкупі*, *остъдокъ*, *посада*; митних зборів: *мостовое*, *побережъныѧ*, *мытъце*, *перевозъ*, *промыто*, *прѣписъ*; судових зборів та повинностей: *вира*, *паметное*, *пересудъ*, *помочное* тощо); б) назви суб'єктів процесу оподаткування (збирачів: *данник*, *дєсятникъ*, *илишаръ*, *мытникъ*, *посадникъ*; контролерів: *перероубецъ*, *соцкиѧ*, *тивунъ*; платників: *ѣсачникъ*, *коуничникъ*, *люди данные*, *оброчъникъ*; звільнених від оплати громадян: *воланинъ*, *тарканъ*); в) номени місць збору податків: *мыто*, *мытница*, *перевозъ*, *скарб*; г) лексеми документів, що засвідчують статус суб'єктів оподаткування: *вольность*, *перевозъ*, *сталость*, *тарканъ*.

Тематична група найменувань податкової сфери, зафіксована письмовими джерелами XVI–XVIII ст., відображає зміни в словниковому складі пізньої середньоукраїнської мови: а) найменування податків та зборів: загальних податків з населення (грошових і натуральних зборів: *аннаты, безмитне, беремя, великодное, верховщина, волощина, гарачь, городовщина, жалованье денешное й хлебное, кварта, кликовщина, путевщина, роковщина, серебщизна, серповщина, сторожовщина, тяглости подданские* та ін.; податків від загального прибутку в господарстві: *бортне, броварщизна, варовое, викотное, доров'яне мито, дубащина, заводное, поколющина* та подібні); податків за виконання певних послуг: *береговина, вымолочокъ, гаєщина, драгольное, згонщизна, квитовое, миротщина, поколъйщина, скотное, сокольничое, стацея*; судових зборів та повинностей: *повежное, поколодное*; податків, пов'язаних зі вступом чи виходом суб'єктів оподаткування із певної території чи населеного пункту: *вступне, осадное, пожиле*; митного збору: *гребельное, евекта, квитъ индуктовый, прикоморокъ, прогонне* та ін.; б) назви суб'єктів процесу оподаткування: збирачів (*глобникъ, екзакторъ, заборца, кантаржъй, шараф*), платників (*воленикъ, люди куничьные, посполитие*); в) найменування місць збору податків: *важница, газофилакя, митний двор* тощо; г) номени документів, що засвідчують статус суб'єктів оподаткування: *безмытный листъ, волость, екзакція*; д) інші лексеми: *квитъ поборовый, ярлик*.

Податкові найменування в новій українській мові представлені підгрупами: а) найменувань податків та зборів: загальних податків з населення (грошових й натуральних зборів: *вирва, відсипне, дабала, заробковий податок*; податків від загального прибутку в господарстві: *бочечне помірне, містове, хвонарне*); податків, пов'язаних зі вступом чи виходом суб'єктів оподаткування із певної території чи населеного пункту: *прометне, вписове*; митних зборів: *походне, тариф, уступне*; повинностей: *гольдованье, колодина, тенжарь, урбарія, шарварок*; б) назви суб'єктів процесу оподаткування: збирачів податків та зборів (*акцизник, заставщик, комірник, цілувальник*) та платників (*давець, данники,*

чиншовик); в) номени місць збору податків: *митниця, таможня*; г) лексеми документів, прав та обов'язків суб'єктів: *квит, податкова книга*.

Найменування податкової сфери в українській мові ХХ – поч. ХХІ ст. представлені підгрупами: а) найменування податків та зборів: загальних податків з населення (грошових і натуральних зборів: *натурподаток, недоїмка, помолподаток, сільськогосподарський податок* та подібні; податків від загального прибутку в господарстві: *зиск, продподаток, продрозверстка, продрозкладка*); податків за виконання певних послуг, наприклад: *гарець*; митних зборів: *митні тарифи*; повинностей: *байлик, сільварок, трудова повинність*; б) назви суб'єктів процесу оподаткування: збирачів (*комісар, начальник, податкова комісія*) та платників (*випханець, заліжник, мешчани, неплатники*); в) номени місць збору податків: *кооператив, вкладниця, таможня*; г) лексеми документів, прав та обов'язків суб'єктів оподаткування: *квитова картка, податковий паспорт, податковий аркуш*; д) слова-ознаки, що характеризують процес оподаткування: *залеглий, податковоспроможний, продподатковий* тощо.

Сучасні податкові назви: а) найменування податків та зборів: *збір (адміністративний, акцизний, гербовий)*; *збір за спеціальне використання водних ресурсів*; *податок (акцизний, адвалорний, акордний, біржовий, валютний, гербовий* тощо); *податок на продаж*; *податок з обороту*; *податок на дохід, що стягується шляхом регулярних відрахувань із заробітної плати*; в опрацьованих джерелах задокументовані найменування, що позначають різновиди митного збору: *а-конто*; *мито (державне, імпорнтне, експортне, автономне, антидемпінгове, антидомпінгове, комбіноване, компенсаційне, конвенційне, патентне* та ін.); *єдиний збір, який справляється в пунктах пропуску через державний кордон України*; *загальний додатковий митний податок*; *митні збори і митні платежі*; б) назви суб'єктів процесу оподаткування: збирачів (*агент податковий, брокер митний, інспектор фінансовий, інспекція податкова, орган стягнення, суд податковий, таксатор*) та платників податків та зборів (*великий платник податків, об'єкт податкового аудиту, платники податку з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів* тощо); в) слова на

позначення організацій та установ, що здійснюють процес оподаткування: *внутрішня митниця, гавань податкова, державна митна служба України, зона митного контролю, митні лабораторії* та ін.; г) номени документів оподаткування: *декларація вантажна митна, декларація податкова, документ контролю за доставкою товарів між митницями, імпортна угода, податкова накладна, податковий вексель*; д) слова-ознаки, що характеризують процес оподаткування: *митний, оподаткований, оподатковуваний, форпостний*.

Кількість зафіксованих назв різних видів податків та зборів зростає з кожним етапом розвитку української мови, зокрема у праслов'янський період задокументовано близько 3% лексем та словосполучень, їхніх фонетичних, словотвірних і графічних варіантів від загальної кількості виявлених найменувань, у давньокиївську добу (XI–XIII ст.) – 5%, у середньоукраїнській мові раннього (XIV–XV ст.) періоду – 15%, пізнього (XVI–XVII ст.) – 32%, нової української мови (від кінця XVIII ст.) – 22%, української мови XX – поч. XXI ст. – 23%. Підгрупа найменувань податків та зборів протягом усієї історії української мови виявилася найчисельнішою (69% лексичних одиниць).

Назви суб'єктів оподаткування зафіксовані в кількості 8–13% на кожному етапі до XVI ст., у пізній середньоукраїнській, новій та сучасній українській мові їхня кількість зростає до 24–25%. Серед загальної кількості найменувань податкової сфери назви збирачів та платників податків нараховують 21%.

Назви місць збору податків функціонували в мові в межах 8–10% лексем упродовж всієї історії української мови, однак у період пізньої середньоукраїнської мови ці показники становили – 27%, в українській мові XX – поч. XXI ст. – 42%. Підгрупа налічує 4% лексичних одиниць від загальної кількості виявлених.

Підгрупа найменувань, що характеризують процес оподаткування, відносно інших груп виявилася незначною – 2%.

Найбільш поширеною підгрупа найменувань документів є на сучасному етапі розвитку української мови (близько 58% найменувань та словосполучень) та

в XVI–XVII ст. (24%). Загалом підгрупа налічує 4% від загальної кількості найменувань.

3. У творенні найменувань податкової сфери спостерігається орієнтація на збереження давнього лексичного фонду, використання запозичень, а також засвоєння іноземних мовних одиниць за українськими моделями деривації.

Найбільш поширеним способом творення податкових найменувань виявився морфологічний (за допомогою суфіксів утворено 77% слів, безафікським способом – 15%, основоскладанням – 6% у праслов'янський період; 57% – суфіксальним способом, 17% – конфіксальним, 12% – безафікським, 9% – основоскладанням у давньокиївську добу (XI–XIII ст.); 56% та 49% – суфіксальним, 14% і 8% конфіксальним, 5% і 2% – префіксальним, 16% і 3% безафікським відповідно в середньоукраїнській мові раннього (XIV–XV ст.) та пізнього періоду (XVI–XVII ст.); 45% – суфіксальним, 9% – конфіксальним, 4% – безафікським, по 2% – префіксальним та основоскладанням у новій українській мові (від кінця XVIII ст.); 54% – суфіксальним, 10% – основоскладанням, 8% – конфіксальним, 6% – безафікським, 1% – префіксальним в українській мові XX – поч. XXI ст.).

Морфолого-синтаксичним способом, зокрема шляхом субстантивації прикметників утворено 2% від загальної кількості лексем у праслов'янській мові, 5% – у давньоруськоукраїнській, 9% – у ранній середньоукраїнській мові, по 38% у пізній середньоукраїнській та новоукраїнській мові, 21% – у сучасній українській мові. Спостерігається зростання кількості субстантивованих податкових найменувань від пізньої середньоукраїнської мови.

Загалом спостерігається тенденція до збільшення найменувань податкової сфери, що утворюють субстантивно-ад'єктивні словосполучення. У давньокиївську добу (XI–XIII ст.) виявлено 5% таких податкових конструкцій, у середньоукраїнській мові цей показник сягає 19-20%, а вже в сучасній українській мові – 57% задокументованої лексики.

Кількість запозичень коливається в межах 18% виявлених лексем, зокрема у праслов'янській мові іншомовні слова складають 7% , у давньоруськоукраїнській –

17%, у середньоукраїнській – 13–14%, у новій українській – 15%, у сучасній українській мові близько 18%.

Значна частина досліджених найменувань сформовані від дієслів та іменників морфологічним способом здебільшого за допомогою суфіксів: **-никъ** (**danьnikъ*, **тъzдьnikъ*), **-ica** (**myтьnica*, **berica*), **-telъ** (**datelъ*), **-av-** (**mytovъjъ*), **-ina** (**danina*), **-ov-** (**mytavъjъ*), **-ъje** (**ъmanъje*), **-ьп-** (**berьпъjъ*, **myтьпъjъ*), **-ьпъ** (**danьпъ(jъ)*, **naložьпъjъ*), **-ьск-** (**mostьскъjъ*, **mytarьскъjъ*), **-ьсь** (**davьсь*, **berьсь*), **-ькъ** (**danькъ*, **datькъ*) в праслов'янський період; для давньоруськоукраїнської мови (XI–XIII ст.) характерні суфіксальні форманти **-ник** (*осмьникъ*, *мытьникъ*, *даньникъ*), **-ецъ** (*давъць*, *даноплатъць*), **-ина** (*десаина*, *третина*), **-тель** (*коупьнорвьнителъ*, *дателъ*); у ранній та пізній середньоукраїнській мові XIV–XVIII ст. найпродуктивнішими є деривати на **-ина** (**-щина**) (*болкоуновщина*, *броднина*, *верховщина*, *волощина*, *городовщина*, *затулицина*, *кликовщина*, *осинщина*, *поволощина*, *показаницина* і подібні), похідні на **-изна** (*посеребцизна*, *капицизна*, *єсачъчизна*), **-ник** (*данник*, *десаинникъ*, *мытникъ*, *посадникъ*); в новій українській мові – похідні на **-щина** (*дубровщина*, *верховщина*, *житщина*, *осінщина*, *затувьщина*); на **-ина** (*десаина*, *капицина*), на **-изна** (*капицизна*), на **-чина** (*дубасчина*), на **-ник** (*акцизник*, *комірник*, *митник*, *подушник*, *цілувальник*, *чиновник*, **-ецъ** (*побірець*, *поборець*) тощо; в українській мові XX – поч. XXI ст. для назв осіб за родом діяльності поширені суфікси **-ник** (*боржник*, *ганцезник*, *заліжник*, *митник*, *начальник*, *платник*, *податник*, *скарбник*, *чиновник*), **-ецъ** (*випханецъ*, *данецъ*, *податківецъ*), **-ач** (*стягувач*), **-атор** (*таксатор*).

У творенні найменувань податкової сфери давньокиївської доби виявлено активне вживання конфікса **по-...-Ø** (*поборъ*, *повозъ*, *погородьє*, *полюдиє*), **за-...-иє** (*задъшиє*, *забожъничьє*), **по-...-иє** (*полюдиє*, *почестъє*, *погородие*, *пособие*), **об-...-Ø** (*оброкъ*), **подъ-...-Ø** (*подвода*); у середньоукраїнській мові найпродуктивнішим є конфікс **по-...-щина** (*повъщина*, *поволощина*, *поголовщина*, *погребщина*, *подимщина*, *поколющина*, *пороговщина*, *посощына*), також виявлено похідні на **по-...-ое** (*повежное*, *поколодное*) та **об-...-ъ** (*оброкъ*); назви податків нової української мови утворені здебільшого конфіксальними

дериватами **по-...-щина** (показанищина, погребщина, поколѣнщина, поколющина, показанищина, покошевщина, поголовщина); **по-...-овщина, по-...-евщина** (поволовщина, погуковщина, корговщина, подушевщина).

Чимало найменувань є віддієслівними похідними, утвореними безафікським способом: **obrokъ* від **obrekt'i*, **otъsъrъ/*otъsъrъ* та **otъsypъ/*otsypъ* від **otъsypati*, **otъsupti*, **nakladъ, *nakladъ* від **naklasti*, **nakladati*, **obplata/*obplatъ* від **obplatiti/*otplatiti* праслов'янського періоду; *подать* (<*подати*), *поборъ* (<*побрати*) у давньоруськоукраїнській мові; *поборъ* співвідносно з *побрати*, *выборъ* – з *выбрати*, *выхотъ / выходъ* – *выходити* у середньоукраїнській мові; *зиск* від *іськати*, *збір* від *брати* у мові ХХ – поч. ХХІ ст. тощо.

Для лексико-семантичної групи „податкові найменування” характерні похідні, що утворилися поєднанням кількох основ у цілісну лексичну одиницю. Лексеми, що вказують на збирачів податків утворені осново- та словоскладанням у праслов'янській мові: **daniborъ, *тъzdojътьсь, *mytojътьсь*; композитно-суфіксальні похідні (Х–ХІІІ ст.): *мытоимъць, коуноѣмъца, коупьнорвьвнитель*; композити характерні для ХХ ст.: *натурподаток, помолподаток, продподаток, продрозверстка, продрозкладка, сельгосподаток, сільгосподаток* тощо.

Для найменувань податкової сфери властивий морфолого-синтаксичний спосіб словотворення. Похідні, утворені шляхом субстантивації виявлено у давньоруськоукраїнській мові (*мѣсачною, перекладною, посошьными*); у середньоукраїнській мові (на позначення податків та зборів зафіксовані назви: *безмитне, бирчое, великоноцное, вижове, викотное, вирчое, воротное, восковоє, вступное, гребельное, дегтевое, квитовое, колодное, млиновоє, мостове, отвозное, очковоє, памѣтноє, повежное, подимное, покорне, солодовне, торговое, чоповое, шляховое, ярмарковое* тощо; на означення суб'єктів оподаткування: *бирчий, восковничый, кантаржъй, побърчий, соляничий*); у новій українській мові (найменування податків та зборів: *бортное, волосне, волочобне, воротне, дубасне, містове, очкове, повідеркове, полудне, помірне, помольне, уступне, хвонарне* та ін.; найменування суб'єктів оподаткування: *восківничий, городничих,*

данничий, десятицький, индутьный, мостовий, побірчий, соцький, тяглый), а також у діалектах (дудове, жолудяне, контарне, мішне, щабльове) та ін.

Найбільше запозичених податкових найменувань з'явилися через посередництво різних мов з латинської: *агент, акциз, аннаты, дабела, евекта, екзакція, індукта, інспектор, кварта, квіт, кинись, кинсонь, коляда, комісарь, кооператив, кьметь, рентна плата, стація, форшпан, чиншь* та ін.

Чимало найменувань податкової сфери почали функціонувати в українській мові за посередництвом та контактами з польською мовою, наприклад: *великоноцноє, вижованьє, вихта, гарець, дудове, дуди, кантаржсьй, урбарія*.

Деякі найменування запозичені із німецької у різні мовні періоди: прасл. **myto, порубок* (видозмінене запозичення від свн. *beroup*), *рихта, скарб, фільварок, форпост, фрахт, шараф, шарварок* тощо.

Назви податків та зборів, суб'єктів оподаткування запозичені й з інших мов: з турецької (*байлик, гарачь, есакь*); татарської (*баскакь, ясак*); грецької (*хавтур, орган, газофілакія*); тюркської (*ямь, таркань*); литовської (*вира, дякло*); молдавської (*дижма*); англійської (*брокер*); італійської (*а-конто, банкрут*); давньоісландської (*тивунь*); словацької (*коблина*); з арабської (*тариф*); російської (*недоїмка*) тощо.

Окрім того, поширені найменування податкової сфери, що утворюють субстантивно-ад'єктивні словосполучення, зокрема у давньоруськоукраїнській мові виявлено: *дикаж вира, клепнаж вира, поклепнаж вира, покони вирьнии*; у ранній та пізній середньоукраїнській мові: *врочныи гроши, вына панская, дань медовая, дань лисичая, дань пенежная, дань серебрянаж, дань урочистая, дякло житноє, збори торговіе, квить індуктовый, квить отмытный, квить поборовый, квіты индуктарские, люди куничьные, мыто головное, тяглость мужицкая, водыти подводу*; у новоукраїнській мові: *бочечне помірне, гребельне мито, дань грошева, овсяныя дякло, заробковий податок, куничніє денги, податковий уряд*; в українській мові ХХ – поч. ХХІ ст.: *агент фіскальний, адміністративні збори, безмитна торгівля, збір акцизний, інспектор податковий,*

інспектор фінансовий, мито державне, натуральний податок, податковий аркуш, податок адвалерний, рентна плата, суд податковий тощо.

Більшість слів із загальним значенням „податкове найменування” утворюють синонімічні ряди. Деякі назви функціонують у синонімічних варіантах: *дубасне – дубасчина, подушний збір – подушне, показання – показаницина, поколещина – поколене, покошевное – покошевщина, покухевнее – покухевщина, роківщина – рокове.*

Найменування податкової сфери сучасної української мови ХХІ ст. побудовані на зразок складнопідрядних речень, наприклад: *такий, що не підлягає оподаткуванню; особа, яка ухиляється від сплати податків* та ін.

Семантика назв здебільшого прозора, оскільки за основу номінації покладено об’єкт процесу оподаткування, в основі найменувань суб’єктів оподаткування – відповідні податкові назви.

4. Найменування податкової сфери – це історично сформована лексико-семантична група, яка віддзеркалює економічно-політичну сферу діяльності людини в діячій мові.

Найменування податків у словниковому складі української мови представлені строкатим, неоднорідним складом, що характеризується активністю вживання, багатством семантики, структурною різноманітністю.

Прослідковується тенденція збереження давнього лексичного фонду. Значна частина найменувань мають праслов’янське походження.

Іноземні слова на означення податкових реалій засвоєні за українськими моделями словотворення, однак відчувається вплив російської та польської мови, які стали мовами-посередниками у запозиченні. Намітилася тенденція до інтернаціоналізації словотвірної підсистеми на поч. ХХІ ст. у творенні назв процесу оподаткування.

Аналіз найменувань податкової сфери в історії української мови показав, що досліджувана галузева лексика – відкрита та системна.

Результати дослідження можна використовувати для унормування податкової лексики в українській мові та укладання словників.

**ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ
ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ**

- АЖМУ** Актова книга Житомирського уряду кінця XVI ст. (1582–1588 pp.) / За ред. М. К. Бойчук. Київ: Наук. думка, 1965. 178 с.
- АЗР** Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археологической комиссией. Санкт-Петербург, 1846–1853. Т. I-V. Т. 1. 1846. 432 с., Т. 2. 1848. 440 с., Т. 3. 1848. 368 с., Т.4. 1851. 577 с., Т. 5. 1853. 321 с.
- АкВАК** Акты, издаваемые Виленской археологической комиссией. Т.1–39. Вильна: Тип. А.К. Киркора, 1865–1915. 1865. Т.1. 377 с., 1867 Т. 2. 362 с., 1870. Т. 3. 416 с., 1870. Т. 4. 616 с., 1871. Т.5. 432 с., 1872. Т.6. 597 с., 1874. Т.7. 414 с., 1875 Т. 8. 625 с., 1878. Т. 9. 592 с., 1879. Т. 10. 593 с., 1880. Т. 11. 545 с., 1883. Т. 12. 651 с., 1886. Т. 13. 480 с., 1888. Т. 14. 552 с., 1888. Т. 15. 552 с., 1889. Т. 17. 559 с., 1891. Т. 18. 574 с., 1893. Т. 20. 668 с., 1894. Т.21. 118 с., 1895. Т. 22. 471 с., 1896. Т. 23. 399 с. 1897. Т. 24. 547 с., 1898. Т. 25. 614 с., 1899. Т. 26. 404 с., 1900. Т. 27. 407 с., 1901. Т. 28. 439 с., 1902. Т. 29. 541 с., 1904. Т. 30. 509 с., 1906. Т.31. 586 с., 1907. Т.32. 508 с., 1908. Т.33. 528 с., 1910. Т. 35. 624 с., 1912. Т.36. 461 с., 1912. Т. 37. 544 с., 1914. Т.38. 504 с., 1915. Т.39. 664 с.
- АКНЗС** Архів коша Нової Запорозької Січі: Корпус документів. Київ: Головне архівне управління при Кабінеті міністрів України; Центральний державний історичний архів України; НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. 1998–2008. Т.1–5. Т.1. 1998. 698 с., Т.2. 2000. 750 с., Т.3. 2003. 952 с., Т.4. 2006. 887 с. Т.5. 2008. 527 с.
- АКП** Актовые книги Полтавского городского уряда XVII вѣка / Редакція и примѣчанія В.Л.Модзалевського. Черниговъ, 1912–1914. Вып. 1–3. Вып. 1. 1912. 247 с.
- АЛМ** Акты литовской метрики. Собраны заслуженнымъ профессоромъ

Императорскаго Варшавскаго университета Ф. И. Леонтовичемъ. Варшава: Типография Варшавскаго учебнаго округа, 1896. Вып.1, 2.

- АЛРГ** Акты Литовско-Русского государства, изданные М. В. Довнар-Залольским. Москва: Университетская типография, 1899. Вып. 1. 258 с.
- Арх.Мот** Мотыжинский архив: Акты Переяславского полка: XVII–XVIII в. / Изд. Андрея и Александра Савицких; [Предисл. Ал. Лазаревского]. Киев, 1890. 242 с.
- АрхЮЗР** Архив Юго-Западной России, издаваемый Временною Комиссиею по разбору древних актов. Киев: Въ университетской типографии, 1859–1914. Т. 1–8. URL: <http://elib.shpl.ru/ru/nodes/1793-arhiv-yugo-zapadnoy-rossii-izdavaemu-u-vremennoy-komissiey-dlya-razbora-drevnih-aktov-v-37-t-kiiev-1859-1914>
- АЮЗР** Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археографическою комиссиею. Санкт-Петербург: Тип. Эдуарда Праца, Тип. М. Эттингера, Тип. А. Катайского и Ко. 1861–1892. Т.1–15. Т.1. 1863. 326 с., Т.2. 1865. 312 с., Т.3. 1861. 772 с., Т.4. 1863. 294 с. Т.5. 1867. 346 с. Т.6. 1869. 296 с., Т.7. 1872. 422 с., Т.8. 1873. 442 с., Т.9. 1877. 542 с., Т.10. 1878. 470 с., Т.11. 1879. 456 с., Т.12. 1882. 480 с., Т.13. 1884. 420 с., Т.14. 1889. 528 с., Т.15. 1892. 282 с.
- БГ** Газета „Бобринецький голос” від 06.10.1942. №1. 4 с. *Архів української періодики Libraria*: вебсайт. URL: <https://libraria.ua/numbers/173/>
- Бережанські вісті** Газета „Бережанські вісті” від 27.07.1941 до 08.03.1942. №2,5,6,7,9 від 1941; №5,6,7,8,12,13,14,16,17,18 від 1942. *Архів української періодики Libraria*: вебсайт. URL: <https://libraria.ua/numbers/172/>
- БерЛекс** Лексикон словенороський Памви Беринди / Підгот. тексту і вступ. стаття В. В. Німчука: Надрук. з вид. 1627 р. фотомех. способом. Київ: Вид-во АН УРСР, 1961. XL, 272 с.
- Більшовик** Щоденна селянська газета „Більшовик” . Одеса: Одеський Губерніальний Комітет Комуністичної Партії (Більшовиків) України. 1922. № 519, 4 с.

Архів української періодики Libraria: вебсайт. URL: <https://libraria.ua/numbers/958/>

- Більшовик Полтавщини** Газета „Більшовик Полтавщини”. 1924. №1, 2,3,11. *Архів української періодики Libraria:* вебсайт. URL: <https://libraria.ua/numbers/954/>
- Б-Н** Білецький-Носенко П. Словник української мови / підгот. до вид. В. В. Німчук. Київ: Наукова думка, 1966. 423 с.
- Бондар** Словник українських говорів Одещини / редкол.: О. І. Бондар (голов. ред.), Л. І. Хаценко (заст. голов. ред.) та ін. Одеса: ОНУ ім. І. І. Мечникова, 2010. 222 с.
- Бурл.** Бурлака Ф. Напередодні. Київ: Рад. письменник, 1956. 434 с.
- Бухоблік** Все про бухгалтерський облік. 2019. №1–120. URL: <http://vobu.ua/ukr/>
- ВГС** Володимирський городський суд. Подокументні описи актових книг. Вип. 1: справи 1–5: 1566–1570. Уклад. Г. Сергійчук. Київ, 2002. 228 с.
- Верх** Верхратський, І. Г. Знадоби до словаря южнорусского / Написав Иван Верхратский. Львів: Печатня Т-ва им. Шевченка. Під зарядом Ф. Сарницького, 1877. 88 с.
- Вісник** Вісник. Офіційно про податки. 2019. №41–48. URL: <http://www.visnuk.com.ua/>
- Вісти ВУЦВК** Газета „Вісти ВУЦВК” від 08.02.1922. №31. 4 с. *Архів української періодики Libraria:* веб-сайт. URL: <https://libraria.ua/numbers/1113/>
- Вісті** Газета „Вісті для українських селян” від 15.05.1943. №18, 2 с. *Архів української періодики Libraria:* вебсайт. URL: <https://libraria.ua/numbers/204/>
- Говори** Говори української мови (збірник текстів) / відп. ред. Т. В. Назарова. Київ: Наукова думка, 1977. 592 с.
- Головко** Головко А. Твори в двох томах. Київ: Держлітвидав 1957. Т.1–2.
- Гр** Словарь української мови / Зібр. ред. журн. “Киевская старина”. Упорядкував, з дод. власн. матеріалу, Б.Грінченко. Київ, 1907–1909. Т.1–

4. Т.1. 428 с., Т.2. 573 с., Т.3. 479 с., Т.4. 563 с.

- Граб** Дѣйствія презѣльной и отъ начала поляковъ крвавшой небывалой брани Богдана Хмелницкого, гетмана запорожского, съ поляки ... въ градѣ Гадячу, трудомъ Григорія Грабянки собранная... Року 1710. Кієвъ, 1854. 380 с.
- ГуцГ** Гуцульські говірки. Короткий словник / Відп. ред. Я.Закревська. Львів, 1997. 232 с.
- ДБХ** Документи Богдана Хмельницького / Упор. І.Крип'якевич, І.Бутич. Київ, 1961. 740 с.
- ДДГ** Ділова документація Гетьманщини XVIII ст. / Відп. ред. Л.А. Дубровіна. Київ: Наукова думка, 1993. 392 с.
- Дн.Марк.** Дневник генерального подскарбья Якова Марковича 1717–1734 гг. Ч.I–III. Киев, 1893; Ч.IV 1735–1740 гг. Львов, 1913. 329 с.
- Дн.Хан.** Дневникъ генеральнаго хоружаго Николая Ханенка (1723–1753 г.). *Приложеніе къ журналу „Кіевская Старина”*. Под.ред. Ал. Лазаревского. Кієвъ. Типографія Г.Т.Корчакъ-Новицкаго, 1884–1886. *Ізборник*: вебсайт. URL: <http://litopys.org.ua/khanenko/khan17.htm>
- Дом** Доманицький В. Словарик. Пояснення чужих та не дуже зрозумілих слів. Київ: Друкарня С.А.Борисова, 1906. 128с.
- ЕЕ** Економічна енциклопедія: у трьох томах / редкол. т.: С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. Київ ; Академія : Тернопіль: Академія народного господарства, Т.1, 2000. 864 с. Т.2, 2001. 848 с. Т.3, 2002. 952 с.
- Економ. сл.** Економічний словник-довідник / ред. С. В. Мочерний. Київ: Femina, 1995. 367 с.
- Ен** Котляревский И.П. Словарь малороссийских слов, содержащихся в Энеиде, с русским переводом. *Виргилиева Энеида на малороссийский язык переложенная И. Котляревским*: в 5 ч. Ч. VI. Харьков: В Университетской типографии, 1842. 32 с.
- ЕСУМ** Етимологічний словник української мови / за ред. О. С. Мельничука: у

7 т. Київ: Наукова думка, 1982-2012. Т.1 634 с., Т.2. 573 с., Т. 3. 533 с., Т.4. 657, Т.5. 705 с., Т.6. 569.

- ЕІУ** Енциклопедія історії України: у 10 т. / Редкол.: В. А. Смолій та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: В-во “Наукова думка”, 2003–2013. Т.1. 2003. 688 с., Т.2. 2004. 688 с., Т.3. 2005. 672 с., Т.4. 2007. 528 с., Т.5. 2008. 568 с., Т.6. 2009. 790 с., Т.7. 2010. 728 с., Т.8. 2011. 520 с., Т.9. 2012. 944 с., Т.10. 2013. 784 с.
- ЕСБЄ** Енциклопедичний словник Ф. Брокгауза і І. Єфрона. Петербург: Брокгауз-Єфрон. 1890–1907. Т.1-86.
- Євтуш** Англо-українсько-російський тематичний словник ділової лексики / під ред. Л.І.Євтушенко. Київ: Фірма „ІНКОС”, 2009. 392 с.
- ЖКК** Жизнь князя Андрея Михайловича Курбского в Литве и на Волыни. *Акты, изданные Временной Комиссией, высочайше учреждённой при Киевском военном, Подольском и Волынском генерал-губернаторе.* Киев, 1849. Т. I–II.
- Ізб 1073** Изборник великого князя Святослава Ярославича 1073 года. Санкт-Петербург, 1880. 266 с.
- Ізб 1076** Изборник 1076 года / Под ред. С.И. Коткова. Москва, 1965. 1091 с.
- ІС** Загородній А.Г., Вознюк Г.Л., Партин Г.О. Інвестиційний словник. Львів: Видавництво „Бескид Біт”, 2005. 512 с.
- Іст. сер. віків** Космінський Є.О. Історія середніх віків: підручник для 6-7 класів середн. школи. Київ: „Рад. школа”, 1955. 208 с.
- Іст. УРСР** Історія Української РСР: в 2 т. / АН УРСР, Ін-т історії; редкол.: О.К.Касименко (голов. ред.) [та ін.]. Київ: Вид-во АН УРСР, 1953–1956. Т1. 1953. 784 с. Т.2. 1956. 703 с.
- К.-Карий** І. Карпенко-Карий (Тобілевич І. К.). Твори в трьох томах / Іван Карпович Тобілевич; упоряд., підгот.тексту, приміт. Л.Ф. Стеценко; Редкол.: С.Д. Зубков. Київ: Держлітвидав України, Т.1. 1960. 499 с. Т.2. 1960. 403 с. Т.3 1961. 458 с.

- Карп** Карпінський Б.А., Залуцька Н.С., Карпінська О.Б. Податки: словник-довідник. Навчальний посібник. Київ: „Видавничий дім „Професіонал”, 2008. 464 с.
- Кв.-Осн.** Квітка-Основ'яненко Г. Ф. Твори в шести томах. Київ: Держлітвидав, 1956-1957. Т. 1. 1956. 728 с. Т. 2. 1956. 494 с. Т. 3. 1956. 572 с. Т. 4. 1956. 422 с. Т. 5. 1956. 456 с. Т. 6. 1957. 728 с.
- КЗ** Зиновіїв К. Вірші. Приповіді посполиті / Підгот. тексту І.П. Чепіги; Вступ. стаття В.П. Колосової, І.П. Чепіги; Істор.-літ. комент. В.П. Колосової. Київ: Наукова думка, 1971. 391 с.
- Колг. Укр.** Колгоспник України. Науково-виробничий журнал Міністерства сільського господарства УРСР.
- Коцюб.** Коцюбинський М. Твори: у 3-х томах. Київ: Держлітвидав, 1955–1956. Т.1–3.
- Крим.** Кримський А. Ю. Вибрані твори / Впоряд., підготовка текстів та приміт. Й. Я. Куп'янського. Київ: „Дніпро”, 1965. 660 с.
- Кроп.** Кропивницький М. Твори в шести томах. Київ: Держлітвидав, 1958–1960. Т.1.1958. 573 с. Т.2.1958. 536 с. Т.3.1959. 356 с. Т.4.1959. 377 с. Т.5.1959. 627 с. Т.6.1960. 662 с.
- КЗС** Кременецький земський суд. Описи актових книг XVI–XVII ст. Вип.1: книги № 1–11 (1568–1598 рр.). Упоряд. Л. Попова, З. Хомуцька, В. Чунтулова. Київ, 1959. 256 с.
- КССУМ** Деркач П. М. Короткий словник синонімів української мови / П. М. Деркач; доопрац. і відп. ред. С. П. Левченка. Київ: Рад. шк., 1960. 209 с.
- Кучер** Кучер В. С. Золоті руки: збірка / В.С. Кучер. Київ, 1948. 268 с.
- Ласт** Ластівка [Ластовка]: сочинення на Малоросійськом язике гт. Л. Боровиковскаго, Е. Гребенки, Грыцька Основьяненка, В. Забілы, И. Котляревскаго, Кореницкаго, П. Кулеша, Мартавицкаго, П. Писаревскаго, А. Чужбинскаго, Т. Шевченка, С. Шерепери и других :

повести и рассказы / собрал Е. Гребенка. Санктпетербург: изд. книгопродвца В. Полякова. [тип. Имп. Рос. Акад.], 1841. 384 с.

- Л. Укр.** Українка Леся. Твори: в 5 томах / Леся Українка ; [ред. кол.: П. Г. Тичина (голова) [та ін.]. Київ: Держлітвидав України, 1951–1956. Т.1. 1951. 550 с. Т.2. 1951. 676 с. Т. 3. 1952. 804 с. Т.4. 1954. 520 с. Т.5. 1956. 863 с.
- Ле** Ле Іван Леонтійович. Кленовий лист / Іван Леонтійович Ле. Київ: Молодь, 1960. 282 с.
- Лис** Лисенко П. С. Словник поліських говорів / П. С. Лисенко. Київ: Наук. думка, 1974. 270 с.
- ЛЗК** Луцька замкова книга 1560–1561 рр. / Підгот. до вид. В. М. Мойсієнко, В. В. Поліщук. Луцьк, 2013. 733 с.
- ЛСам** Літопис Самовидця / підгот. до вид. Я.І. Дзира. Київ: Наукова думка, 1971. 208 с.
- Люб** Любавский М. К. Областное дѣленіе и мѣстное управление Литовско-русскаго государства ко времени изданія перваго Литовскаго статута: Исторические очерки Матвѣя Любавскаго. Москва: Унив. тип., 1892. VI, 884 с.
- М** Дневник генерального подскарбія Якова Марковича (1717-1767 гг.): [в 3 ч.] / под ред. Ал. Лазаревскаго. Киев: Тип. Г.Т.Корчак-Новицкаго, 1893–1897; Дневник Якова Марковича / за ред. В.Модзалевскаго. Київ-Львів: Накладом НТШ, 1913. (Жерела до історії України-Руси / Археогр. коміс. НТШ; т. 22) Т. IV: 1735–1740 роки / Я. А. Маркевич. 1913. VIII, 385 с.
- Мак.** Маковей О. С. Вибрані твори. Київ: Держлітвидав України, 1954. 471 с.
- Манж** Манжура І. І. Твори. Київ: Держлітвидав України, 1955. 279 с.
- Март.** Мартович Л. Твори. Київ: Держлітвидав. 1954. 484 с.
- Матвіїв** Матвіїв М. Д. Словник говірок центральної Бойківщини. Київ – Сімферополь: Ната, 2013. 602 с.
- МатТимч** Тимченко Є. Матеріали до словника писемної та книжної української

мови XV–XVIII ст.: у 2-х книгах / Підгот. до вид. В. В. Німчук та Г. І. Лиса. Київ – Нью-Йорк: Преса України. Кн.1–2. 2002. Кн. 1. 512 с., 2003. Кн. 2. 512 с.

- Мирний** Мирний Панас. Твори в п'яти томах. Київ: Видавництво Академії Наук Української РСР. 1954–1955р. Т.1. 376 с., Т.2. 328 с., Т3. 420 с., Т.4. 400 с., Т.5. 460 с.
- Моск** Словник діалектизмів українських говірок Одеської області / уклад.: А. А. Москаленко. Одес. держ. пед. ін-т ім. К. Д. Ушинського. Одеса, 1958. 77 с.
- Нар. тв. та етн.** Народна творчість та етнографія: науково-популярний журнал / АН УРСР, Ін-т мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського; ред. С. Зубков. Київ: Наук. думка, з 1925.
- Н.-Лев.** Нечуй-Левицький І. Твори в чотирьох томах. Київ: Держлітвидав, 1956.Т.1–4. Т.1. 635 с., Т. 2. 539 с., Т.3. 503 с.,Т.4. 599 с.
- Он** Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок: [у 2 ч.] / М. Й. Онишкевич; АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ: Наук. думка, 1984. Ч. 1: А–Н. 494 с.; Ч. 2: О–Я 514 с.
- Оп.им.Дан. Апост.** Описаніє імѣній, принадлежавшихъ Гетману Данилу Апостолу. Матеріали для отечественной исторыи, изд. М.Судіенко. Т. І Кієвъ, 1853 г. Отд. 3
- Оп.ст.Млр.** Лазаревскій А. Описаніє старой Малороссіи. Т.1: Полк Стародубскій. Кієвъ, 1888. Т.2: Полк Нѣжинскій. Кієвъ, 1893. Т.:3 Прилуцкій полкъ. Кієвъ, 1901.
- ОРУС** Опыт русско-украинского словаря / сост. Михаил Левченко. Киев: Тип. Губ. Упр., 1874. IV, 188 с.
- Основа** Основа: Южно-русский литературно-ученый вестник. [Місячник]. Ред. В. М. Бѣлозерскій 1861–1862. Санкт-Петербург: В типографии П. А. Кулиша. 1861. №1. 370 с.; №2. 296 с.; №3. 360 с.; №5. 288 с.; №8.216 с.; №9. 250 с.; №11–12. 420 с.; 1862. №1. 382 с.; №2. 310 с.; №7.

210 с.; №8. 270 с.

- П** Грамоти XIV ст. / Упор., вст. стаття, коментарі і словники – покажчики М. М. Пещак. Київ: Наукова думка, 1974. 255 с.
- Панч** Панч П. Й. Гомоніла Україна: роман / Петро Йосипович Панч. Київ: Радянський письменник, 1954. 463 с.
- ПВКРДА** Памятники, изданные Временной комиссией для разбора древних актов, высочайше учреждённой при Киевском военном, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. Киев, 1846–1848. Т. I–III.
- ПВЛ** Повість временних літ за Лаврентіївським списком. *Полное собрание русских летописей*. Т.1: Лаврентьевская и Суздальская летописи по академическому списку. Москва: Изд-во восточной литературы, 1962.
- ПЄ** Пересопницьке Євангеліє 1556–1561. Дослідження. Транслітерованій текст. Словопоказчик / Видання підготувала І. П. Чепіга за участю Л. А. Гнатенко. Науковий редактор В. В. Німчук. Київ, 2001. 700 с.
- ПКУ** Податковий кодекс України. *Верховна рада України*: вебсайт. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/page>
- ПНЧ 1296** Пандекты Никона Черногорца, 1296 г., ГИМ, Син., № 836, 180 л.
- Пов** Перетц В. Н. Повесть о трех королях-волхвах в западно-русском списке XV в. Санкт-Петербург, 1903. С.1–106.
- Податки** Потатки та бухгалтерський облік. 2019. №1–104. URL: <https://i.factor.ua/ukr/journals/nibu/page-1/>
- ПККДА** Памятники, изданные Киевской комиссией для разбора древних актов. Киев, 1898. Т.I, узд.2; Киев, 1897. Т.II, изд.2. URL: <http://www.sedmitza.ru/lib/text/2850563/>
- ПрЛ XIII** Пролог „Лобковский” сентябрьской половины, 1262 г., или 1282 г., ГИМ, Хлуд., №187, 148 л.
- РД** Русалка Дністровая: у 2 кн. / репринт. відтворення першодруку 1837 р. / ред. – упоряд. та авт. післямови М. Шалата. Львів: науково-критичне видання. 2007. Кн.1. 136 с., Кн. 2. 168 с.

- РЕА** Русско-еврейский архив. Документы и материалы для истории евреев в России, т. I–III. Документы и регесты к истории литовских евреев (1388–1550, 1550–1569, 1364–1569) / ред. С. А. Бершадский, Санкт-Петербург, 1882, 1093, 378 с.
- Рильський** Рильський М. Т. Твори: в 3-х томах. Київ: Державне видавництво художньої літератури, Т.1 1956. 483 с., Т.2. 1956. 328 с., Т.3. 1956. 419 с.
- Розов** В. Розов. Українські грамоти, т.I–XIV в. і перша половина XV в., Київ: Українська Академія Наук, 1928. 267 с.
- РПр сп. 1280** Русская правда (пространная редакция) по списку Новгородской кормчей 1280 г. *Русская правда по древнейшему списку* / изд.: Е. Ф. Карский. Ленинград: Акад. наук СССР, 1930, с. 64–88.
- РС** Газета „Радянський степ” від 11.10.1925. №225. 8 с.; від 15.10.1925. №226. 6 с.; від 18.10.1925. №227. 6 с. *Архів української періодики Libraria*: вебсайт. URL: <https://libraria.ua/numbers/1108/>
- РУДС** Падалка Л. Російсько-український діловодний словник / Л. Падалка; Педагогічне бюро Полтавського губернського земства. Полтава: Друкарня І. Л. Фрішберга, 1918. 106 с.
- СБГ** Словник буковинських говірок / заг. ред. Н. В. Гуйванюк. Чернівці: Рута, 2005. 687 с.
- СГЧА** Собрание государственных и частных актов, касающихся истории Литвы и соединенных с ней владений (от 1387 до 1710 года), изданное Виленской Археологической комиссией. Часть первая. Вильно: В Типографии Осипа Завадского, 1858. 163 с.
- СДЯ** Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.): в 10 т. / Гл. ред. Р. И. Аванесов. Москва: Русский язык, 1988–2012. Т.1. 1988. 530 с., Т.2. 1989. 494 с., Т.3. 1990. 511 с., Т.4. 1991. 559 с., Т.5. 2002. 585 с., Т.6. 2000. 608 с., Т.7.2004. 503 с., Т.9. 2012. 478 с.
- Сл XVI-п. пол. XVII** Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. Львів, 1994–2013. Вип.1–16. 1994. Вип. 1. 153 с., 1994. Вип. 2. 589 с., 1996. Вип. 3. 253

с., 1997. Вип. 4. 568 с., 1998. Вип. 5. 262 с., 1999. Вип. 6. 256 с., 2000. Вип. 7. 256 с., 2001. Вип. 8. 256 с., 2002. Вип. 9. 260 с., 2003. Вип. 10. 257 с., 2004. Вип. 11. 256 с., 2005. Вип. 12. 244 с., 2006. Вип. 13. 246 с., 2008. Вип. 14. 260 с., 2010. Вип. 15. 256 с., 2013. Вип. 16. 200 с.

- СЛГ** Пиртей П. С. Словник лемківської говірки: Матеріали до словника. Legnica; Wrocław, 2001. 460 с.
- Словесникъ** Лексикон сирѣчь Словесникъ славенскіи: иміющ в себѣ словеса первіе славенская азбучная, посем же полская. Почаїв: Друкарня Успенського монастиря, 1804. 176 с.
- СлРЯ** Словарь русского языка XI–XVII вв. Москва: Наука, 1975–2008. Вып. 1–28. *Etymolog.ruslang*: вебсайт. URL: <http://etymolog.ruslang.ru/index.php?act=xi-xvii>
- СМН** Словарь малорусского наречия / сост. А. Афанасьев-Чужбинский. Санкт-Петербург: Второе отд-ние Императ. Акад. наук, 1855. Тетр.: [А – зять]. 855. 176 с.
- СМШ** Словник мови Шевченка: у двох томах. Київ: Наукова думка, 1964. Т.1–2. Т.1. 484 с., Т.2. 566 с.
- Ср** Срезневский И.И. Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам. Санкт-Петербург: Отд-ние рус. яз. и словесн. Имп. АН. 1893. Т.1. 774 с., Т.2. 1902. 992 с., Т. 3. 1912. 994 с.
- ССУМ** Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. / Ред. кол.: Д. Г. Гринчишин, Л. Л. Гумецька (голова), І. М. Керницький. Київ: Вид-во „Наукова думка”. Т. 1. 1977. 632 с., Т. 2. 1978. 592 с.
- Стельмах** Стельмах М. Твори: в 5-ти томах. Київ: Держлітвидав України, 1962–1963. Т.1. 1962. 652 с. Т.2. 1962, Т. 3. 1962. 700 с. Т.4. 1962, Т.5. 1963.
- Стих 1156-1163** Стихирарь, 1156-1163 гг., ГПБ, Соф., №384. 31–32 об., л. 72 об. – 74 об., л. 97–99, л. 99–107 об.
- Стор.** Стороженко О. Твори: в 2 т. / Упоряд., вступ.ст. А. О. Іщук. Київ: Держлітвидав УРСР, 1957. Т.1. 438 с. Т.2. 427 с.

- СУМ** Словник української мови. Київ: Наук. думка, 1970–1980. Т. 1–11. Т.1. 1970. 799 с., Т.2. 1971. 550 с., Т.3. 1972. 744 с., Т.4. 1973. 840 с., Т.5. 1974. 840 с., Т.6. 1975. 832 с., Т.7. 1976. 723 с., Т.8. 1977. 927 с., Т.9. 1978. 916 с., Т.10. 1979. 658 с., Т.11. 1980. 699 с.
- СУМ 2012** Словник української мови / кер. В. В. Німчук та ін. / Відп. ред. В.В.Жайворонок. Київ: ВЦ „Просвіта”, 2012. 1320 с.
- Тимч** Історичний словник українського язика / За ред. Є.Тимченка. Харків – Київ: ДВУ, 1930–1932. Т.І – XXIV, 937 с.
- Титовъ** Дневник Николая Ханенко (1719–1723, 1754 гг.) / Изд. А. Титова. *Киевская старина*. 1896. Т. 54. № 8–9. С. 151–196. Дневник Николая Ханенко (1719–1723, 1754 гг.) / Изд. А. Титова. *Киевская старина*. 1896. Т. 54. № 8–9. С. 151–196.
- Тіт** Тітов Хв. Матеріали для історії книжної справи на Україні в XVII-XVIII ст. Всезбірка передмов до українських стародруків. Київ, 1924. 332 с.
- ТОМГ** Топографічний опис Малоросійської губернії 1798–1800 років. *Описи Лівобережної України кінця XVIII – початку XIX ст.* / упорядник Т. Б. Ананьєва; ред. колегія: П. С. Сохань, Г. В. Боряк, В. А. Смолій, Ф. П. Шевченко, Н. М. Яковенко. Київ: Наук. думка, 1997. С. 23–126.
- ТОПГ** Топографічний опис Полтавської губернії... *Описи Лівобережної України кінця XVIII – початку XIX ст.* / упорядник Т. Б. Ананьєва; ред. колегія: П. С. Сохань, Г. В. Боряк, В. А. Смолій, Ф. П. Шевченко, Н. М. Яковенко. Київ: Наук. думка, 1997. С. 191–229.
- ТУ** Торгівля на Україні. XIV – середина XVII століття: Волинь і Наддніпрянщина. Київ: Наук. думка, 1990. 408 с.
- Тулуб** Тулуб З. П. Людолови: історичний роман: в 2-х т. Київ: Держлітвидав, 1957. Т.1 494 с. Т.2 623 с.
- ТЧПК** Труды Черниговского Предварительного комитета по устройству XIV Археологического съезда. Чернигов: Типография Губернского земства, 1908. 180 с.

- УВ** Устав князя Володимира о десятинах, судах и людях церковных. *Древнерусские княжеские уставы XI–XV вв.* / изд. подготовил Я. Н. Щапов. Москва: Наука, 1976. 270 с.
- УГ** Українські грамоти XV ст. / Підготовка тексту, вступна стаття і коментарі В. М. Русанівського. Київ: Наукова думка, 1965. 164 с.
- УДЛ** Українська діалектна лексика: збірник наукових праць / гол. ред. І. Г. Матвіяс. Київ: Наукова думка, 1987. 268 с.
- УЗГ** Українські закарпатські говірки: Тексти / Упор. та передмова О. Ф. Миголинець, О. Д. Пискач. Ужгород: Ліра, 2004. 400 с.
- Укр. іст. ж.** Український історичний журнал / *Нац. акад. наук України, Ін-т історії України*. URL: <http://resource.history.org.ua/ejournal/EJ0000002>
- УЯ** Устав князя Ярослава. *Древнерусские княжеские уставы XI–XV вв.* / Изд. подгот. Я.Н. Щапов. Москва: Наука, 1976. С. 91–93.
- Ф** Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: В 4-х т.: пер. с нем.=*Russisches etymologisches Wörterbuch* / Перевод и дополнения О. Н. Трубачёва. Москва: Прогресс, 1986-1987. Т.1. 1986. 576 с., Т.2. 1986. 672 с., 1987. Т.3. 832 с., Т.4. 1987. 864 с.
- ФЕС** Загородній А. Г., Вознюк Г. Л. Фінансово-економічний словник. Київ: Знання, 2007. 1072 с.
- Фр.** Франко І. Я. Твори у 20 томах. Т.1–20. Київ: Державне видавництво художньої літератури, 1950–1956 рр. Т.1. 1955. 436 с. Т.2 . 1950. 440 с. Т.3. 1950. 492 с. Т.4.1951. 544 с. Т.5. 1951. 492 с. Т.6.1951. 508 с. Т.7.1951. 460 с. Т.8.1952. 428 с. Т.9. 1952. 476 с. Т.10.1954. 518 с. Т.11. 1952. 576 с. Т.12. 1953. 572 с. Т.13. 1954. 472 с. Т.14. 1955. 464 с. Т.15. 1955. 612 с. Т.16. 1955. 468 с. Т.17. 1955. 532 с. Т.18. 1955. 560 с. Т.19.1956. 804 с. Т.20. 1956. 812 с.
- Хижняк** Хижняк А. Ф. Данило Галицький : Роман / А. Ф. Хижняк; післямова: П. Д. Моргаєнко. Київ: Держлітвидав, 1958. 612 с.
- Чаб** Чабаненко В. А. Словник говірок Нижньої Наддніпряни: у 4 т. Запоріжжя:

ЗДУ, 1992. Т. 1. 324 с.; Т.2. 372 с.; Т. 3. 304 с.; Т. 4. 364 с.

Черных

Черных П. Я. Историко-этимологический словарь современного русского языка: у 2-х т. Москва: Русский язык. Медиа, 2006. Т. 1. 624 с., Т.2. 560 с.

ЧИОНЛ

Чтения в историческом обществе Нестора Летописца. Киев, 1873–1911. Кн. I–XXII. Киев: Университетская Типография, №1. 1879. 331 с., Киев: Типография О.В. Кульженко, №2. 1888. 420 с., Киев: Типография В. И. Завадского, №3. 1889. 283 с., №4. 1890. 398 с., №5. 1891. 378 с., Киев: Типография Императорского Университета Св. Владимира, №6. 1892. 546 с., №7. 1893. 586 с., Киев: Типография Корчак-Новицкого, №8. 1894. 338 с., №9. 1895. 564 с., №10. 1896. 314 с., №11. 1896. 380 с., №12. 1898. 603 с., №13. 1899. 586 с., №14. 1900. 572 с., №15. 1901. 618 с., №16. 1902. 850 с., №17. 1903. 536 с., № 18. 1904. 445 с., №19. 1906. 447 с., №22. 1911. 519 с., Киев: Типо-литография Т.Г. Мейнандера, №20. 1907. 468 с., №2. 1908. 488 с.

Чорн.

Чорнобривець С. А. Визволена земля. Київ: Держлітвидав України, 1959. 560 с.

Шевч.

Тарас Шевченко. Повне зібрання творів в десяти томах. Київ: Вид-во АН УРСР, Т.1. 1951, 616 с. Т.2.1953. 574 с. Т.3. 1949. 477 с. Т.4. 1949. 472 с. Т.5. 1951. 261 с. Т.6. 1957. Т.7. 1961. 346 с. Т.8. Т. 9.1964. 112 с.

ЭССЯ

Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд. Вып.1–39. Москва: Наука, 1974–2014. Вып.1. 1974. 216 с., Вып.2. 1975. 238 с., Вып.3. 1976. 199 с., Вып.4. 1977. 235 с., Вып.5. 1978. 232 с., Вып.6. 1979. 224 с., Вып.7. 1980. 224 с., Вып.8. 1981. 256 с., Вып.9. 1983. 200 с., Вып.10. 1983. 198 с., Вып.11. 1984. 224 с., Вып.12. 1985. 186 с., Вып.13. 1987. 285 с., Вып.14. 1987. 272 с., Вып.15. 1988. 264 с., Вып.16. 1990. 264 с., Вып.17. 1990. 272 с., Вып.18. 1993. 256 с., Вып.19. 1992. 256 с., Вып.20. 1994. 256 с., Вып.21. 1994. 240 с., Вып.22. 1995. 256 с., Вып.23. 1996. 240 с., Вып.24. 1997. 238 с., Вып.25. 1999. 238 с., Вып.26. 1999. 237 с., Вып.27. 2000. 247 с., Вып.28. 2001. 268 с.,

Вып.29. 2002. 253 с., Вып.30. 2003. 269 с., Вып.31. 2005. 258 с., Вып.32. 2005. 261 с., Вып.33. 2007. 284 с., Вып.34. 2008. 307 с., Вып.35. 2009. 233 с., Вып.36. 2010. 260 с., Вып.37. 2011. 250 с., Вып.38. 2012. 248 с., Вып.39. 2014. 256 с.

- Яв** Яворницький Д. Словник української мови. Т. 1. А–К. Катеринослав: Слово, 1920. 412 с.
- AS** Archiwum książąt Lubartowiczów w Sławucie, t. I, 1366–1506, Lwów, 1887 t. III, 1432–1534, Lwów, 1890. *Wielkopolska Biblioteka Cyfrowa*: URL:<https://www.wbc.poznan.pl/dlibra/publication/65487/>, <https://www.wbc.poznan.pl/dlibra/publication/65469/>
- Berneker** E. Berneker. Slavisches etymologisches Worterbuch. Heidelberg, 1908–1913. *BSB*: URL: <https://bildsuche.digitale-sammlungen.de/index.html?c=viewer&bandnummer=bsb00090019&pimage=00003&einzelsegment=&v=2p&l=en>
- Brückner** Brückner Aleksander. Słownik etymologiczny języka polskiego. Krakow, 1927. 805 s.
- Cost.** Documentele moldovenești Îpainte de Ștefan cel Mare, publicate de Mihai Costăchescu, vol. I, Iași, 1931. 557 p; vol. II, Iași, 1932. 956 p. URL: <http://dspace.bcu-iasi.ro/handle/123456789/774>
- Cost. S** Documentele moldovenești dela Ștefan cel Mare, publicate de Mihai Costăchescu (Supliment la documentele lui Ștefan cel Mare, de I.Bogdan), vol. I, Iași, 1933. 328 p. URL: <http://dspace.bcu-iasi.ro/handle/123456789/776>
- ZPL** Zbiór praw litewskich od roku 1389 do roku 1529. Tudzież rozprawy sejmowe o tychże prawach od roku 1544 do roku 1563, Poznań, 1841, c.103–109.
- Machek** Machek V. Etmologický slovník jazyka českého. Praha, 1968. 868 s.
- ESJČ**

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Акуленко В. В. Вопросы интернационализации словарного состава языка / ред. А. В. Федоров. Харьков: Изд-во Харьк. Ун-та, 1972. 215 с.
2. Аникин А. Е. Русский этимологический словарь. Вып. 10 (гáлочка I – глѣ́ча). Москва: Ин-т рус. яз. им. В. В. Виноградова РАН; Ин-т филологии Сибирского отделения РАН, 2016. 368 с.
3. Архипенко Л. М. Іншомовні лексичні запозичення в українській мові: етапи і ступені адаптації (на матеріалі англіцизмів у пресі кінця ХХ – початку ХХІ ст.): автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Харків, 2005. 20 с.
4. Бабін І. Функціональний підхід до систематизації елементів юридичної конструкції податку. *Право України*. 2007. № 5. С. 69–73.
5. Барвіцька Г. К. Формування української термінології обліку та аудиту: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Київ, 2015. 18 с.
6. Батюк Л. І. Лексика літопису Самовидця. *Дослідження і матеріали з української мови*. Київ: Вид-во АН УРСР, 1959. Т. 1. С. 24–36.
7. Бевзенко С. П. Історична морфологія української мови. Ужгород: Закарпатське обл. вид-во, 1960. 416 с.
8. Білодід І. К. Взаємозв'язки між українською та іншими слов'янськими мовами XVI – поч. XVII ст. Зв'язки української мови з російською та іншими слов'янськими в XVI – XIX ст. Київ, 1962. С. 3–23.
9. Білоусенко П. І. Назви податків з суфіксами -ина та -щина (-чина) в історії української мови. *Відображення історії та культури народу в словотворенні*: доп. XII Міжнародної наукової конференції зі слов'янського словотворення при Міжнародному комітеті славістів. Київ: Видавничий дім Дмитра Бурого, 2010. С. 346–354.
10. Білоусенко П. І., Німчук В. В. Нариси з історії українського словотворення (суфікс -ина). Запоріжжя – Ялта – Київ: ЛПКС, 2009. 251 с.
11. Бойко Л. П. Лексика на означення митних зборів і податків у торговельних

- актах Волині й Наддніпрянщини XIV – середини XVII століття. *Вісник Запорізького національного університету. Серія: Філологічні науки: зб. наукових праць / гол. ред. Білоусенко П.І. Запоріжжя, 2012. № 1. С. 67–72.*
12. Бойко Л. П. Назви осіб, пов'язані зі збором мита, у пам'ятках XVI–XVIII ст. *Вісник Запорізького державного університету. Серія: Філологічні науки. Запоріжжя: ЗДУ, 2004. № 1. С. 27–30.*
 13. Бойко Л. П. Назви торговельних мит і податків у запорозьких козаків. *Вісник Запорізького державного університету. Серія: Філологічні науки. Запоріжжя, 2003. №1. С. 26–29.*
 14. Бойко Л. П. Торговельна лексика запорозького козацького вжитку автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Дніпропетровськ, 1997. 18 с.
 15. Бужинська Ю. О. Особливості функціонування української економічної лексики на сучасному етапі. *Держава та регіони. Серія: Гуманітарні науки. Київ, 2011, № 4. С. 28–32.*
 16. Бурячок А. А. Назви спорідненості і свояцтва в українській мові. Київ: Вид-во АН УРСР, 1961. 150 с.
 17. Варбот Ж. Ж. Этимологизация славянской лексики и реконструкция праславянского лексического фонда. *Сравнительно-историческое языкознание на современном этапе: конф. памяти В. М. Иллич-Свитыча. 6–9 февраля 1990 г. Москва, 1990. С. 16–18.*
 18. Васильев Л. М. Теория семантических полей. Вопросы языкознания. Москва, 1971. № 5. С. 105–113.
 19. Ващенко В. С. Лексика „Енеїди” І. П.Котляревського: показчик слововживання / В. С. Ващенко, Ф. П. Медведєв, П. І. Петрова. Харків: вид-во ХДУ ім. О. М. Горького, 1955. 207 с.
 20. Великий тлумачний словник української мови: 250000 слів / гол. ред. В.Т. Бусел. Київ: Ірпінь: Перун, 2005. 1720 с.
 21. Винник О. Метафоричні процеси у формуванні української економічної лексики: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Харків, 2007. 18 с.

22. Войтів Г. Назви одягу в пам'ятках української мови XIV–XVIII ст.: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Львів, 1995. 24 с.
23. Воронова Л. К. Фінансове право: навч. посіб. / Л. К. Воронова, Д. А. Бекерська. Київ: Вентурі, 1995. 272 с.
24. Всё началось с десятины: этот многоликий налоговый мир /ред. Ю. И. Куколев, О. М. Фролова. Пер. нем. Москва: Издательская группа „Прогресс / Универс”, 1992. 408 с.
25. Вступ до порівняльного вивчення слов'янських мов / за ред. О. С. Мельничука. Київ: Наукова думка, 1966. 595 с.
26. Вялкина Л. В. Изучение славянской лексики и „Словарь древнерусского языка XI–XIV вв.”. *Общеславянский лингвистический атлас: материалы и исследования*. Москва: Наука, 1969. С. 19–26.
27. Гончаров В. И. Общеславянская и восточнославянская лексика в словарном составе древнерусского языка. *Система і структура східнослов'янських мов*: зб. наук. праць, Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2000. С. 83–90.
28. Горбач О. Засади періодизації історії української літературної мови й етапи її розвитку. *Другий Міжнародний Конгрес Україністів: Львів, 22–28 серпня 1993 р.: Мовознавство*. Львів, 1993. С. 7–12.
29. Горещький П. Й. Історія української лексикографії / П. Й. Горещький; АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ: Вид-во АН УРСР, 1963. 241 с.
30. Горобець В. Й. Лексика історично-мемуарної прози першої половини XVIII ст.: На матеріалі українських діаріушів / відп. ред.: В.О. Винник; АН Української РСР, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні. Київ: Наукова думка, 1979. 128 с.
31. Гринчишин Д. Г. Из спостережень над адміністративно-юридичною лексикою в українських Грамотах XIV–XV ст. *Дослідження і матеріали з української мови*. Київ, 1962. Т. 5. С. 31–52.
32. Гринчишин Д. Г. та ін. Українська історична та діалектна лексика. Київ:

Наукова думка, 1985. 164 с.

33. Гула Л. І. Назви митних зборів та податків в українських актових книгах XVI–XVII ст. *Сучасна україністика: проблеми мови, літератури і культури*. Львів, 2016. Вип. VII. С. 68–73.
34. Гула Л. І. Назви учасників торговельно-економічних відносин в українській лексиці XIV – XVIII ст. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства: зб. наук. праць*. Хмельницький, 2019. Вип. 16. С. 45–50.
35. Гула Л. І. Полонізми в українській торговельно-економічній лексиці XIV – XVIII ст. *Славістичні студії: етнолінгвістика і міжкультурна комунікація*. Львів, 2017. Вип. 4. С. 179–187.
36. Гула Л. І. Словотвірно-структурні особливості торговельно-економічної лексики української мови XIV – XVIII ст. *Наукові записки. Серія: філологічні науки*. Кропивницький, 2018. Вип. 165. С. 398–404.
37. Гула Л. І. Терміни латинського походження в торговельно-економічній лексиці XIV – XVIII ст. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства: зб. наук. праць*. Хмельницький, 2016. Вип. 10., Т. 1. С. 181–184.
38. Гула Л. І. Торговельно-економічна лексика української мови XIV–XVIII ст.: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Вінниця, 2019. 19 с.
39. Гумецька Л. Л. З історичної лексикології української мови. *Мовознавство*. 1978. № 6. С. 14.
40. Гумецька Л. Л. Нарис словотвірної системи української актових мови XIV–XV ст. Київ: Вид-во АН УРСР, 1958. 298 с.
41. Давня історія України: у 2 кн. / Толочко П. П., Козак Д. Н., Крижицький С. Д. та ін. Київ: Либідь, 1995. Кн. 2. 224 с.
42. Данилов О. Д., Фліссак Н. П. Податкова система та шляхи її реформування. Київ: Парламентське видавництво, 2001. 215 с.
43. Дем'яненко С. До питання сучасної економічної термінології. *Економіка України*. 2011. № 8. С. 90–94.
44. Дешерієв Ю. Д. Закономерности развития и взаимодействия языков в

- советском обществе. Москва: Наука, 1966. 401 с.
45. Дєєва Н. М. Оподаткування в Україні: навч. посіб. / Н. М. Дєєва, Н. І. Редіна, Т. О. Дулік та ін. / за ред. Н. І. Редіної. Київ: Центр учбової літератури, 2009. 544 с.
 46. Д'яков А. С. Основи термінотворення: семантичні та соціолінгвістичні аспекти: монографія. Київ: КМ Academia, 2000. 216 с.
 47. Дячук Т. М. Семантичні зсуви (розширення і звуження) як способи поповнення складу соціально-економічної термінології. *Українська термінологія і сучасність*: зб. наук. праць. Київ, 1998. С. 125–128.
 48. Дячук Т. М. Українська соціально-економічна термінологія: становлення і кодифікація: автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2003. 20 с.
 49. Енгельс Ф. Походження сім'ї, приватної власності і держави. У зв'язку з дослідженнями Льюїса Г. Моргана. IX. Варварство і цивілізація. *Маркс К., Енгельс Ф. Твори*. Москва: Держполітвидав, 1955. Т. 21. С. 8–234.
 50. Єдлінська У. Ділова мова XIV–XV ст. в українському мовотворчому процесі. *Другий Міжнародний Конгрес Україністів: Львів, 22–28 серпня 1993 р.: Мовознавство*. Львів, 1993. С. 17–22.
 51. Жовтобрюх М. А. Курс сучасної української літературної мови / М. А. Жовтобрюх, Б. М. Кулик. Київ: Вища школа, 1972. 404 с.
 52. Зарицький М. С. Актуальні проблеми українського термінознавства: підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: ІВЦ „Видавництво „Політехніка”; ТОВ „Фірма „Періодика”, 2004. 128 с.
 53. Иванова Н. Из истории изучения налоговой терминологии русского языка (XI–XVII вв. *Лінгвістичні студії*. Черкаси: Брама-Україна, 2006. С. 216–221.
 54. Іващенко В. Л. Періодизації історичного розвитку галузевих термінологій в українському термінознавстві. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки*. Кам'янець-Подільський, 2015. Вип. 38. С. 150–159.
 55. Історія української мови. Лексика і фразеологія / В. М. Русанівський,

- В. О. Винник, В. Й. *Горобець* та ін. Київ: Наук. думка, 1983. 743 с.
56. Калашник В. С. Еволюція впливу російської і англійської мов на розвиток української науково-технічної термінології в умовах глобалізації економіки й інтернаціоналізації науки. *Вісник: Проблеми української термінології. Матеріали 6-ї Міжнародної наукової конференції*. Львів, 2000. № 402. С. 142–154.
57. Караванський С. Пошук українського слова, або боротьба за національне „Я”. Київ: Академія, 2001. 233 с.
58. Карпинський Б. А., Залуцька Н. С., Карпінська О. Б. Податки: словник-довідник. Навчальний посібник. Київ: видавничий дім „Професіонал”, 2008. 464 с.
59. Касім Г. Ю. Про причини появи топонімічних композитів. *Мовознавство*, 1977. № 4. С. 76–80.
60. Керницький І. М. Лексика на означення населення за соціальним складом. *З історії української лексикології*. Київ: Наукова думка, 1980. С. 6–18.
61. Керницький І. М. Лексика на означення населення за суспільно-економічним становищем і майново-правовими відносинами. *З історії української лексикології*. Київ: Наукова думка, 1980. С. 18–26.
62. Керницький І. М. Назви данин та інших повинностей. *З історії української лексикології*. Київ: Наукова думка, 1980. С. 26–33.
63. Керницький І. М. Судово-адміністративна і суспільно-економічна лексика „Війтівських книг” XVI–XVII ст. с. Одрехови, кол. Солоцького повіту на Лемківщині. *Дослідження і матеріали з української мови*. Київ, 1964. Т. 6. С. 91–108.
64. Кисельов Р. Є. Лексика української мови в почаївських виданнях XVIII – першої третини XIX ст.: автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2005. 18 с.
65. Коваль А. П. Слово про слово. Київ: Рад. шк., 1986. 384 с.
66. Ковальська Н. А. Релевантність економічного дискурсу. *Наукові записки. Серія*

”Філологічна”. Київ, 2012. Вип. 36. С. 193–196.

67. Ковальчук О. С., Романчук Д. Л. Розвиток іншомовних запозичень в українській економічній лексиці. *Наукові записки. Серія „Філологічна”*. Київ, 2013. Вип. 37. С. 149–151.
68. Козак Л. Запозичення як складова частина української технічної термінології. *Українська термінологія і сучасність: зб. наук. праць*. Київ, 2007. Вип. VII. С. 63–65.
69. Козловець І. І. Особливості фінансово-кредитної термінології початкового етапу формування термінології. *Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах*. Київ, 2014. № 29. С. 73–81.
70. Корф С. История русской государственности. Санкт-Петербург: Тип. Тренке, 1908. Т. 1: Основные черты древнерусского государства. 283 с.
71. Кочан І. М. Динаміка і кодифікація термінів з міжнародними компонентами у сучасній українській мові. Львів, 2004. 519 с.
72. Кочан І. М. Термінологія: національна чи міжнародна. *Вісник Національного університету „Львівська політехніка”*. Серія „Проблеми української термінології”. Львів, 2009. № 648. С. 3–8.
73. Кочерган М. П. Лексико-семантична система. *Українська мова: Енциклопедія*. Київ: Вид-во „Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана, 2004. С. 305–306.
74. Кравченко В. І. Місцеві фінанси України: Навчальний посібник. Київ: Тов-во „Знання”, КОО, 2002. 670 с.
75. Кравченко Т. П. Способи творення галузевих термінів на позначення понять економіки АПК. *Вісник національного університету „Львівська політехніка”*. Львів, 2011. № 709. С. 79–83.
76. Крехно Т. І. З історії податкових термінів в Україні. *Вчені записки Харківського гуманітарного університету „Народна українська академія”* / Гол. ред. Астахова В. І. Харків: Видавництво НУА, 2003. Т. IX. С. 363–370.
77. Крехно Т. І. З історії формування лексико-семантичної групи “плати – податки – повинності” в українській мові XIV – XVIII століть. *Вісн. Житомир. пед. ун-*

ту. 2004. № 14. С. 203–207.

78. Крехно Т. І. Історія лексико-семантичної групи “плати – податки – повинності” в українській мові XV – XVIII століть (на матеріалах українських пам’яток): автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Харків, 2005. 19 с.
79. Крехно Т. І. Критерії контролю за об’єктивністю семантичної реконструкції. Матеріали міжвузівської науково-методичної конф. „Сучасна україністика: проблеми мови, історії та народознавства”: зб. ст. Харків, 2005. С. 35–39.
80. Крехно Т. І. Семантична деривація як спосіб термінотворення групи „плати – податки – повинності” в Україні XIV – XVIII століть. *Вісн. Харк. нац. ун-ту. Сер. Філол.* 2002. № 572. С. 99–104.
81. Крехно Т. І. Системні відношення як критерій адекватності історико-семантичного дослідження (на матеріалі лексико-семантичної групи „плати – податки – повинності”). *Вісн. Харк. нац. ун-ту. Сер. Філол.* 2005. № 647. С. 15–18.
82. Крижанівська А., Симоненко Л. Актуальні проблеми упорядкування української термінології. Київ, 1987. 162 с.
83. Кримський А. Нарис історії українського правопису до 1927 року. *Історія українського правопису XVI–XX століття: хрестоматія / упорядн.: В. В. Німчук, Н. В. Пуряєва.* Київ: Наукова думка, 2004. С. 392–415.
84. Крисюк С. І. З історії формування української комерційної термінології. *Філологія. Методика.* Київ, 2014. № 12. С. 26–31.
85. Кулишер И. М. Очерки финансовой науки. Вып. 1. Петроград: Наука и школа, 1919. 252 с.
86. Кушмар Л. В. Лексика економічної сфери в мовній картині світу українців: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Луганськ, 2011. 24 с.
87. Лановик Б. Д., Матисякевич З. М., Матейко Р. М. Економічна історія України і світу: підручник / за ред. Б. Д. Лановика. Київ: Вікар, 1999. 737 с.
88. Ланюк Е. Т. До питання про становлення галузевої лексичної системи (на матеріалах німецької торговельно-економічної лексики): дис. ... канд. філол.

- наук : 10.02.01. Львів, 1974. 278 с.
89. Лапінська О. М. Екстралінгвістичні чинники запозичень англіцизмів у сучасній українській мові. *Дослідження з лексикології і граматики української мови*: зб. наук. праць / відп. ред. А.М. Поповський. Дніпропетровськ: Пороги, 2010. Вип. 9. С. 173–182.
 90. Лафарг Поль. Мова і революція / пер. З. Б. Іоффе, Д. С. Леві; заг. ред. О. Я. Петренко; НДІ мовознавства АН УСРР. Харків: Радянська школа, 1936. 95 с.
 91. Лесюк М. Павло Житецький про становлення української літературної мови в XVI–XVII ст. *Другий Міжнародний Конгрес Україністів: Львів, 22–28 серпня 1993 р.: Мовознавство*. Львів, 1993. С. 28–33.
 92. Лиса Н. С., Янкова Т. М. Структурно-семантичні особливості сучасної економічної термінології. *Дослідження з лексикології та граматики української мови*: зб. наук. праць. Київ, 2013. Вип. 15. С. 68–72.
 93. Львов А. С. Лексика „Повести временных лет”. Москва: Наука, 1975. 367 с.
 94. Львов А. С. Очерки по лексике памятников старославянской письменности. Москва: Наука, 1966. 320 с.
 95. Малюга А. Ф. Найменування явищ природи у зіставному аспекті: автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Донецьк, 2010. 21 с.
 96. Масенко Л. Нариси з соціолінгвістики. Київ: Вид. дім. „Києво-Могилянська академія”, 2010. 243 с.
 97. Матвієнко П. В. Українська інтерпретація фінансово-банківських англомовних термінів. Київ, 2007. 208 с.
 98. Мейе А. Общеславянский язык. Москва: Изд-во иностранной литературы, 1951. 491 с.
 99. Меліхова Т. Проблеми визначення сутності та елементів податку. *Електронне наукове фахове видання „Ефективна економіка”*, №4, 2009. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=91>
 100. Миронова Г. М. Названия одежды в древнерусском языке: автореф. дис. ...

- канд. філол. наук: 10.02.01. Київ, 1978. 22 с.
101. Миронюк О. М. Історія українського мовного етикету: Звертання. Київ: Логос, 2006. 167 с.
 102. Михалевич О. М. Структура та функції економічної лексики другої половини ХХ – початку ХХІ століття: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Луцьк, 2011. 20 с.
 103. Михалевич О. М. Функціональні вияви та процеси в економічній терміносистемі української мови (на матеріалах творів І. Франка). *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Київ, 2009. С. 226–231.
 104. Мірущенко О. П. Економічна політика російського уряду на Запорозжжі періоду Нової Січі. (1734–1775): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Запоріжжя, 2010. 251 с.
 105. Москаленко А. А. Українська лексика першої половини ХІХ ст. *Конспект лекцій зі спецкурсу*. Одеса: Одеська міська друкарня Управління по пресі Одеського облвиконкому, 1969. 91 с.
 106. Москаленко А. А. Нарис з історії української лексикографії. Київ: Радянська школа, 1961. 163 с.
 107. Муромцева О. Г. Розвиток лексики української літературної мови в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.: монографія. Харків: Вища школа, 1985. 152 с.
 108. Навальна М. Історія формування економічної лексики на позначення дій та процесів. *Економічний вісник університету*: зб. наукових праць учених та аспірантів. Вип. 28/1. Переяслав-Хмельницький, 2016. С. 40–44.
 109. Навальна М. Нові явища та процеси у вживанні дієслів соціально-економічної сфери в українській мові: монографія. Переяслав-Хмельницький: Видавництво „СВК”, 2014. 188 с.
 110. Налоговая система: консп. лекцій / М. Н. Луппиан, А. П. Юдин, Г. А. Астахова и др. Санкт-Петербург: Изд-во Михайлова В. А., 2000. 63 с.

111. Нариси з історії українського словотворення (іменникові конфікси) / П. І. Білоусенко, І. О. Іншакова, К. А. Качайло, О. В. Меркулова, Л. М. Стівбур. Запоріжжя – Кривий Ріг: ТОВ „ЛПКС” ЛТД, 2010. 480 с.
112. Нечай Н. В. Нариси з історії оподаткування / Н.В. Нечай. Київ: *Вісник податкової служби України*, 2002. 144 с.
113. Нечай Н. Податкова система Речі Посполитої: на українських землях. *Вісник податкової служби України*. 2011. № 15. С. 24.
114. Нечай Н. Прибутки Війська Запорозького (частина друга). *Вісник податкової служби України*. 2011. №16. URL: <http://www.visnuk.com.ua/ua/pubs/id/1722>
115. Нечай Н. Прибутки Війська Запорозького (частина перша). *Вісник податкової служби України*. 2011. №16. URL: <http://www.visnuk.com.ua/ua/pubs/id/1724>
116. Німчук В. В. Давньоруська спадщина в лексиці української мови. Київ: Наукова думка, 1992. 416 с.
117. Німчук В. В. Конфесійне питання і українська мова кінця XVI – початку XVII століть. *Берестейська унія і українська культура XVII століття*. Львів: Інститут історії Церкви Львівської Богословської Академії, 1996. С. 1–48.
118. Німчук В. В. Передмова. Ділова мова Волині і Наддніпрянщини XVII ст. Збірник актових документів. Підгот до вид. В. В. Німчук, В. М. Русанівський, К. С. Симонова та ін. Київ, 1981. С. 3–23.
119. Німчук В. В. Праслов'янська лексика. Лексика давньоруської мови. *Історія української мови. Лексика і фразеологія*. Київ: Наук. думка, 1983. С. 15–163.
120. Огієнко Іван. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу: курс читаний в Укр. нар. ун-ті : з мал. і портр. укр. культ. діячів. Київ: Абрис, 1991. 272 с.
121. Огуй О. Д. Історія обігу грошових одиниць та їх найменувань на Буковині. Молдавський період. Част. 2: 1475–1580. Чернівці: Чернівецький нац. Ун-т, 2010. 304 с.
122. Осінчук Ю. В. Історія богослужбово-обрядової лексики української мови: автореф. дис ... канд філол. наук: 10.02.01. Київ, 2008. 20 с.

123. Осінчук Ю. В. Картотека „Історичного словника українського язика”: минуле і сучасне. *Українська лексикографія в загальнослов'янському контексті: теорія, практика, типологія. Ларисі Григорівні Скрипник: матеріали Міжнар. наук. конф., присвяч. пам'яті Л.Г. Скрипник / редкол. С. Я. Єрмоленко, П. Ю. Гриценко, К. Г. Городенська та ін. Київ: Дмитро Бураго, 2011. С. 494–503.*
124. Панько Т. І., Кочан І. М., Мацюк Г. П. Українське термінознавство. Львів, 1994. 216 с.
125. Пастернак Г. З. З історії становлення української економічно-правової термінології. *Українська термінологія і сучасність: Київський національний економічний університет. Київ, 2001. Вип. IV. С. 137–144.*
126. Плющ М.Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія: підручник. Київ: Видавничий Дім „Слово”, 2010. 328 с.
127. Податкове право: навч. посіб. / Г. В. Бех, О. О. Дмитрик, Д. А. Кобильнік та ін.; за ред. проф. М. П. Кучерявенка. Київ: Юрінком Інтер, 2003. 400 с.
128. Покровська О. А. Лексико-семантичні варіанти ринкової термінології. *Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг. Київ, 2010. Вип. 1 С. 787–793.*
129. Покровська О. А. Українська термінологія ринкових відносин: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Харків, 1996. 24 с.
130. Полюга Л. М. Українська абстрактна лексика XIV – першої половини XVII ст. / АН України. Ін-т сусп. наук; відп. ред. Л. С. Паламарчук. Київ: Наук. думка, 1991. 249 с.
131. Полюга Л. М. Українські історичні словники в контексті слов'янської лексикографії. *Проблеми слов'янознавства: зб. наук. праць. Львів, 2000. Вип. 51. С. 195–198.*
132. Поляков Б. Розвиток податкової системи України. *Підприємництво, господарство і право. 2003. № 12. С. 135–136.*
133. П'яст Н. Й. Формування тематичної групи „назви посуду” в сучасній

- українській літературній мові: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Київ, 2003. 19 с.
134. Рибак К. Б. Лексика на означення податків у пізній середньоукраїнській мові XVI–XVII ст. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: „Філологія”*. 2018. № 36. С. 61–64.
135. Рибак К. Б. Найменування податкової сфери в лексичній системі української мови. *Вісник Запорізького національного університету: Збірник наукових праць. Філологічні науки*. Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2016. №1. С. 212–218.
136. Рибак К. Найменування податкової сфери у праслов'янській мові. *Вісник Запорізького національного університету: Збірник наукових праць. Філологічні науки*. Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2017. №2. С. 215–221.
137. Рибак К.Б. Історія податкової лексики в українській мові XX – поч. XXI ст. *Sciences of Europe*. Praha, Czech Republic, 2020. VOL 4, № 50. P. 44–50.
138. Рибак К.Б. Назви загальних податків з населення новоукраїнської мови (від к. XVIII ст.). *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. Київ, 2019. Т. 30 (69) № 2. С. 31–36.
139. Рибак К.Б. Назви загальних податків з населення пізньої середньоукраїнської мови XVI–XVII ст. *Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія: Філологічні науки (мовознавство)*. 2018. № 10. С.126–130.
140. Рибак К.Б. Найменування податкової сфери в сучасній українській мові (за суб'єктами та об'єктами оподаткування). *Збірник наукових праць „Південний архів (філологічні науки)”*. Херсон, 2020. № 82. С. 14–19.
141. Рибак К.Б. Податкові найменування в сучасній українській мові. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана*

- Франка. Дрогобич. 2020. Випуск 30. С. 57–63.
142. Рибак К.Б. Податкові найменування у середньоукраїнській мові (податки та збори, суб'єкти та об'єкти процесу оподаткування). *Вісник Запорізького національного університету: Збірник наукових праць. Філологічні науки*. Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2018. № 2. С. 92–99.
143. Рибак К.Б. Податкові найменування у середньоукраїнській мові XIV-XV ст. (назви загальних податків та зборів). *Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія: Філологічні науки (мовознавство)*. 2018. № 9. С. 181–185.
144. Рибак К.Б. Структура та семантика податкових найменувань у давньоруськоукраїнській мові (XI–XIII ст.). *Філологічні студії: Науковий вісник Криворізького національного університету: зб. наук. праць*. Вип. 16. Кривий Ріг, 2017. С. 218–226.
145. Рибак К.Б. Структурно-семантичні особливості податкових найменувань в українській мові кінця XVIII – початку XX ст. *Слов'янські мови: зб. наук. пр. / редкол.: Ю. В. Кравцова (відп. ред.) та ін. Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2019. Вип. 2 (14). С. 24–32.*
146. Русанівський В. М. Закономірності розвитку значення слова. *Укр. мова та література в школі*. 1971. № 4. С. 27–36.
147. Сабадош І. В. Формування української ботанічної номенклатури / Ужгород. Держ. Ун-т; Відпов. Ред. В. В. Німчук. Ужгород, 1996. 192 с.
148. Свердлов М. Б. Из истории системы налогообложения в Древней Руси. *Восточная Европа в древности и средневековье*. Москва, 1978. С. 144–150.
149. Селигман Э., Струм Р. Этюды по теории обложения. Санкт-Петербург: 1908. 155 с.
150. Селігей П. Що нам робити із запозиченнями? *Українська мова*. 2007. № 3. С. 3–17.
151. Сербенська О. А. Формування і розвиток української наукової термінології. *Наукове товариство імені Тараса Шевченка і українське національне*

- відродження. Збірник наукових паць. і матеріалів першої наукової сесії Національного товариства імені Т. Г. Шевченка (березень 1990). Львів, 1992. С. 141–147.
152. Симоненко Р. Міжнародне утвордження України. *Політика і час*. № 8. 1995. С. 63–75.
153. Сібрук А. В. Структура та семантика назв прикрас (на основі пам'яток XI–XIV ст.): автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Київ, 2011. 17 с.
154. Сімонок В. П. Іншомовна лексика в українській мовній картині світу. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія: Філологія*. 2014. № 1127, вип. 71. С. 64–68.
155. Сімонок В. П. Лексико-семантична рецепція іншомовної лексики в українській мовній картині світу: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Харків, 2002. 22 с.
156. Сніжко Н. В. Актуальні проблеми системного дослідження мови. *Українська лексикографія в загальнослов'янському контексті: теорія, практика, типологія. Ларисі Григорівні Скрипник: матеріали Міжнар. наук. конф., присвяч. Пам'яті Л.Г. Скрипник / редкол.: С. Я. Єрмоленко, П. Ю. Гриценко, К. Г. Городенська*. Київ: Дмитро Бураго, 2011. С. 532–543.
157. Стишов О. А. Основні тенденції розвитку лексичного складу українській мові початку ХХІ століття. *Вісник Запорізького національного університету. Серія „Філологічні науки”*. Запоріжжя, 2012. № 1. С. 406–415.
158. Сукаленко Т., Солодка І. Проблеми вивчення термінології податківця. *Збірник „Мовні і концептуальні картини світу”*. 2014. №47–2. С. 360–370.
159. Суперанская А. В. Терминология и номенклатура. *Проблематика определенных терминов в словарях разных типов*. Ленинград: Наука, 1976. С. 73–83.
160. Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія / Ордена Труд. Червон. Прапора Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР; за заг. ред. І. К. Білодіда. Київ: Наук. думка, 1973. 438 с.
161. Сучасна українська літературна мова: морфологія / за ред. І.К. Білодіда. Київ:

- Наук. Думка, 1969. 583 с.
162. Сучасна українська літературна мова: підручник / Грищенко А.П., Мацько Л.І., Плющ М.Я. та ін.; за ред. А.П.Грищенко. Київ: Вища шк., 2002. 493 с.
 163. Тимошенко П. Д. Збагачення лексики української літературної мови в першій половині ХІХ століття (до кінця 50-х рр.). *Одеський державний університет імені І.І. Мечникова. Сер.: Філологічні науки: зб.: доповіді ІV української республіканської славістичної конференції, жовтень 1961 р., м. Одеса: Рік 97 (ХСVI)I: / редкол.: А.А. Москаленко (відп. ред.) та ін. Одеса: ОДУ, 1962. Т. 152, Вип. 15: Питання слов'янської філології. Мовознавство. С. 83–96.*
 164. Титаренко В. Запозичена лексика привілеїв Київському магістрату ХVI–ХVII ст. *Волинь-Житомирщина. Житомир, 2002. № 9. С. 157–161.*
 165. Тихоша В. Лексика соціально-економічної сфери у мові засобів масової інформації. *Науковий вісник Херсонського національного університету. Херсон, 2010. Вип.11. С. 179–184.*
 166. Ткач Ф. Є. Народна основа лексики ділових документів канцелярії Богдана Хмельницького. *Українська мова в школі. 1957. №1. С. 7–13.*
 167. Ткач Ф. Є. Суспільно-економічна лексика мови українських ділових документів І пол. ХVII ст. *Праці Одеського університету. Серія філологічних наук. Одеса, 1958. Т. 148. Вип. 8. С. 189–194.*
 168. Товстенко Р. В. Історія розвитку фінансової термінології в країнах Західної Європи та Україні Лексикографічний бюлетень: збірник наукових праць. Київ, 2006. Вип. 14. С. 4–46.
 169. Томіленко Л. М. Економічна лексика в радянській та сучасній тлумачній лексикографії української мови (порівняльний аспект). *Наукові записки Національного університету Києво-Могилянська академія. Київ, 2012. С. 74–76.*
 170. Трубачов О. М. Про склад праслов'янського словника. Проблеми та завдання. *Слов'янське мовознавство. V Міжнародний з'їзд славістів. Доповіді радянської делегації. Москва, 1963. С. 159–196.*

171. Туровська Л. В. Військові звання та посади в Україні. Історико-генетичний аспект вивчення української військової термінології. Київ, Ірпінь: Перун. 2005. 158 с.
172. Фаріон І. Мова – краса і сила: Суспільно-креативна роль української мови в XI – середині XIX ст. Львів: Видавництво Національного університету „Львівська політехніка”, 2010. 212 с.
173. Филин Ф. П. Очерки по теории языкознания. Москва: Наука, 1982. 336 с.
174. Худаш М. Л. Лексика українських ділових документів к. XVI – п. XVII ст.: на матеріалах Львівського ставропігійського братства. Київ: вид. АН УРСР, 1961. 164 с.
175. Цимбал Т. Правове регулювання податкової системи України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Ірпінь, 2007. 20 с.
176. Цимбал Т. Я. Держава, право та податкова система України: навч. посіб. у схемах. Ірпінь: Академія ДПС, 2001. 45 с.
177. Цимбал Т. Я. Еволюція поняття “податок”. Науковий вісник Національної академії ДПС України. Ірпінь, 2004. № 2 (24). С. 141–145.
178. Чередниченко Ю. В. Налогообложение: исторический аспект. *Актуальні проблеми економіки*. 2001. № 3–4. С. 35–39.
179. Черемська О. С. Становлення та нормування української економічної термінології: монографія. Харківський національний економічний університет. Харків, 2011. 119 с.
180. Чмир О. Р. Лексика права у старослов'янській та давньоруській мовах: семантична мотивованість, шляхи концептуалізації: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.03. Київ, 2005. 179 с.
181. Чорна О. В. Гіперо-гіпонімічні відношення у податковій термінології. *Українська термінологія і сучасність* : зб. наук. праць. Київ, 2009. Вип. VIII. С. 102–106.
182. Чорна О. В. Зародження прототермінів податкової сфери. *Мовознавчий вісник* : зб. наук. праць. Черкаси, 2009. Вип. 9. С. 141–148.

183. Чорна О. В. Тематична класифікація українських податкових термінів. *Наукові записки НДУ ім. М.Гоголя. Мовознавство. Філологічні науки*, 2010. С. 78–82.
184. Чорна О. В. Формування лексико-семантичного поля терміна податок. *Українська термінологія і сучасність* : зб. наук. праць. Київ, 2007. Вип. VII. С. 123–129.
185. Чорна О. В. Про періодизацію становлення податкової лексики. *Проблеми гуманізації навчання та виховання у вищому закладі освіти*: мат. Сьомих Ірпінських міжнародних педагогічних читань. Ірпінь, 2009. Ч. II. С. 359–362.
186. Чорна О. В. Українська термінологія податкової сфери: структура, функціонування, формування: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Київ, 2009. 18 с.
187. Чорновол Г. В. Англізми в сучасній економічній термінології. *Культура слова*: зб. праць. Вип. 62. Київ: Вид-во Ін-ту укр. мови НАНУ, 2003. С. 47–51.
188. Чорновол Г. В. Деякі комунікативні особливості економічної термінології (на матеріалі сучасних українських періодичних видань). *Вісник Черкаського університету. Серія “Філологічні науки”*. Вип. 24. Черкаси: Вид-во ЧДУ, 2001. С. 133–136.
189. Чорновол Г. В. Новітня економічна термінологія та її стилістичне вживання в сучасній українській мові (на матеріалі періодичних видань): автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Київ, 2004. 23 с.
190. Чорновол Г. В. Новітня економічна термінологія та її стилістичне вживання в сучасній українській мові (на матеріалі періодичних видань): дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ. 2004. 216 с.
191. Чорновол Г. В. Особливості вживання економічних термінів у сучасних періодичних виданнях. *Українська термінологія і сучасність*: зб. наук. праць. Вип. IV. Київ: КНЕУ, 2001. С. 154–156.
192. Чорновол Г.В. Стилiстичнi проблеми функцiонування спецiальної лексики в неспецiальних текстах (на матерiалi економiчної термiнологiї). *Українська термінологія і сучасність*: зб. наук. праць. Вип. V. Київ: КНЕУ, 2003. С. 118–

- 122.
193. Чуєшкова О. В. Аналітичні номінації в економічній терміносистемі (структурно-типологічний аспект): автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Харків, 2003. 21 с.
194. Чумак О. Структурно-компонентна організація фінансово-бухгалтерських терміносполучень в українській мові: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Київ, 1998. 24 с.
195. Шевельов Ю. В. Історична фонологія української мови. Харків: Акта, 2002. XII, 1054 с.
196. Шевельов Ю. В. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900-1941): стан і статус. *Вибрані праці*: у 2 кн. Кн. I. Мовознавство / Упоряд. Л. Т. Масенко. Київ: Вид. дім „Києво-Могилянська академія”, 2008. С. 26–279.
197. Ярошенко Ф. Історія податків та оподаткування в Україні / Ф. О. Ярошенко, В. В. Павленко, В. П. Павленко. Київ: ДП Вид. дім „Персонал”, 2012. 416 с.
198. Balić M. Sufiksy -ik, -ok, -ko, -uk / -juk w języku ukraińskim. *Slavia orientalis*. 1976. №.3. S. 369–380.
199. Chynczewska-Hennel T. Świadomość narodowa szlachty ukraińskiej i kozaczyzny od schyłku XVI do połowy XVII w. Warszawa, 1985. 221 s.
200. Karpluk Maria. Słownik języka staroukraińskiego XIV– XV w. a rekonstrukcja leksyki staropolskiej. *Munera linguistica L. Kuraszkiewicz dedicata*. Lublin, 1986. S. 157–161.
201. Kuraszkiewicz Wł., *Gramoty halicko-wołyńskie XIV–XV wieku. Studium Językowe*, Kraków, 1934, s. 134–136; 174 s.
202. Łesiów Michał. Rola cerkiewizmów i polonizmów w ukraińskim języku pisanym XVII w. *Z polskich studiów slawistycznych. Seria druga*. Warszawa, 1963. S. 341–348.
203. Sławski F. *Zarys słowotwórstwa prasłowiańskiego. Słownik prasłowiański*. Wrocław; Warszawa; Gdańsk: Wydawnictwo PAN. T. I. 1974. S. 43–141; T. II. 1976. S. 13–60; T. III. 1979. S. 11–19.

204. Vondrak W. Vergleichend slavische Grammatik. Göttingen, 1924. XVIII. 724 s.
205. Wiśniewska Halina. Język polski na ziemiach ruskiej i lubelskiej w Rzeczypospolitej szlacheckiej XVI – XVIII wieku. Lublin, 2001. S. 7–15.
206. WordReference.com. Online Language Dictionaries. URL:
<https://www.wordreference.com/definition/-ator>.

СЛОВОПОКАЖЧИК

У словопоказчику вміщені всі аналізовані в роботі податкові назви та їхні фонетичні, словотвірні й графічні варіанти.

Лексика податкової сфери праслов'янського періоду

<i>*berica</i>	<i>*mostьskъjъ</i>
<i>*berixъ</i>	<i>*mytarьstvo</i>
<i>*berьca</i>	<i>*myto</i>
<i>*berьcъ</i>	<i>*myтъkъ</i>
<i>*berьna</i>	<i>*mytarь</i>
<i>*berьnъjъ</i>	<i>*mytarьnica</i>
<i>*birъ</i>	<i>*mytojъmьcъ</i>
<i>*dadje</i>	<i>*mytarьskъjъ</i>
<i>*dajati</i>	<i>*mytavъjъ</i>
<i>*daniborъ</i>	<i>*mytovъjъ</i>
<i>*danina</i>	<i>*myтъn'а</i>
<i>*danь</i>	<i>*myтъnikъ</i>
<i>*danьje</i>	<i>*myтъnica</i>
<i>*danьnikъ</i>	<i>*myтъnъjъ</i>
<i>*danьnъ(jъ)</i>	<i>*mъzda</i>
<i>*danъkъ</i>	<i>*mъzdojъmьcъ</i>
<i>*dara</i>	<i>*mъzdъnikъ</i>
<i>*datelъ</i>	<i>*mъzdъnъ(jъ)</i>
<i>*dati</i>	<i>*naklada</i>
<i>*datъnъ(jъ)</i>	<i>*nakladъ</i>
<i>*datъkъ</i>	<i>*naložъnъjъ</i>
<i>*davaць</i>	<i>*obplata</i>
<i>*davati</i>	<i>*obplatъ</i>
<i>*davъcъ</i>	<i>*obplatъnъjъ</i>
<i>*dumьnica</i>	<i>*obrokъ</i>
<i>*dumъ</i>	<i>*otplatъnъjъ</i>
<i>*gьrtnqti</i>	<i>*otsypъ</i>
<i>*jъmati (se)</i>	<i>*otъplatъnъ(jъ)</i>
<i>*kosovica</i>	<i>*otъsypъ</i>
<i>*lqkъno</i>	<i>*otъcъpъ</i>
<i>*mostovina</i>	

Податкові найменування давньокиївської доби (XI–XIII ст.)

<i>баскакъ</i>	<i>вира поклепнасе</i>
<i>биричь</i>	<i>вирьникъ</i>
<i>вира</i>	<i>возбраньникъ</i>
<i>вира дикаа</i>	<i>вощъць</i>
<i>вира клепнаа</i>	<i>възбраньникъ</i>

<i>вѣсь</i>	<i>мытоимьць</i>
<i>вѣзбноѹ</i>	<i>мыть</i>
<i>вѣзьбьныи</i>	<i>мытьникъ</i>
<i>вѣзьчии</i>	<i>мытьница</i>
<i>давѣць</i>	<i>мѣсачьноѹ</i>
<i>даноплатьць</i>	<i>оброк</i>
<i>дань</i>	<i>осетръникъ</i>
<i>даньникъ</i>	<i>осмьникъ</i>
<i>даньцикъ</i>	<i>оурокъ</i>
<i>датель</i>	<i>перекладьноѹ</i>
<i>дворанинъ</i>	<i>перекладьныи</i>
<i>десятина</i>	<i>поборъ</i>
<i>десѣтиньникъ</i>	<i>повозъ</i>
<i>забожъницыѹ</i>	<i>погородьѹ</i>
<i>задѹшиѹ</i>	<i>погостъ</i>
<i>зволеникъ</i>	<i>подать</i>
<i>изполовьница</i>	<i>покони вирьнии</i>
<i>кинись</i>	<i>полюдиѹ</i>
<i>кинсь</i>	<i>поромъ</i>
<i>коумеркарии</i>	<i>посошьныи</i>
<i>коуноемьчи</i>	<i>тивунъ</i>
<i>коуноємьца</i>	<i>тиунъ</i>
<i>коупьнорьвьнителъ</i>	<i>третина</i>
<i>мытарница</i>	<i>урокъ</i>
<i>мытарь</i>	<i>ямъ</i>
<i>мыто</i>	<i>ѣмъ</i>

**Найменування податкової сфери
в середньоукраїнській мові (XIV–XVIII ст.)**

<i>аннаты</i>	<i>броварное</i>
<i>баршиѣ</i>	<i>броварицизна</i>
<i>безмитне</i>	<i>броднина</i>
<i>безмытный листъ</i>	<i>ваговое</i>
<i>безъмытѣный листъ</i>	<i>ваговое</i>
<i>береговина</i>	<i>важница</i>
<i>береговщина</i>	<i>варовое</i>
<i>берчий</i>	<i>ведерковое</i>
<i>бирчий</i>	<i>великоднѣ</i>
<i>бирчое</i>	<i>великодѣное</i>
<i>бобровничое</i>	<i>великоноцное</i>
<i>бобровщина</i>	<i>вена</i>
<i>бобыль</i>	<i>верховицизна</i>
<i>болкоуновщина</i>	<i>верховщина</i>
<i>болкуновщина</i>	<i>верховѣцизна</i>
<i>броварное</i>	<i>взяток</i>

<i>взатокъ</i>	<i>выходное</i>
<i>виборниє козаки</i>	<i>выходъ</i>
<i>вижованное</i>	<i>выхоть</i>
<i>вижованье</i>	<i>въдерковое</i>
<i>вижове</i>	<i>вжжчое</i>
<i>вижовое</i>	<i>вжжъчое</i>
<i>викотное</i>	<i>гаєщина</i>
<i>вина</i>	<i>газофилакїя</i>
<i>винщина</i>	<i>гарачъ</i>
<i>вира клепьнає</i>	<i>глобникъ</i>
<i>вира поклепнає</i>	<i>головицна</i>
<i>вирчое</i>	<i>городовщина</i>
<i>віна</i>	<i>горщина</i>
<i>вкупъ</i>	<i>гребелное</i>
<i>водыти подводу</i>	<i>гребелное</i>
<i>воленикъ</i>	<i>гребельное</i>
<i>воленьки</i>	<i>газофилакїя</i>
<i>воленъ</i>	<i>дакло</i>
<i>волка</i>	<i>данина</i>
<i>волность</i>	<i>даниновщина</i>
<i>волность</i>	<i>данины</i>
<i>волный</i>	<i>данїє</i>
<i>волощина</i>	<i>данка</i>
<i>волька</i>	<i>данник</i>
<i>вольность</i>	<i>данникъ</i>
<i>вольный</i>	<i>данный</i>
<i>вольность</i>	<i>данокъ</i>
<i>вольный</i>	<i>данца</i>
<i>воланинъ</i>	<i>даницик</i>
<i>воротное</i>	<i>данъ</i>
<i>восковничое</i>	<i>данъ пгняжная</i>
<i>восковничый</i>	<i>данъ боброва</i>
<i>восковое</i>	<i>данъ грошова</i>
<i>восковое</i>	<i>данъ дяко(л)ная</i>
<i>врокъ</i>	<i>данъ житная</i>
<i>врочныи гроши</i>	<i>данъ кунична</i>
<i>вступне</i>	<i>данъ лисичая</i>
<i>вступное</i>	<i>данъ медовая</i>
<i>вулный</i>	<i>данъ медом</i>
<i>входное</i>	<i>данъ мѣдовая</i>
<i>вълный</i>	<i>данъ пенежная</i>
<i>выборъ</i>	<i>данъ пинезная</i>
<i>вымолочокъ</i>	<i>данъ серебряная</i>
<i>вына</i>	<i>данъ урочистая</i>
<i>вына панская</i>	<i>данъ Гвєсная</i>

данье	дымь
даньникъ	дякло
даньщикъ	дяколь
данъ	дѣлчое
данъникъ	дакло житное
даны медовіе	дакло иржаное
данына	дакло оржаное
датель	дакло ржаное
даток повуховний	дакло сеньное
датокъ	дакло Сѣсаное
датель	дакъло
дача	дасетина
дача консистенская	евекта
дача	екзакторъ
двор	екзакція
дворъ	есочникъ
дворъ	есакъ
дегтевое	есачникъ
делгое	есачничество
деревенное мыто	есачный
деревне мыто	есачник
державні селяни	есачъчизна
десетеникъ	жалованье денежное
десетина	жалованье хлебное
десетына	жалування денежное
десятилникъ	жалування хлѣбное
десятина	житщина
десятинникъ	заборца
десятникъ	заводное
десятныкъ	завозное
десятына	задушіе
десаина	задушіе
десатокъ	закосное
десатникъ	затулица
десаина	зберъ
десаина	збиръ
десатникъ	зборщик
димъ	зборъ
доров'яне мито	згонцизна
драгольное	золотыи чиншовыи
драча	зъберъ
дрягольное	зъбуръ
дубащина	илишаръ
дубровщины	илишь
дуды	индукта

<i>индута</i>	<i>люди куничъные</i>
<i>індукта</i>	<i>люди нетяглые</i>
<i>індуктовий збір</i>	<i>люди подворищные</i>
<i>індуктор</i>	<i>люди подданные</i>
<i>каменное</i>	<i>люди служебные</i>
<i>кантаржгъй</i>	<i>люди тяглые</i>
<i>капцизна</i>	<i>люди тѣглые</i>
<i>капцина</i>	<i>людиці</i>
<i>капъсчина</i>	<i>людъцы</i>
<i>капъцизна</i>	<i>миротцина</i>
<i>кварта</i>	<i>митний двір</i>
<i>квитовое</i>	<i>митник</i>
<i>квитъ индукторскій</i>	<i>мито</i>
<i>квитъ індуктовий</i>	<i>мито правое</i>
<i>квитъ отмытный</i>	<i>млиновое</i>
<i>квитъ поборовый</i>	<i>млинь</i>
<i>квитъ поборовый</i>	<i>мостове</i>
<i>квитъ СД(т)мы(т)ны(и)</i>	<i>мостовое</i>
<i>квіты индуктарскіе</i>	<i>мытарь</i>
<i>ки(н)сонъ</i>	<i>мытник</i>
<i>кинсонъ</i>	<i>мытникъ</i>
<i>кинъсонъ</i>	<i>мытникъ</i>
<i>кликаницина</i>	<i>мытница</i>
<i>коледа</i>	<i>мытница</i>
<i>колодина</i>	<i>мытныкъ</i>
<i>колодное</i>	<i>мыто</i>
<i>коляда</i>	<i>мыто былогородское</i>
<i>колѣда</i>	<i>мыто головное</i>
<i>компанійські гроші</i>	<i>мыто младавицкое</i>
<i>коневщина</i>	<i>мыто паше(н)ное</i>
<i>контрибуция</i>	<i>мыто поме(р)ное</i>
<i>конътрибуция</i>	<i>мыто серетское</i>
<i>коса</i>	<i>мыто сирѣтское</i>
<i>костъки</i>	<i>мыто сочавское</i>
<i>коуница</i>	<i>мыто сочавъское</i>
<i>коуничникъ</i>	<i>мыто татарское</i>
<i>куница</i>	<i>мыто черновское</i>
<i>къметъ</i>	<i>мыто черновъское</i>
<i>ласица</i>	<i>мытъникъ</i>
<i>лисица</i>	<i>мытъце</i>
<i>лисиця</i>	<i>мѣсачина</i>
<i>люди данные</i>	<i>оброк</i>
<i>люди данные</i>	<i>оброкъ</i>
<i>люди данъные</i>	<i>оброчникъ</i>
<i>люди есачными</i>	<i>оклад</i>

<i>окладний провіант</i>	<i>подачка</i>
<i>оплатъ</i>	<i>подвода</i>
<i>осадное</i>	<i>подданская повинность</i>
<i>осинщина</i>	<i>подимное</i>
<i>осипщина</i>	<i>подимье</i>
<i>осьмник</i>	<i>подмошники</i>
<i>осъдокъ</i>	<i>подушный збір</i>
<i>отвозное</i>	<i>подымщина</i>
<i>отходное</i>	<i>подымъщина</i>
<i>очковое</i>	<i>поемщизна</i>
<i>пакгаузъ</i>	<i>поемщина</i>
<i>памѣтное</i>	<i>пожиле</i>
<i>пашенное</i>	<i>покабанищина</i>
<i>перевозне</i>	<i>показанищина</i>
<i>перевозъ</i>	<i>покаранищина</i>
<i>перевозъ</i>	<i>поколейщина</i>
<i>перепись</i>	<i>поколodne</i>
<i>перероубецъ</i>	<i>поколodное</i>
<i>пересудъ</i>	<i>поколющина</i>
<i>перьсудъ</i>	<i>поколгъйщина</i>
<i>підпомічники</i>	<i>покорне</i>
<i>плата</i>	<i>покотелсчизна</i>
<i>платъ</i>	<i>полоукопье</i>
<i>плечковое</i>	<i>полюдие</i>
<i>побережное</i>	<i>полюдче</i>
<i>побережьными</i>	<i>полюдье</i>
<i>поборъ</i>	<i>померное</i>
<i>побгърчий</i>	<i>померное</i>
<i>повежное</i>	<i>помирное</i>
<i>пови(н)осо(ст)ь</i>	<i>помочное</i>
<i>повинност</i>	<i>помочное</i>
<i>повинностъ</i>	<i>помгърное</i>
<i>повиновеніе мужицкое</i>	<i>поплатокъ</i>
<i>повозовое беремя</i>	<i>поплатъ</i>
<i>повозовое беремя</i>	<i>пороговщина</i>
<i>повозъ</i>	<i>поромъ</i>
<i>поволовщина</i>	<i>портовый збір</i>
<i>повгъщина</i>	<i>поса(д)ни(к)</i>
<i>поголовщина</i>	<i>посада</i>
<i>погребщина</i>	<i>посадникъ</i>
<i>податель</i>	<i>посеребщизна</i>
<i>податок</i>	<i>посощина</i>
<i>податокъ</i>	<i>посоцына</i>
<i>подать</i>	<i>посполитие</i>
<i>подать</i>	<i>посполитие</i>

<i>потребние</i>	<i>ступное</i>
<i>пошлина</i>	<i>суперінтенданг</i>
<i>пошлина поголовна</i>	<i>сухомельщина</i>
<i>пошлина погранична</i>	<i>таможня</i>
<i>поѣздничество</i>	<i>тарканство</i>
<i>прикоморокъ</i>	<i>тарканъ</i>
<i>присадное</i>	<i>тивоунъщина</i>
<i>прогонне</i>	<i>тивунъ</i>
<i>проездъ</i>	<i>тіунъ</i>
<i>прожиле</i>	<i>топор</i>
<i>промито</i>	<i>топоръ</i>
<i>прѣпи(с)</i>	<i>торгове збори</i>
<i>прѣписъ</i>	<i>торговое</i>
<i>путевщина</i>	<i>третина</i>
<i>роковщина</i>	<i>тывунъ</i>
<i>сборъ</i>	<i>тяглости подданскіе</i>
<i>серебщизна</i>	<i>тяглость</i>
<i>серповщина</i>	<i>тяглость мужицкая</i>
<i>серпъ</i>	<i>у подводахъ хоживати</i>
<i>скарб</i>	<i>форпост</i>
<i>скарбница</i>	<i>циншовьи гроши</i>
<i>скотное</i>	<i>цыншовьи гроши</i>
<i>слобода</i>	<i>чини</i>
<i>слѣдъ</i>	<i>чиншь</i>
<i>сокольничое</i>	<i>чоповое</i>
<i>солодовне</i>	<i>шараф</i>
<i>соляничій</i>	<i>шляховое</i>
<i>соцкии</i>	<i>экзакторъ</i>
<i>соцкыи</i>	<i>экзакція</i>
<i>сталость</i>	<i>яловица</i>
<i>староста</i>	<i>ямщина</i>
<i>стацея</i>	<i>ярлик</i>
<i>стація</i>	<i>ярмаркове</i>
<i>сторожовщина</i>	<i>ярмарковое</i>
<i>стратба</i>	

Податкові найменування в новій українській мові

<i>акцизник</i>	<i>вагове</i>
<i>баскакъ</i>	<i>верховщина</i>
<i>бірчое</i>	<i>вигіницина</i>
<i>бобровниче</i>	<i>вигонче</i>
<i>бобровщина</i>	<i>викупне</i>
<i>бовкуновщина</i>	<i>вилог</i>
<i>бортное</i>	<i>виметне</i>
<i>вагове</i>	<i>вина</i>

<i>вирва</i>	<i>дякло житныя</i>
<i>вихта</i>	<i>дякло овсяныя</i>
<i>відсипне</i>	<i>дякло пшеничныя</i>
<i>віжове</i>	<i>дякло стънныя</i>
<i>воевода</i>	<i>дѣжма</i>
<i>возове</i>	<i>екзатор</i>
<i>волощина</i>	<i>есаць</i>
<i>волосне</i>	<i>житицина</i>
<i>волочобне</i>	<i>закосне</i>
<i>воротне</i>	<i>заробковий податок</i>
<i>восківниче</i>	<i>заставщик</i>
<i>восківничий</i>	<i>затульщина</i>
<i>восковічне</i>	<i>збірникъ</i>
<i>вписове</i>	<i>збірщики</i>
<i>головщина</i>	<i>зкитицина</i>
<i>гольдованье</i>	<i>индуктор</i>
<i>городничий</i>	<i>индуктъ</i>
<i>дабала</i>	<i>индута</i>
<i>дабела</i>	<i>индутный</i>
<i>давець</i>	<i>индутъ</i>
<i>данє</i>	<i>капицина</i>
<i>данина</i>	<i>квит</i>
<i>данники</i>	<i>кинсонъ</i>
<i>данниче</i>	<i>коблина</i>
<i>данничий</i>	<i>колодина</i>
<i>дань</i>	<i>комірник</i>
<i>дань грошева</i>	<i>коневщина</i>
<i>дань натуральна</i>	<i>контрибуція</i>
<i>дань серібна</i>	<i>корговщина</i>
<i>датокъ</i>	<i>куница</i>
<i>дача</i>	<i>куничник</i>
<i>дача</i>	<i>куничніє денги</i>
<i>девѣтина</i>	<i>митник</i>
<i>десятина</i>	<i>митникъ</i>
<i>десятник</i>	<i>митниця</i>
<i>десятникъ</i>	<i>мито</i>
<i>десяцький</i>	<i>мито гребельне</i>
<i>діжма</i>	<i>містове</i>
<i>драча</i>	<i>мостовий</i>
<i>дубасне</i>	<i>мытарь</i>
<i>дубасчина</i>	<i>мытникъ</i>
<i>дубащина</i>	<i>мытоимецъ</i>
<i>дуди</i>	<i>обрикъ</i>
<i>дякло</i>	<i>оброк</i>
<i>дякло дровяныя</i>	<i>оброкъ</i>

<i>оплатки</i>	<i>покуховщина</i>
<i>оплатъ</i>	<i>полюддя</i>
<i>осипщина</i>	<i>полюдне</i>
<i>осипъ</i>	<i>помірне</i>
<i>осіницина</i>	<i>помірне бочечне</i>
<i>очкове</i>	<i>помольне</i>
<i>побір</i>	<i>поплатки</i>
<i>побірець</i>	<i>порубок</i>
<i>побірчий</i>	<i>походне</i>
<i>поборець</i>	<i>пошліна</i>
<i>поборник</i>	<i>прометне</i>
<i>поборникъ</i>	<i>промито</i>
<i>поборца</i>	<i>пунтове</i>
<i>поборъ</i>	<i>рихта</i>
<i>повідеркове</i>	<i>рогове</i>
<i>повозне</i>	<i>роківщина</i>
<i>поволовщина</i>	<i>рокове</i>
<i>повоскове</i>	<i>роковщина</i>
<i>погребщина</i>	<i>сербщина</i>
<i>погуковщина</i>	<i>серебщина</i>
<i>податкова книга</i>	<i>сиритко</i>
<i>податковий уряд</i>	<i>спашне</i>
<i>податник</i>	<i>таможня</i>
<i>податок</i>	<i>тариф</i>
<i>податокъ</i>	<i>тенжаръ</i>
<i>подать</i>	<i>тяглий</i>
<i>подача</i>	<i>тяглі роботи</i>
<i>подимне</i>	<i>тяглий</i>
<i>подимщина</i>	<i>тяжаръ</i>
<i>подушевщина</i>	<i>урбарія</i>
<i>подушне</i>	<i>уступне</i>
<i>подушник</i>	<i>хавтур</i>
<i>подушное</i>	<i>хавтурки</i>
<i>подымне</i>	<i>хвонарне</i>
<i>показання</i>	<i>циншь</i>
<i>показаницина</i>	<i>цілувальник</i>
<i>поколене</i>	<i>чениш</i>
<i>поколесне</i>	<i>ченишь</i>
<i>поколещина</i>	<i>чиновник</i>
<i>поколодне</i>	<i>чинч</i>
<i>покошевное</i>	<i>чинши</i>
<i>покошевщина</i>	<i>чиншовик</i>
<i>покушевнее</i>	<i>чиншь</i>
<i>покушевщина</i>	<i>чопове</i>
<i>покуховне</i>	<i>шарварок</i>

ясак

Найменування податкової сфери в українській мові ХХ – поч. ХХІ ст.

агент податковий	збір адміністративний
агент фіскальний	збір акцизний
а-конто	збір гербовий
акциз	збір за спеціальне
акциз універсальний	використання водних ресурсів
аудитор податковий	збір за спеціальне
байлик	використання лісових ресурсів збір
банкрут	на розвиток виноградарства,
безмитна торгівля	садівництва й хмелярства
боржник	звільнений від сплати податку
брокер митний	зиск
великий платник податків	зона митного контролю
випханець	імпортер
гавань податкова	імпортна угода
ганцезник	інспектор податковий
гарець	інспектор фінансовий
гарць	інспекція податкова
данина	квитова картка
декларація вантажна митна	квіт
декларація митна	ковбани
декларація митної вартості	комісарь
декларація податкова	контарне
державна митна служба	кооператив
України	мещани
документ контролю за	митна бандероль
доставкою товарів між митницями	митна застава
дорожній податок на проїзд	митна конвенція
дудове	митна лабораторія
екоподаток	митна політика
експортер	митна унія
єдиний збір, який справляється	митний кордон України
в пунктах пропуску через державний	митний союз
кордон України	митник
єдиний сіль.-госп. податок	митнина
єдиний сільсько-господарчий	митниця
податок	митниця відправлення
жолудяне	митниця внутрішня
загальний додатковий митний	митниця регіональна
податок	митні документи
залеглий	митні доходи
заліжник	митні збори
залізничний пакгауз	митні збори

<i>митні платежі</i>	<i>оподаткований</i>
<i>митні тарифи</i>	<i>оподатковуваний</i>
<i>мито внутрішньо квотне</i>	<i>оподатковуваний</i>
<i>мито державне</i>	<i>орган митний</i>
<i>мито (ввізне) імпорتنе</i>	<i>орган податковий</i>
<i>мито (вивізне) експортне</i>	<i>орган стягнення</i>
<i>мито автономне</i>	<i>пакгаузне приміщення</i>
<i>мито адвалерне</i>	<i>платник</i>
<i>мито адвалорне</i>	<i>платник податку</i>
<i>мито антидемпінгове</i>	<i>платники земельного податку</i>
<i>мито антидмпінгове</i>	<i>платники податку з власників</i>
<i>мито біржове</i>	<i>транспортних засобів та інших</i>
<i>мито договірне (конвенційне)</i>	<i>самохідних машин і механізмів</i>
<i>мито дорожнє</i>	<i>податк. паспорт</i>
<i>мито експортне</i>	<i>податки загальнодержавні</i>
<i>мито заборонне</i>	<i>податки й збори (обов'язкові</i>
<i>мито зрівнювальне</i>	<i>платежі) до бюджетів та до</i>
<i>мито комбіноване</i>	<i>державних цільових фондів</i>
<i>мито компенсаційне</i>	<i>податки на продукти</i>
<i>мито конвенційне</i>	<i>податки чисті</i>
<i>мито патентне</i>	<i>податківець</i>
<i>мито пільгове</i>	<i>податкова адреса фізичної</i>
<i>мито поворотне</i>	<i>особи</i>
<i>мито понадквотне</i>	<i>податкова інспекція</i>
<i>мито преференційне</i>	<i>податкова комісія</i>
<i>мито протекціоністське</i>	<i>податкова накладна</i>
<i>мито сезонне</i>	<i>податкова облігація</i>
<i>мито специфічне</i>	<i>податкова поліція</i>
<i>мито спеціальне</i>	<i>податкова служба</i>
<i>мито статичне</i>	<i>податкове повідомлення</i>
<i>мито таможене</i>	<i>податковий аркуш</i>
<i>мито транзитне</i>	<i>податковий вексель</i>
<i>мито фіскальне</i>	<i>податковий закон</i>
<i>мішне</i>	<i>податковий інспектор</i>
<i>натуральний податок</i>	<i>податковий паспорт</i>
<i>натурподаток</i>	<i>податкові пільги</i>
<i>натурподаток</i>	<i>податковоспроможний</i>
<i>начальник</i>	<i>податний</i>
<i>недоїмка</i>	<i>податок</i>
<i>неоподатковуваний, звільнений</i>	<i>податок особовий</i>
<i>від сплати податків</i>	<i>податок автомобільний</i>
<i>неплатник</i>	<i>податок адвалерний</i>
<i>неплатник податків, особа,</i>	<i>податок адвалорний</i>
<i>яка ухиляється від сплати податків</i>	<i>податок акордний</i>
<i>об'єкт податкового аудиту</i>	<i>податок акцизний</i>

податок біржовий	податок на прибуток
податок валютний	іноземних юридичних осіб від
податок гербовий	діяльності в Україні
податок диференціальний	податок на прибуток
рентний	підприємств і організацій
податок екологічний	податок на продаж
податок єдиний	податок на продаж предметів
податок з власників	розкоші
транспортних засобів	податок на промисел
податок з обороту	податок на спадщину
податок з продажу	податок на товари
податок з реклами	податок натуральний
податок земельний	податок негативний
податок із доходів фізичних	прибутковий
осіб	податок непрямий
податок інфляційний	податок особистий
податок квотативний	прибутковий
податок комунальний	податок прибутковий
податок корпоративний	податок прибутковий
податок майновий	глобальний
податок на видобуті корисні	податок прибутковий
копалини	шедулярний
податок на власність	податок прогресивний
податок на грошові перекази	податок промисловий
закордон	податок прямий
податок на дарування	податок регресивний
податок на додану вартість	податок розкладний
податок на дохід	податок фіксований
податок на дохід, що	податок, що стягується за
стягується шляхом регулярних	єдиною ставкою
відрахувань із заробітної плати	податок, що стягується
податок на доходи від	федеральним урядом
грошових капіталів	подимний
податок на майно	подушний
підприємства	полевий збір
податок на надприбутки	помолподаток
корпорацій	почеревщина
податок на нерозподілений	прибутковий податок
прибуток	припортовий пакгауз
податок на оборот	продналог
податок на особисте майно	продподатковий
податок на передачу капіталу	продподаток
податок на прибуток	продрозверстка
	продрозкладка
	рентна плата

<i>с.-г. податок</i>	<i>таксатор</i>
<i>с\г податок</i>	<i>трудова повинність</i>
<i>сельгосподаток</i>	<i>форшпан</i>
<i>сельско-господарчий податок</i>	<i>фрахт</i>
<i>сельварок</i>	<i>фрахтувальник</i>
<i>сільгоспподаток</i>	<i>фуришпан</i>
<i>сільськогосподарський</i>	<i>хавтур</i>
<i>податок</i>	<i>хавтура</i>
<i>скарбник</i>	<i>хавтурка</i>
<i>складниця</i>	<i>хаптура</i>
<i>соцький</i>	<i>хаптурка</i>
<i>спашне</i>	<i>чиновник</i>
<i>стягувач</i>	<i>чиншовий</i>
<i>суб'єкт податкового права</i>	<i>чиншовик</i>
<i>суд митний</i>	<i>чіпове</i>
<i>суд податковий</i>	<i>щабльове</i>
<i>такий, що не підлягає</i>	
<i>оподаткуванню, звільнений від</i>	
<i>сплати податків</i>	